FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1921

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI, HILLERØD
MDCCCCXXII

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER HANS TOFTE, HILLERØD

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR

1921

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

INDHOLD

Side

Cand. theol. BJØRN KORNERUP, København:
PEDER HERSLEBS PRÆSTEAAR I HILLERØD-HERLØV 1718—25 1

Cand. theol. BJØRN KORNERUP, København:
TIL RYTTERGODSSKOLERNES FORHISTORIE 29

Fhv. Sognepræst HENNING JENSEN, København:
EN STRIDBAR PROVST 41

Overretssagfører I. HANSON, Hillerød:
NOGLE AFSNIT AF ET DANSK PROVINSBLADS HISTORIE 72

Kommunelærer, cand. phil. NIELS STENFELDT, København:
LIDT OM ESROM KLOSTER 81

Cand. mag. OTTO JENSEN, Gilleleje:
CHR. FABER OG „GRANSKOVEN" VED GILLELEJE. 116

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1920—21 130

PEDER HERSLEBS PRÆSTEAAR I HILLERØD-HERLØV 1718—25

Af Bjørn Kornerup.

TIL de betydeligste Mænd i den dansk-norske Kirke i det 18. Aarhundrede henregner man med Rette Peder Hersleb, der døde som Sjællands Biskop 1757. Det er dog ikke som Teolog, at han har vundet Navnkundighed, om han end besad gode Kundskaber, særlig i Kirkehistorie, men derimod som praktisk Kirkemand paa Grund af sine betydelige administrative Evner, og som en af sin Tids mest skattede Prædikanter. Takket være saavel denne hans udmærkede Dygtighed paa flere Omraader som en sjælden Bevaagenhed fra Kongehuset — Hersleb var saaledes en af de meget faa Mænd, der bevarede Hoffets Gunst baade under Frederik IV og Christian VI — gennemløb han hurtigt en meget glimrende Løbebane, idet han med faa Aars Mellemrum steg fra det ene vigtige Embede til det andet, indtil han endelig 1737 efter Biskop C. Worms Død blev den danske Kirkes Primas. Hans senere Aar blev dog forbitrede ved mange Fortrædeligheder og Krænkelser, som han tog sig meget nær. Han blev Genstand for en Række Tilsidesættelser, som skyldtes hans Forhold til den herskende kirkelige Retning, Pietismen. Medens han i sine yngre Dage vel i nogen Grad havde været paavirket af Pietismen og i hvert Tilfælde kunde gaa med til et

I Noter og Kildehenvisninger er anvendt følgende Forkortelser: Dk.: Danske Kancelli. Rk.: Rentekammeret. F. A. A.: Frederiksborg Amtsarkiv. Zw.: D. G. Zwergius: Det Siellandske Clerisie. Kjb. 1753.

Samarbejde med den i mange Stykker, blev han i Aarenes Løb, alt som Pietismen mere og mere bredte sig i Højsædet, en bestemt Modstander af dens Indflydelse. Navnlig var Forholdet til det 1737 oprettede Generalkirkeinspektionskollegium ham en Kilde til stadig Forbitrelse. For Skams Skyld — som han selv følte — blev han Medlem heraf, da man ikke godt kunde forbigaa Sjællands Biskop, men som ene Mand mod en 3—4 Pietister havde han den stadige Ærgelse næsten altid at blive overstemt af det pietistiske Flertal. „Bispen kunde saa sige, hvad han vilde", siger han selv i en bitter og satirisk Indberetning om sit Forhold til Kirkekollegiet [1]. „Mit Votum var aldeles ugyldigt, og jeg, som oftest var der for et Null, ikkun chagrineerte og tærede mig selv" [2]. Imidlertid indlagde han sig store Fortjenester af Sjællands Stift — ligesom ogsaa tidligere af Aggerhus Stift i Norge, hvor han var Biskop 1730—37. — Særlig havde den kirkelige Forvaltning hans Kærlighed, men det anspændte Arbejde i Forbindelse med de tidligere omtalte Fortrædeligheder synes før Tiden at have ældet den tidligere saa virksomme Mand: allerede 1748 fik han sin Svigersøn Ludvig Harboe til Medhjælper i Bispeembedet, og de sidste Aar, han levede, var han ret svækket. Han døde 1757.

Da Peder Hersleb saaledes ved sin hele Virksomhed, som forøvrigt i sit fulde Omfang fortjente en indgaaende Undersøgelse, har haft stor Betydning i den danske Kirke, vil det næppe være uden Interesse at samle de Efterretninger, der er bevaret om hans Liv og Gerning paa det første Sted, hvor hans Virksomhed for Alvor satte Spor, tilmed da en Del af de nedenfor meddelte Oplysninger har været ukendte, og andre kun delvis kendte.

Man kan i denne Sammenhæng kun beklage, at det Arkiv, som sikkert vilde have indeholdt de rigeste Bidrag til Oplysning om Herslebs Virken som Slotspræst ved Frederiksborg, Sjællands Bispearkiv, brændte 1728.

* * *

[1] Jens Møller: Theol. Bibl. V, S. 146—81. [2] Smstds. S. 153.

Peder Hersleb, der var en norsk Præstesøn, blev — efter at have tilendebragt sine Studier i Kjøbenhavn — Feltpræst i Holsten 1714, en Stilling, han varetog i fire Aar. Han opholdt sig

PEDER HERSLEB

særlig i Glückstadt og kom nu og da til at prædike for Frederik IV, som fattede en stærk Interesse for ham. Han siger selv i sine selvbiografiske Optegnelser[1], at „han gandske uformodentlig, og uden nogen Tid at have meldet sig an til nogen Befordring, blev den 8. Junii 1718 u-afvidende allernaadigst kaldet til Gundersløv Kald i Falster". M. H. t. Bemærkningen om, at han

[1] I en af Hersleb ført Visitatsbog, nu i Sjællands Bispearkiv. Disse Optegn. ligger til Grund for Biografien hos Zw. S. 381—96. Jvf. S. 32. — Zw. S. 384.

ikke tidligere skulde have søgt noget Embede, maa Hersleb huske fejl; thi i den saakaldte Gratialprotokol i Danske Kancelli, den Protokol, hvori der gjordes et kort Uddrag af de enkelte Ansøgninger til ledige Embeder, nævnes allerede i Novbr. 1717 som 14de Ansøger til Nerøens Præstekald i Nummedalen „Hr. Peder Hersleb, som i fire Aar har været Feldtpræst ved hans kongelige Høyheds Regiment“ [1]. Forøvrigt forholder det sig sikkert ganske rigtig med Beretningen om den „uformodentlige“ Udnævnelse til Sognepræst i Gunslev [2]. Thi ser man Ansøgerlisten ved dette Embede igennem i den omtalte Gratialprotokol, viser det sig, at Frederik IV har sprunget hele Listen over, og i Randen har Kongens Kabinetssekretær Lüders paa Kongens Vegne — som Skik og Brug var — skrevet flg.: „Vi bewillige allernaadigst, at Peter Hersleb dete Præstekald maa confereres“. Blandt de 10 Ansøgere var der ellers Folk, man nok skulde tro, kunde fortjene et bedre Levebrød. Saaledes var der foruden den lærde Bernt Schnabel, senere Rektor i Roskilde, stærkt anbefalet af Biskop Worm, f. Eks. en Mand, Peder Top, der i 7 Aar havde været Kapellan i Nakskov; en anden, Arild Kruse, havde i 11 Aar været Kapellan i Thoreby, „hvor hand umuelig lengere kand subsistere, men maa med sin Hustrue och Børn crepere“; en tredie, Mag. Hans Bødker, havde i 15 Aar været Hører i Nykøbing F. og derpaa i 9 Aar Kapellan sammesteds. Endelig ansøgte den senere bekendte Helsingepræst og Digter, Jørgen Friis, efter sin Sædvane paa Vers.

Det var imidlertid ikke mere end et halvt Aars Tid, at Hersleb kom til at virke i Gunslev. Da Frederik IV kom til Falster i Sommerens Løb og igen hørte ham prædike paa Tysk for sig

[1] Hvor ikke andet er sagt, er Gengivelsen af de i Teksten meddelte Aktstykker aldeles ord- og bogstavret. Kun er Originalernes vilkaarlige Brug af store og smaa Begyndelsesbogstaver ændret i Overensst. med Nutidens Skrivemaade. [2] Rørdam gør i Kirkehist. Saml. 5 R. VI, S. 645 opmærksom paa, at fra Zw. (S. 384) har den Fejl forplantet sig videre til alle H.s andre Biografer, at han blev Præst i Gunderslev (en By paa Sjælland), medens det rigtige er Gunslev (paa Falster). Hertil er dog at bemærke, at H.s Kaldsbrev af 25. Juni 1718 (Fynske og Smaal. aabne Breve) har Formen Gunderslev, som maaske blot er en ældre Form for Gunslev.

paa Nykjøbing Slot, „blev han strax samme Dag uformodentlig mundtlig voceret som Slots-Præst til Friderichsborg“ [1]. Der var den Mærkværdighed herved, at Embedet ved Frederiksborg aldeles ikke var ledigt paa dette Tidspunkt! Kongen maatte derfor først forflytte den daværende Slotspræst Andreas Hoff til Stiftsprovstiet i Kristiania. Derfor er ogsaa Herslebs Kaldsbrev først udstedt den 28. Novbr. [2] Den første Søndag i Fasten holdt han sin Tiltrædelsesprædiken [3]. Naar man skal skildre hans Virksomhed i Hillerød 1718—25, vil det være naturligt først at betragte hans Gerning som Præst, dernæst hans øvrige Embedsforhold og endelig tilsidst hans private Liv.

* * *

Præsteembedet i Hillerød maa i de nærmest foregaaende Aar have været noget forsømt; thi Herslebs Formand, Mag. Andreas Hoff, der var kaldet 1711, tiltraadte først 1718, [4] da han i Mellemtiden var borte som Feltprovst. Embedet maa da være blevet bestyret af de skiftende residerende Kapellaner. Ogsaa i Herslebs Tid var her en resid. Kap. Niels Pedersen Skive, [5] der kom hertil 1716 og senere blev Sognepræst i Græsted, men om Herslebs Forhold til ham vides intet nærmere. Det synes dog at have været godt — i hvert Fald nævnes Herslebs Frue tre Gange som Fadder ved Barnedaab hos Kapellanen [6].

Der er næppe heller fra denne Tid bevaret nogle af hans Prædikener, saa at man ikke kan danne sig nogen nøjagtig Forestilling om denne Side af hans Virksomhed i dette Tidsrum. Der er dog al Grund til at tro, at han allerede dengang var en betydelig Prædikant. Selv fortæller han om, hvorledes han nød megen Naade „af det Kongl. Herskab, af hvilket han ikke allene

[1] Zw. S. 384. [2] Det er galt, naar Z. siger „in Octobri“. Sjæll. Reg., der indeholder den officielle Kopi af Kaldsbrevet, har 28. Novbr. 1718. [3] Zw. S. 384. [4] A. Hoff blev Præst i Hillerød 13. April 1711 (Sjæll. Reg.). 8. Novbr. 1709 var han blevet Provst „ved vores Armé“ (Sjæll. Tegn.). 14. Novbr. 1718 blev han Sognepræst ved Frelsers K. i Kristiania (Norske Reg.). [5] Kap. i Hillerød 14. Aug. 1716, Sgp. i Græsted-Maarum 16. Aug. 1728 (Sjæll. Reg.). [6] Hillerød Kirkebog 28. Juni 1720; 13. Marts 1722; 29. April 1725.

blev ofte hørt, naar han prædikede for sin egen Menighed, men maatte og efter Ordre meget ofte prædike, nu Dansk, nu Tydsk, ikke alene i Friderichsborg, men og Fredensborg og Hirschholm"[1]. Det kan i denne Forbindelse have sin Interesse at høre, hvorledes Historikeren P. F. Suhm, der selv har hørt Hersleb tale, omend paa et senere Tidspunkt i Herslebs Liv, skildrer ham som Prædikant i nogle efterladte Optegnelser: Af alle geistlige Oratores, som dette Land har frembragt, er han uden Tvivl den største, og veed man ei, hvad man meest skal forundre sig over hos ham: Overflødighed i Ord, Nethed i Stilen, Beqvemhed i Lignelser, eller den mageløse Action, som han besad, hvilken ret gav hans Ord Livet, og som overalt er saa rar, og meest i disse nordiske Lande"[2]. Et andet Sted siger han om ham: „Peder Hersleb, Bisp i Sieland, besad ugemeen legemlig Veltalenhed, saa mig synes deri aldrig at have seet eller hørt hans Lige. Hans Stemme, hans Gebærder vare saa søde, saa overtalende, at man sagde om ham: at han bad Folk komme i Himlen, thi der er saa got at være"[3]. —

Derimod er der bevaret et saavel kirkehistorisk som lokalhistorisk højst interessant Minde fra en anden Side af Herslebs Præstegerning.

Fra Christian IV stammer der en vigtig kirkelig Forordning, Forordningen af 27. Marts 1629[4] om Kirkens Embede og Myndighed mod ubodfærdige, som er et Udslag af den Iver for at fremkalde bedre sædelige Tilstande i Menighederne, som kendetegnede den baade i ydre og indre Henseende saa alvorlige Periode i Danmarks Historie 1617—60. Denne Forordning er derved kommet til at staa som et af de mest bevidste og gennemførte Forsøg paa at skabe en virkelig Kirketugt i den danske Kirke. Den indfører bl. a. de saakaldte „Præstens Medhjælpere", en Art Menighedsraad, som i Modsætning til lignende Raad i

[1] Zw. S. 385. [2] Suhm: Saml. Skrifter VII, S. 44. [3] Smstds. X, S. 26. Denne Optegnelse er 30 Aar yngre end den første, og S. udtaler sig her mere forbeholdent om H.s Sprog. Det er aabenbart, at Suhms Smag har ændret sig stærkt i den mellemliggende Menneskealder efter Tidens alm. Udvikling. [4] Rørdam: Danske Kirkelove III, S. 140—169.

nyere Tid ikke skulde befatte sig med Præstevalget, men kun med Kirketugten, idet de havde til Opgave at vaage over det sædelige Liv, privat at formane dem, der gav Forargelse, og at samles fire Gange om Aaret med Sognepræsten for sammen med ham at gribe ind overfor forhærdede, der ikke vilde bøje sig for privat Formaning. Deres strengeste Straffemiddel var Bandlysning d. v. s. Udelukkelse fra Nadveren, fra Fadderskab, fra Adgang til at blive begravet i viet Jord etc. Hjalp heller ikke Bandlysning, skulde Sagen forfølges ved Landemodet og sluttelig overgives til den verdslige Øvrighed.

Disse „Præstens Medhjælpere" blev indført overalt, og Bestemmelserne om dem gik igen i Danske Lov 2—9—1 ff., men i Aarenes Løb forsvandt de ganske stille mange Steder. Saaledes var det aabenbart gaaet i Hillerød-Herløv Sognekald. Men da Hersleb kom hertil, fandt han straks paa dette Punkt et Felt for sin Virksomhed og fornyede den gamle Institution. Efter at have forhandlet med Stiftamtmanden og den kgl. Confessionarius, som Hersleb som Slotspræst sorterede under, fik han udvalgt fire gode Borgere til dette Hverv, de aflagde den befalede Ed og tog derpaa fat paa deres Gerning. Om denne Begyndelse og om deres videre Forhandlinger har Hersleb indført en omstændelig Beretning i Kirkebogen for Hillerød, som er saa interessant, at den fortjener at gengives i sin Helhed[1]. M. H. t. Udgivelsesmaaden bemærkes det, at Herslebs stærkt vilkaarlige Retskrivning er ændret saaledes, at alle Navneord skrives med store Begyndelsesbogstaver. Ogsaa Tegnsætningen er paa visse Punkter læmpet.

Udi Jesu Nafn.

Saasom ved min Tiltrædelse til denne Friderichsborg og Hillerød Meenighed befantis iche før at hafve været giort nogen Anstalt om de Medhielpere, som Kongens Lof vil at skulle blifve Præsten adjungeret til hans Embedis dis større Myndighed og Krafft, hvilchet i Særdelished findis at være nødig i denne Mee-

[1] Et kortfattet Udtog har tidl. været offentliggjort i „Tiden" 1911, S. 344—5.

nighed formedelst det uordentlige og u-skichelige Lefnet, mange fører, og dend slette Lydighed og Ære, de onde veed at gifve det hellige Embede, da har jeg saadant for Hans Excellence Stifft-Ampt Mand von Adeler, og Hans Høy-Ærværdighed Mag. Lemwig forestillet og dertil foreslaget fiire af de gudfrygtigste og dertil beqvemmeste Mænd her af Byen; sc[1]: Anders Jensen fattiges Forstander, Anders Christensen Høyer, Jacob Aagesøn og Claus Ebbesen; hvilche alle godvillig hafve sig paataget, og som jeg nu derpaa har erholdet Stifft-Amptmandens og Confessionarii Resolution og Approbation af 12. Octobris 1719. tillige med Ordre til Byfogden saadant for Borgerskabet offentlig at forkynde; saa har jeg i Dag d. 29. Novembris 1719 udi nogle af Sogne Mændenis Nerværelse kaldet ofvenbenefnte fiire Mænd mine Medhielpere ind for mig, oplæst for dem de Articler af Lofven som dertil hører, formanet dem til Troskab og Aarvaagenhed, og fodret af dem dend hellige Æd, som de til mig efter Lofven bør aflegge, hvilchen Æd de og corporlig har aflagt, og det samme nu her med egen Haand skrifftlig skal tilstaa. Gud lade nu dette Verck, som er begynt i Gud, ogsaa hereffter stedse forrettis i Gud, og udfalde til Guds Æris Befodring, og mange Siælers Forbedring og Udredelse af Sathans Strikker.

Alt dette saaledis at være skiet bevidner
jeg med egen Haand.

Peter Hersleb.

Vi fire underskrefne Mend hafver i Dag aflagt vores Sl.[2] Ed effter Loven og lover med ald Flid og Aarvaagenhed at betienne dette antagne Embede.

Hillerød, d. 29. Novbr. 1719.

Claus Ebbesøn. *Anders Jenssen.*
Anders Christensen. *Jacob Aagess.*

[1] scilicet, nemlig. [2] ɔ: Saligheds.

Mandagen d. 15. Januarii 1720 blefve samptlige Medhielpere sammenkaldede i mit Huus, og da for os indkaldet Hans Pedersen Skolemester her i Byen, som effter høj-kongl. Ordre da alfvorligen blef reprimanderet, og paa det skarpeste tilrættesat, fordi hand for nogle Bønder af Hirtzholm har conciperet og skrefvet een Suppliqve mod Justits-Raad Ratken med ubeviislige Beskyldninger; Samme Tid blef ham og forbødet tiere at befatte sig med Suppliqver nogentid at skrifve, sampt ham paalagt ufortøfvet at betale til Præsident Meller i Kiøbenhafn 20 Rixdalere Mulct til Christianshafns Kirche, altsamen effter kongelig allernaadigste Befalning [1].

Samme Tid og Stæd blef og for mig og mine Medhielpere indkaldet dend saa kaldede lille Hans hans Kone og nu (effter privat Admonition i hendis eget Huus baade af mig og andre) paa ny tiltalt, advaret, og formanet at afstaa hendis modvillige, trodsige og forargelige Sabbaths Ofvertrædelse og Guds Ords Foragtelse, at hun fast aldrig kommer i Kirche uden naar hun vil gaa til Guds Bord, og skiønt jeg for Juul venlig bad hende og hun lofvede Bedring, saa dog dend ganske Juul iche eengang været i Guds Huus; hun brugte endnu som før en viis Mund, at hun self viste Guds Ord etc: blef hende da forelagt een Maaneds Tid at vise hendis Forbedring.

Samme Tid blef indkaldet Svend i Mørche Gade, som nogle Gange i sit Huus om Sabbathen har holt Spillemænd og forargelig Samling af Karle og Piger; saaog i Julen ville holt Julestue, og da jeg fich det at vide at Do 11da p. Epiph. [2] skulle igien være Julestue i hans Huus lod jeg ham om Morgenen

[1] Om Hans Pedersen se „Fra Frbg. Amt" 1906, S. 107—8. Hans Navn forekommer oftere i Hillerød Justitsprotokoller, og en stadig tilbagevendende Post i de fattiges Regnskab i disse Aar er „Gifvet Hans Pedersen, danske Skolleholder, for de fattige Børns Skollegang og for hand 2de Gange om Ugen holder Bøn i de fattiges Huuse aarligen 16 Rdl.". — Om selve Sagen — en Klage til Kongen over Ratken for Bestikkelse og Embedsforsømmelighed — findes Oplysn. i Dk. Supplikprot. 1719 II, Nr. 468, samt i et Kongebrev til Biskop Worm (Sjæll. Tegn. 5. Jan. 1720) om at sørge for, at Hans Pedersen betaler 10 à 20 Rdl. til Frelsers Kirke paa Kristianshavn „saa og hannem derforuden ved Sognepræsten i Hillerød at reprimandere". [2] ɔ: 11. Sønd. e. Helligtrekonger.

bede og formane at det iche skulle skie, hvilchet hand og lofvede, og dog blef det samme Afften holt, med Drich, Spil, Dans til om Morgenen; derfore blef hand nu paa ny advaret, da hand gaf Skylden paa sin Kone, og lofvede det skulle aldrig meere skie.

Dend 21. Januar 1720 blef (effter privat Formaning baade af mig i hans eget Huus og af mine Medhielpere mange Gange) nu indkaldet for os Knud Holgersen for hans ugudelige Væsen mod sin Hustrue at slae og tyrannisk tractere, som to Dage tilforne kom blodig og blaa og klagede; hand svarede Klocheren først nej, at hand hafde noget at bestille, siden ja, hand ville komme, mens mødte dog iche, ichun skref een Seddel, at hand vel vidste, hvad vi vilde ham, og ville gifve Skylden paa hans Kone; hvorfor hand effter Lofvens l. 2 cap. 9 art. 10 blef af os kiendt at være forfalden i 2 Lod Sølfs Straf til de husarme, men for hans Fattigdoms, og Medhielpernes Intercession, og for at vinde ham med Lemfældighed, blef beslutted denne Gang at skaane ham og paa ny indkalde ham til een anden Gang. Konen mødte, og blef formanet at begiegne hendis Mand venlig, og temme hendis trodsige Mund.

Dend 28. Jan. 1720 vare begge ofvenbemelte Knud Holgersen, og Svend i Mørche Gade indkaldede. Dend første sc. Knud Holgersen, effter lang Veigren, og mange Undskyldninger til Klocheren og een af Medhielperne, som begge kaldede ham, mødte dog omsider, da hand henved $^1/_2$ time har ladet os vente, blef da alfvorligen sat til rætte baade for sin Ulydighed med sidste Udeblifvelse, saa og for sit forargelige Lefnet med sin Hustru, blef og for ham oplæst Lofven om begge Poster; hand lofvede dog Forbedring, og at ingen Klagemaal meere om ham skulle høris, dog vilde hand immer gifve Skyld paa sin Kone, men at slae hende meere skulle iche skie.

Dend anden sc. Svend i Mørche Gade, som sidste Søndag blef advaret og straffet for hans Julestue, Dans og Spil, som holdis i hans Huus om Sabbathen, da hand tilforne var advaret og lofvede, det iche skulle skie, hafde dog holt det samme Dag, hvorfor hand gaf Skylden paa sin Kone, som er at see forige

Pagina, og hand dend Tid lofde, det skulle iche meere skie; just var hand neppe kommen hiem i sit Huus førend |: iche alleeniste det som forteller nogle Piger i hans Huus har sprunget om, danset og drefvet deris Spot dermed |: hand samme Afften hafde Spillemænd i Huset, hans Kone self førte de andre an til Spil og Dans, Kortspil blef og holdet en stor Deel af Natten; til dend Uskich at forebygge var hand da ved Klocheren indkaldet med sin Kone, men svarte: Hand hafde eengang været for Præsten, vilde Præsten ham noget maatte hand self komme til ham; derpaa blef atter een af Medhielper [ne] skichet til ham med Klocheren. De svarede endnu det samme og brugte i mange Maader een løs Mund. De mødte heller iche til bestemt Tid, hvorfore vi kiendte og fant dem skyldig at betale 2 Lod Sølf til huusarme, hvilchet vi samptlig under voris Haand skichede til Byfogden at inddrifve [1].

Samme Svend Larsen og hans Kone, da de nu effter nogen Modstand hafde betalt deris 2 Lod Sølf til de fattiges Forstander, vare atter indkaldede for mig og mine Medhielpere den 10. Martii 1720, de mødte begge, og blefve da haardelig til rætte satte saavel for deris Ulydighed og Trodsighed mod voris Embede, saa og for deris uskichelige Lefnet og Sabbathens Misbrugelse; da de begge toe, hver for sig i Medhielpernis Paahør, lofvede at der hereffter ej skulle om Sabbathen hverchen Juul eller andre Tider holdis [i] deris Huus Samling af Folch, med Spill, Dans og Drich og blefve derpaa dimitterede.

Den 31. Julii vare Medhielperne forsamlede saasom Cathrina Weiser var for os indkaldet, hvilchen i mange Aar har hafft et liderlig Røgte for Horerie og at holde Horehus og derfore advaret privatim og har lofvet Bedring, men Røgtet alt continuerede, sampt at hun hafde i sit Huus liderlige Qvindfolch fra Kiøbenhafn, og som jeg, Capellanen og Byfogden Søndagen d. 28. Julii fra een anden Forrætning kom der forbi, gich vi der-

[1] I Fattigregnskabet for 1720, 6. Marts noteres: „Betalte Svend Larssen til de fattige for hans Trodsighed imod Mag. Hersleb, at hand iche ville ved Budskikelse møde for hannem og hans Medhielpere, og der er bleven tildømt — 1 Rdl.".

ind og saae at foruden mange Soldatre, som sad derinde, een Qvinde smuttet ud af dend Dør til Gaarden, hvilchet Vertinden Cathrina Weiser nægtede, og som vi kom ud effter i Gaarden, hafde dend udløbne skiult sig i Kaalen, krøb paa Jorden at komme ned til Vandet; men da hun maatte holde Stand, var det een aabenbare berygtet Hore, som for et Par Maaneder var kommen til Byen, nu gaf sig ud for een Soldater-Qvinde, tilforne har gifvet sig ud for een Bosmands-Qvinde etc., og hendis Liderlighed var publiqve; paa Tilspørsel hvorfor hun skiulte sig, svarede hun, at Cathrina Weiser saasnart hun merchede Præsten, hviskede til hende, hun skulle pache sig etc. Byfogden skichede strax dereffter Vægterne derhen at hente dend fremmede; da var hun escaperet, men Cathrina Weiser blef nu af os samptlig tiltalt for saadan Liderlighed, hvilchen hun stedse nægtede, da hun dog var saaledis grebet i Løgn og Svig, hvorfore hun nu blef afsat fra Sacramentet, indtil hun bekiender sin Synd og viser Frugter af Forbedring.

Lille Hansis Kone, som tilforne d. 15. Jan. 1720 var af mig og Medhielperne formanet at afstaa sin Sabbaths-Skænden og Guds Ords Foragtelse, og blef hende da forelagt een Maaneds Tid at udvise Bedring, kom da nogle Gange i Kirchen og blef derpaa antaget til Sacramentet; men siden igien reent afholte sig fra Guds Huus, hvorfore hun siden ved Klocheren blef befalet og tilsagt at blifve fra Sacramentet, da hun svarede: Hvad var det saa meere? Kom ogsaa fra Juul, indtil Paaske var ofver, iche eengang i Kirche, mens effter Paaske 1721 holt hun idelig an at ville gaa til Guds Bord, hvilchet blef hende nægtet og hun blef ligefult af Kirchen; hun skyldede paa Sygdom og ville betienis i Huset, hvilchet hende og blef nægtet, saasom hun blef beseet, at Sygdommen var iche saa farlig, lagde hænde heller iche til Sengs, men hun gich, hvor hun vilde og blef seet daglig staaendis i hendis Port; hendis Mand ville og iche gaa til Guds Bord, uden hun maatte gaa med; men da alle hendis Fynter iche kunde hielpe, og hun saae det var Alfvor, begynte hun at gaa i Kirche igien, falt og til føje, beviiste ogsaa, at hun som

offteste hafde et Slag, og derofver gruede for at gaa i Kirche, bekiendte at hun veed hendis Ondskab og bittre Sind hafde ført sig dend Sygdom og anden Guds Straf paa Halsen, lofvede nu med Taarer Bedring, lofvede og at hendis Børn hereffter skulle gaa i Skole, og derfore for at vinde hende med Sagtmodighed, saasom hun er skrøbelig, fant jeg og mine Medtienere for got at tillade hende, at hun efter Pindsefæsten 1721 maatte komme til Herrens Nadvere.

Maren Peders datter gaf saa stor Forargelse i Kirchen Kyndelmisse Dag [1], idet hun midt under Prædiken offentlig kastede op i Kirchen, som gaf een stor Stanch, Allarm og Opsyn i Kirchen, hvorofver hun var tilsagt at bede Meenigheden om Forladelse ved offentlig Skrifftemaal, derved hun nu saa længe har været fra Guds Bord, men saasom hun inderlig begiærer at antagis uden Skrifftestaaelse og beviser, at hun hafde været længe syg, førend dend Gierning skiedde, saa at hun intet kunde taale, og samme Dag været til een Trolofvelse og taget noget til sig, som hun ellers vel kunde taalt, om iche Sygdommen hafde siddet i Kroppen; Medhielperne ogsaa vidner, at de iche har hørt noget ont om hende før eller nogen Druckenskab, da for hendis Alderdoms Skyld og manges Forbøn af Meenigheden blifver hun forskaanet for Skrifftestaaelse med Medhielpernis Raad og Samtyche, og det uden Exempel for andre, blot i Henseende til hendis Sygdom, hun har hafft førend Gierningen skiedde; Hun gifver godvillig til de fattige 1 Sldr., som blef lefvert til de fattiges Forstandere, for Resten formanet til Poenitense og dis større Ædruelighed".

Efter den sidstnævnte Datum findes der ikke flere Optegnelser fra Herslebs Tid om Indgreb fra Præsten og hans Medhjælpere. Muligvis har de omtalte Foranstaltninger virket saa kraftigt, at man ikke behøvede at gribe ind i andre Tilfælde. Efter de Oplysninger om Herslebs Syn paa Kirketugten, man faar gennem denne Beretning om Medhjælpernes Virksomhed, kan man ikke tvivle om, at Hersleb har vist sig nidkær for, at de,

[1] ɔ: d. 2. Februar.

der havde begaaet Forseelser, der krævede Afløsning ved offentlig Skriftemaal, ogsaa kom til at staa „aabenbare Skrifte". Desværre kan man ikke oplyse, hvor mange, der i Herslebs Tid offentlig har maattet bekende deres Synder, da det Afsnit af Hillerød Kirkebog, der indeholdt Optegnelser herom, er gaaet tabt [1]. I Herløv Kirkebog findes intet om Indretning af den omtalte Medhjælperinstitution. Maaske har Forholdene her ikke nødvendiggjort det. Derimod kan man se, at der i Herslebs Tid har staaet 10 Personer aabenbare Skrifte. I Reglen har Degnen i Herløv gjort Optegnelser herom i Kirkebogen, men engang har Hersleb selv grebet Pennen og skrevet flg.: „Blef publice absolveret Peder Olsen, fordi hand dend samme Dag hand hafde været til Skriffte har holt Klammerie og Slagsmaal med sin Hustrue Inger Dormands, og derved gaf stor Forargelse; Qvinden i Stæden for at afbede Menigheden sin Synd, er løbet bort baade fra Mand og Menighed!" [2].

Ogsaa paa dette Omraade viste Hersleb sig altsaa som en Mand, der paa den Maade, der bedst stemmede med hans Skøn, vilde fremme et bedre Liv i sin Menighed. Man ser alene af de omtalte Forhold, hvor uretfærdigt det er — i hvert Fald for tidligere Perioder af Herslebs Liv — naar Kirkehistorikeren Ludv. Helveg beskylder Hersleb for en tom Vedhængen ved Formerne, idet han siger: „Hvad han vilde drage frem, var ikke Kirkelivet, men Kirkelovene, og blandt disse fornemmelig Ritualet" [3]. Ganske vist havde Hersleb en særlig Interesse for Kirkelovene, men hans Hovedinteresse var dog ikke den juridiske, men sigtede dybere, idet han tilstræbte en praktisk Forbedring af Menighedslivet, omend paa Grundlag af den gældende Kirkeret.

Ogsaa for Skolevæsenet i sine Sogne nærede Hersleb en varm Interesse. Han indgav en desværre nu tabt Ansøgning til Kongen om at maatte faa oprettet en Skole i sit Anneks Herløv

[1] Af de Attester, som Sognepræsten skulde indsende som Bilag til Købstadregnskaberne til Rk. om dem, der „publicere var absolveret for begangne Lejermaal", ses det dog, at i H.s Tid har ialt 25 staaet aabenbare Skrifte for denne Forseelse. [2] Herløv Kirkebog, 2. S. i Advent. [3] Den danske Kirkes Hist. e. Reform., 2. Udg. II, S. 67, jvf. S. 59.

og blev paa den Maade den første Aarsag til Oprettelsen af de 240 Ryttergodsskoler, og han viste sig ogsaa siden som en Mand, der var villig til at bringe endog betydelige Ofre til Fremme af Skolevæsenet [1].

Endnu bør man omtale Herslebs Virksomhed paa et tredie Omraade: Omsorgen for fattige og syge, hvor hans Bestræbelser bar rige Frugter [2]. Man har gode Vidnesbyrd derom i den „Fattig Regnskabs Protokol 1689—1751", som gemmes i Hillerød Raadstues Arkiv. Ved at gennemgaa den for de Aar, da Hersleb var Præst i Hillerød, ser man, hvorledes han — sammen med Byfogeden — med den største Omhu har gennemset hvert Aars Regnskab, fordret det aflagt med punktlig Nøjagtighed, og hans skarpe Blik har øjeblikkelig opdaget den mindste Uregelmæssighed. Han har gjort sig Umage for at bevare de fattiges Kapitaler (1718 udgjorde de 1215 Rdl.) urørte og at forøge deres Indtægter, ligesom ogsaa den oftere tilbagevendende Angivelse paa Udgiftssiden af Fattigforstanderens Regnskab „efter Mag. Herslefs Ordre" vidner om, at han med Flid har taget sig af den daglige Forvaltning. Stadig har han søgt at lindre de fattiges Trang paa forskellig Maade, han har skaffet de syge Lægemidler og sørget for, at de fik en anstændig Begravelse, naar de døde. Det skyldes vel ogsaa hans Indflydelse, at Posten „en Evangeliebog kiøbt" oftere forekommer. Da 1724 den hidtilværende Fattigforstander, Anders Jensen, „der nu i 9 Aar de fattiges Væsen troligen og vel hafver forestaaet", ved Fraflytning opgiver sin Bestilling, indfører Hersleb i Protokollen en meget nøjagtig Fortegnelse over alle Kapitaler og Indtægter, de fattige vedkommende, og skriver ligeledes — hvad der aldrig tidligere havde fundet Sted — en lang og grundig Instruks for den tiltrædende Forstander, Jakob Aagesen.

Det var dog særlig i Aarene 1721—23, at Hersleb fik Lejlighed til at vise, hvad han formaaede, naar han med fuld Kraft

[1] Herom maa jeg henvise til S. 39. [2] Denne Side af Herslebs Virksomhed har tidligere været berørt i P. Petersens Afhandl.: „Fattigvæsen i Hillerød i gl. Dage" i Fra Frbg. Amt 1906, S. 108 ff.

kastede sig over en Sag. Det lykkedes ham nemlig nu at bringe Byens Fattigvæsen, der var ved at gaa til Grunde, paa en udmærket god Fod, hvorom han i den omtalte Fattigprotokol med den ham egne Grundighed har indført en udførlig Beretning paa 9 Foliosider, hvori han skildrer Sagens Forløb i alle dens Enkeltheder. Da denne Sag og Maaden, hvorpaa den blev taget op, er lige betegnende for Manden og Tidsalderen, som den er vigtig for Byens Historie, vil det være nødvendigt at dvæle noget ved dens Forløb [1].

Aaret 1721 var et vanskeligt Aar for Byens Fattigvæsen. Det gamle Fattighus, der var beliggende i Bakkegade, og som var købt 1651 for 200 Rdl., var aldeles brøstfældigt. Man faar just ikke noget hyggeligt Indtryk af det gennem den Skildring, Amtmand Gram giver af det til Kongen, idet han siger, at det var „saa brøstfeldig, at de Aldmisse Lem̄er, som ligger derunder, maa frygte for, at Huuset falder ned over dem, og andre, som høyligen behøfver at leggis i det Huus, gruer sig for at kom̄e derind og sætte deres Lif i Fare“ [2]. Hersleb lod tage et Syn paa Bygningen, der kom til det Resultat, at en Ombygning vilde koste 300 Rdl., og dog vilde Huset ikke være tjenligt til sit Formaal: „saasom beliggende paa een ubelejlig Platz, i een Vraae fra Byen, hvor ingen Tilsyn kunde hafvis med de fattige, Bøn iche daglig kunde holdis, og de syge offte blefve forglemte“. Hersleb besluttede da at faa rejst et nyt og større Fattighus til 12 Lemmer paa et belejligt Sted, men vel at mærke uden at røre de fattiges ikke overvættes store Kapitaler. Han haabede særlig at kunne gøre Regning paa Hoffets Gunst. Han begyndte med at „recommendere de fattiges Tarf og Trang“ til Amtmand Gram, „som trolig har taget sig denne Sag an og med stor Flid hjulpet dertil, at det er kommen i dend Stand, som det nu findis“. (Gram selv siger herom: „saa hafver Slotts Præsten for mig offte og vemodig beklaget dend Tilstand og bedet om Raad

[1] Hvor ikke andre Kilder angives, hviler Fremstillingen i det følgende paa H.s egen Beretning i Regnskabsprotokollen. [2] Indlæg til Sjæll. Tegn. 25. September 1722. Jvf. Kopibog i F. A. A.

og Assistence")[1]. Paa Amtmandens Begæring skænkede Kongen en øde, hjemfalden Grund ved Torvet „paa dend til dette Brug belejligste Platz midt i Byen, hvor Gaderne løber sammen og ald Farten gaar forbi", hvor der ogsaa kunde henstilles en Fattigblok, samt to Egetræer fra Skoven til Husets Opbyggelse[2]. Det strømmede nu ind med Gaver. Saaledes gav Kongen og Dronningen hver 100 Rdl., Kronprinsen og Prinsesse Charlotte Amalie hver 50 Rdl. Og for at skaffe endnu flere Penge lejede man en Student Chr. Blichfeld til i København at gaa rundt med en Bog til „de høye kongl. Ministres og andre fornemme Folch" med en Ansøgning fra Hersleb om at give Bidrag til den gode Sag. Resultatet blev ogsaa godt. Aristokratiet gav klækkelige Bidrag, Gram 20 Rdl. og Hersleb selv 18 Rdl. — ialt indkom der 479 Rdl. Allerede før dette havde fundet Sted, var man blevet klar over, at den af Kongen skænkede Byggegrund var for lille, men „da skiedde det ved Guds Forsiun, at dend Gaard, som ligger allernærmest og lige i Linie med den skienckede Platz, tilhørende Lars Storm, Borger i Hillerød, blef giort fall, hvilchen Gaard ved Besigtelse blef befunden saa god som ganske nye af got stercht Eegetimmer trofast opbygt med Steen opmuret til Gaden og hengt med Tejelsteen, altsammen i god Stand". Denne Bygning vilde med faa Ombygninger egne sig fortrinligt til Fattighus. Ejeren var endda villig til at sælge den til den billigste Pris i Betragtning af Formaalet. Gaarden blev købt for de indsamlede Penge, indrettet bekvemt, ogsaa forsynet med en Kaalgaard (af den øde Grund), og der blev endda 100 Rdl. tilovers, som kunde henlægges som en Kapital, hvoraf Renterne skulde gaa til aarlig Vedligeholdelse. Med berettiget Stolthed slutter Hersleb sin Beretning om dette Foretagende med disse Ord: „Og alt saa er nu det ny Fattighuus, med Gaard og Grund og derhos liggende Kaalhafve ved det kongelig Herskabs Rundhed, de høye

[1] Kopibog i F. A. A.: „Saa hafver Slotts Præsten Magtr. Herslef for mig demonstrerit og klarlig bevist ussele Tilstand, der er med de fattiges Væssen der i Byen". Her ogsaa som Bilag Attester fra P. Hersleb og Byfoged Jens Michelsen. [2] Jvf. ogsaa Sjæll. Tegn. 25. Septbr. 1722.

Ministres og andre got Folchis Gafmildhed og ved Hans Excellences von Grams Forsorg blefven de fattige i Hillerød til een Vaaning og frie Bolig, stedse og altid, uden at nogen Skilling er enten taged af de fattiges Capital og Revenuer hertil eller kommen Hillerød Bye og Indvaanere til nogen allermindste Last, Besværing og Umage eller Bekostning, som og Husets Vedligeholdelse formodentlig iche skal komme Byen til nogen Besværing og maa nu da Effterkommerne, de fattiges Inspecteurer og Forstandere drage Omsorg for, at dette Fattighuus stedse blifver holt ved lige og ved god Tilsyn i Tide flyed og repareret af de dertil nu destinerede Penger, saaledis som de for Gud og deris Øfrighed det ville forsvare".

Takket være den stærke Gunst fra Hoffet og det gode Samarbejde mellem de to virksomme og betydelige Mænd Peder Hersleb og Amtmand Gram lykkedes det saaledes at afhjælpe et stort Savn i Hillerød By paa et Tidspunkt, da den kun var en ussel Flække, der aldrig ved egne Kræfter vilde have været i Stand til at føre en saadan Sag igennem. Hersleb var ogsaa siden betænkt paa at anvende sin Indflydelse ved Hoffet til at skaffe Fattigvæsenet forøgede Indtægter. Saaledes havde allerede Dronningen 1721 skænket 40 Rdl. til de fattige, og 1724 og 1725 skænker kun 100 Rdl. hvert Aar til en Ekstrauddeling blandt de fattige, og d. 1. Decbr. 1723 kan Hersleb indføre, at Prins Carl og Prinsesse Sophia Hedvig har skænket 25 Ducater i Guld = 100 Slettedaler, som skal sættes fast til Bygningens Vedligeholdelse. Et Vidnesbyrd om Herslebs Utrættelighed i denne Retning er det, at han 1724 fik udvirket, at $^1/_3$ af Tavlepengene fra Fredensborg Slotskirke skulde komme de fattige i Hillerød til gode. Han havde nemlig forestillet, hvorledes de fattige led stor Afgang i deres Indkomster, naar Hoffet ikke opholdt sig paa Frederiksborg. Der kom nemlig saa langt mindre i Fattigbøssen, og i Forvejen var det kun $^1/_5$ heraf, der gik til de fattige, — Resten tilhørte efter Christian IV's Bestemmelse den latinske Skole[1].

[1] F. P. J. Dahl: Hist. Efterretn. om den kgl. lærde Skole ved Frederiksborg I, S. VIII—IX.

1724 beløb Indtægten fra Fredensborg sig saaledes til ikke mindre end ca. 105 Rdl.[1] —

Et beslægtet Foretagende, men langt mere storstilet, lykkedes det ogsaa Hersleb i disse Aar at give Stødet til: Oprettelsen af et Hospital for „spectaculeuse" Mennesker fra hele Danmark. Det var efter Tidens Forhold en storslaaet filantropisk Indretning, som fortjener et Øjebliks Omtale. Vi har Herslebs egne Ord for, at et Forslag fra hans Side til Bedste for de fattige i Sjællands Stift blev Foranledningen til Grundlæggelsen af Hospitalet[2], men desværre fortaber dets Oprindelseshistorie sig i Mørket. Kun enkelte Papirer fra den Tid er levnede — en Del er maaske gaaet til Grunde ved Hospitalets Brand 1733. Ligesom tidligere betinges ogsaa dette Værk af en nøje Forening af Kongens Gunst og det nære Samarbejde mellem Hersleb og andre, især Amtmand Gram. Det synes dog, som om Hersleb her — ligesom i Skolesagen — træder noget tilbage, efter at have givet det første Stød, og udadtil er det andre, der bærer Sagen frem, hvad der dog ingenlunde udelukker, at Hersleb vedblivende kan have øvet en betydelig Indflydelse paa Sagens Skæbne ved sit fortrolige Forhold til Kongen.

Som den første Spire hertil maa man vistnok betragte nedenstaaende Brev af 2. Maj 1722, der findes i Amtmandens Kopibog, og er adresseret til en Magister, som i Følge Sammenhængen næppe kan være nogen anden end netop Hersleb. Det hedder her: „Som ieg erindrer mig, at Hr. Magister tilforen engang har talt om, hvorledis een Anstalt kunde giøres, hvor ved de mange fattige Bønder og andre Børn, som løber Landet omkring at betle deris Brød, kunde underholdes, ja derhoes lære at giøre noged med Hænderne Landets Indbyggere til Nøtte og dem self til Nødtørfftighed, andre got Folch og Herrshab tilgaae Incommitet at omløbe, da siden i Gaar ved Hans kongl. Mayts. Taffel her paa Friderichsborg Slot blef talt om denne Matterie

[1] Fattigprot. Om denne Sag, som synes afgjort ganske uden Kollegiebehandling, findes der et Brev af 18. April 1724 paa Kongens Vegne i den kgl. Confessionarii Arkiv. Den orig. Ansøgn. er nu forsvundet. [2] Zw. S. 385.

og Hans Mayts. naadigst var tilfreds med, om een sligt eller anden goed Anstalt sligt at forekomme kunde udtenckis, alt saa bad ieg Hr. Magister hand derom vilde forfatte sinne Tancker og mig med allerførste tilsender, da jeg det igien Hans Mayts. allerunderdanigst vil forestille dog i den Maade, at Hr. Magister self shal beholde baade Ord og Ære derfor". Det er en mærkelig Sætning, Brevet slutter med. Skulde den tyde paa, at Gram ved en anden Lejlighed skulde have udført Herslebs Tanker og trængt ham selv i Baggrunden — maaske i Skolesagen? Det bevarede Kildestof tillader desværre hverken at afkræfte eller at bekræfte denne Formodning. Hersleb har i hvert Tilfælde sikkert nu efterkommet Amtmandens Opfordring, har udarbejdet et Forslag, som desværre ikke mere kendes, og Gram har derpaa paa Grundlag af dette indsendt en større Plan til Kongen „efter at have derom confereret med de beste och vittigste Mænd paa begge Ambterne och [af] alle deres Forslag ladet uddrage det beste", som han selv siger [1]. At Gram ikke er gaaet den noget besværligere Vej gennem Kollegierne, men direkte til Kongen, ser vi af et Brev i hans Kopibog til en vis Monsieur Ludersen, som han stod i et meget venskabeligt Forhold til — han tiltaler ham altid som mon très cher ami —, og til hvem der i denne Kopibog findes en Række Privatbreve med en stor Mængde interessante Oplysninger, ofte af mere fortrolig Beskaffenhed. Ludersen, der af disse Breve ses at have staaet Kongehuset særdeles nær, maa sikkert være den samme som den A. Lüders, der var Frederik IV's Kabinetssekretær († 1727)[2]. Til denne Mand skrev Gram 13. Decbr. 1722: „Jeg tilsender Mons. Liudersen herved det forhen omtalte Documente eller min allerunderdanigste Forslaug paa hvad Maade allerbest siuntis dend Anstalt kunde giøris til at holde de mange fattige omløbende Betlere her fra Stedet, jtem og de afskylige i Ansigterne forderfvede Mennisker, saa som offte og i temelig Mengde ofverløber det høje Herskab . . . ." og han beder Lüders „same til Hans kongl. Majst. allerunder-

[1] DK. Supplikprot. 1723 I, Nr. 245. [2] Dansk biogr. Lex. X, S. 496.

danigst overlevere". I et senere Brev — af 24. Februar 1723 — ser man, at Gram selv har overleveret Kongen en Ansøgning herom og sender Lüders en tredie Plan desangaaende, som han beder Lüders overrække Kongen ved en gunstig Lejlighed. Gram slap dog ikke for den langsommelige Kollegiebehandling. Sagen forhandledes i Danske Kancelli i 2 Aar. Den syntes at være blevet forhalet af Biskop Worm, til hvem den blev sendt til Erklæring, og som modsatte sig Grams Plan. Vi har ikke Biskoppens Erklæring, men derimod en Imødegaaelse af den fra Gram paa ikke mindre end 31 Foliosider[1], et fremtrædende Vidnesbyrd om denne Embedsmands Dygtighed og Samvittighedsfuldhed: han forstod ikke blot at handle vel, men ogsaa med Kraft og Klarhed at forsvare de Sager, han tog sig paa. Det er ikke muligt — og heller ikke Stedet her — til at følge Sagen i alle dens Enkeltheder; det maa være tilstrækkeligt at oplyse, at i Maj 1725 omtales det som en Kendsgerning, at „det allernaadigst har behaget Hans kgl. Mayst. til fattige Folches Ophold at lade indrette i Hillerød Bye et Hospital"[2] og d. 1. Januar 1726 blev Fundatsen underskrevet[3], hvorved Kongen stiftede Hospitalet, beregnet paa 30 Personer, skænkede det en grundmuret Bygning og den overordentlig anselige Sum af 24,000 Rdl. § 1 i denne Fundats bestemmer, at „i dette Hospital skal indsættes og bestandig underholdes Tredive Personer, som enten i Ansigtet eller paa Arme og Beene, eller andensteds paa Kroppen af Flod eller Kræft ere ilde tilreede, eller og med een eller anden udvortes Skade kand være Folk vederstyggelige".

Da Hospitalsfundatsen blev underskrevet, var Hersleb forlængst forflyttet fra Hillerød — hvad der dog ingenlunde ude-

[1] DK. Indlæg til Sjæll. Tegn. 12. Jan. 1725 til Skrivelsen til Biskop Worm, hvori det paalægges W. at forfatte et nyt Projekt herom „efter den Skiønsomhed, som du ved lang Erfarenhed haver om de fattiges Væsen". [2] Brev fra Rk. af 29. Maj 1725 til Amtmand Gram. (Jvf. Rytterdistrikternes Kopibog s. D.). [3] Fundatsen er trykt hos Hofman: Fundationer VII, S. 179—86. En pragtfuld udstyret Original findes i Hospitalsarkivet, Afskrifter og Genparter findes flere Steder, og en Kopi i Sjæll. Reg. 1726, 1. Jan. I Indlæg hertil findes bl. a. et Udkast, skrevet med Kongens Kabinetssekretærs (Lüders) Haand, med mange Rettelser, som vidner om, at Kongen personlig har taget Del i dette Arbejde.

lukker, at han ikke vedblivende har virket for Sagens Fremme —, og vi skal ikke her videre forfølge Hospitalets Indretning og Historie. Det lader sig — som omtalt — ikke afgøre, hvilke Punkter af Herslebs Plan, der kom til Udførelse gennem Fundatsen, men der er en vis Sandsynlighed for, at vi kan spore hans Aand i dennes § 5, der handler om den religiøse Omsorg for Hospitalslemmerne. Den Vægt, der lægges paa Andagtsøvelsernes Betydning, minder om hans Syn herpaa. Det bestemmes saaledes ikke blot, at Byens Kapellan skal prædike i Hospitalet paa Søn- og Helligdage, og at der skal afholdes Morgen- og Aftenbøn daglig, men Rektoren i Frederiksborg Skole skal sørge for, at 2—3 Disciple ikke alene opvarter med Sang efter Prædikenen, men ogsaa „om Fredagen . . . kand læse et Par Capitler af Bibelen, et Stykke af Lutheri Catechismo, samt nogle Bønner". Siden omdannedes Hospitalet ganske. Efter en ny Fundats af 10. Oktbr. 1870[1] gik det over til at blive et Alderdomshjem og mistede saaledes sit oprindelige Præg. — — —

Som Slotspræst ved Frederiksborg var Hersleb ogsaa Skolark ved Frederiksborg Latinskole[2]. Vi ved intet om hans Virksomhed som saadan — efter hvad man ellers kender til hans Embedsførelse og den Interesse, han siden viste det latinske Skolevæsen, er der ingen Grund til at tvivle om, at han ogsaa har taget sig denne Del af sit Embede alvorligt.

Derimod ved man, at Hersleb ikke blot tog sig af sin Menigheds kirkelige og aandelige Vel, men ogsaa interesserede sig for Hillerød Bys materielle Trivsel. Herom hører man i et Brev af 18. Septbr. 1720 fra Amtmand Gram til den tidligere omtalte Kabinetssekretær Lüders[3], hvori han siger, at „Hs. kongl. Majst. een Gang i denne Sommer allernaadigst falt paa de Tancker at spørge om Hillerød Byes slette Tilstand og om nogen Midel kunde optenckes, hvorved dend var at hielpe". Amtmanden fik

[1] Hiorth-Lorenzen: Rep. over Legater og milde Stiftelser II, S. 130. [2] I et Kongebrev af 5. Decbr. 1718, hvori det meddeles den kgl. Conf. C. Lemvig, at P. H. er blevet kaldet til Frederiksborg, paalægges det L. som Skolark at sætte P. H. ind i „hvis han ved Friderichsborg Skole kand vedkomme at iagttage". (Orig. i den kgl. Cf.s Arkiv. Jvf. Sjæll. Tegn. 1718). [3] F. A. A. Kopibog.

Befaling til at udspørge „de smuckeste og fornufftigste Mænd og Betiente herved Stedet" om deres Tanker. Bl. disse henvendte Gram sig ogsaa til „voris Slodspræst Hr. Magr. Herslef, som er een meged fornuftig, ret sindig og chrestelig Mand". Han leverede Amtmanden et Dokument „udj hvilcked hand baade forestiller Aarsagerne til Fordervelsse[n] og igien Midler til dends Opkombst". Dette Forslag tilstilledes Lüders med Anmodning om at give Kongen det ved Lejlighed. Ogsaa i næste Brev — 24. Septbr. s. A. — taler Gram om „det Document fra voris Slods Præst Magister Hersløb angaaende Hillerød Byes Opkombst", men derefter synes Sagen at være døet hen — man hører intet mere om den.

* * *

Til at danne sig en rigtig Forestilling om Herslebs Tilværelse i de Aar, han var Præst i Hillerød, hører ikke blot at undersøge hans Embedsførelse, men ogsaa hans private Forhold. For at begynde med Grundvolden for hans Privatliv, den økonomiske Side, saa maatte det paa Forhaand siges at være et godt Fremskridt for en fattig Feltpræst efter et halvt Aars Embedstid i et godt falstersk Embede at blive kaldet til Kongens Slotspræst ved Frederiksborg. Foruden sin Præstegaard i Hillerød og en Anneksgaard i Herløv havde han af Sognepræsteembedet Tiende, Offer og Akcidenser af to Sogne og dertil i aarlig Løn som Slotspræst af Kongens Kasse $158^1/_3$ Rdl.[1] samt Snodstrup Kongetiende. Imidlertid viste Lønningsvilkaarene sig vistnok snart at være mindre gode end forventet, og Hersleb maatte da 1720 indsende en Ansøgning til Kongen, hvori han beder om sit Kalds Forbedring og skildrer, hvorledes hans Indkomster er blevet stærkt formindskede derved, at han, der skulde have 250 Rdl. i Præstepenge til sin Løn og til at lønne Kapellanen med af Byens Indbyggere og Hofbetjentene, kun faar 14 à 15 Rdl., og at han har mistet Offer og Akcidenser ved Nedlæggelsen af Ladegaards-

[1] Reglementer for Civiletaten 1719—25 (Rk.).

avlingen. Skal ogsaa Ladegaardsmøllen nedlægges, og skal Snodstrup Kongetiende afstaas til Bønderne, vil han lide endnu større Tab. Efter langvarige Skriverier frem og tilbage resolverede Kongen d. 28. September 1720, at han maatte beholde Snodstrup Kongetiende og deraf nyde 2 Mark 8 Sk. pr. Tønde af Sognets Hartkorn samt være fri for at give Skat af Tiendens Hartkorn [1].

Heller ikke Boligen synes at have været helt tilfredsstillende. Faa Dage før han blev forflyttet — 1725 — maa han klage til Rentekammeret over sin Præstegaards store Brøstfældighed. Den blev ogsaa istandsat paa Kongens Bekostning [2].

Den samme Orden og Vindskibelighed, som udmærkede Herslebs Embedsførelse, prægede ogsaa hans private Forhold. Skønt han saaledes klager over Formindskelser i sine Embedsindtægter, var han dog en meget velstaaende Mand. I Hillerød Skatteregnskab [3] for den ekstraordinære Krigsskat (Krigsstyr) for Aaret 1720 er han saaledes f. Eks. Byens næsthøjeste Skatteyder og betaler 124 Rdl. i Skat. Til Sammenligning kan anføres, at i samme Aar svarede Rektoren for den latinske Skole 30 Rdl., de fleste Borgere mellem 1 og 6 Rdl. I samme Aars Regnskab betegnes hans Husholdnings Størrelse gennem den Opgivelse, at han holdt fire Tjenestefolk, fire Heste og en Karet. Ved dette Regnskab ligger en original Skatteopgivelse fra Peder Hersleb,

[1] Denne Sag giver et godt Eksempel paa den indviklede Kollegiebehandling. Ansøgn. af 31. Aug. 1720, der indsendtes til Rk., gik derfra til DK., derpaa igen til Rk. og sluttelig tilbage til P. H., der vist igen maa have indsendt en ny Ansøgn., der først kom til Betænkning hos Kommiss. for Rytterdistrikternes Jordebogsaffattelse, sidst til Afgørelse gen. Rk. ved en kgl. Resolut. af 24. Oktbr. 1720 (DK. Supplikprot. 1720 II, Nr. 298. Sjæll. Renteskrivers Kopibog 21. Septbr. 1720. Betænkning fra Kom. af 2. Septbr. 1720 (ved Rytterdistrikternes kgl. Resolut. 1720, Nr. 138. (Jvf. Kommiss.s Kopibog 21. Septbr. 1720). Rk. Relations- og Resolutionsprot. 24. Septbr. 1720). [2] Heller ikke denne H.s Ansøgn. af 19. April 1725 kendes. Jvf. Rk.s Extraktprot. 1. Maj 1725. En Skrivelse fra Rk. til Gram (F. A. A.) 8. Maj 1725. (Jvf. Rytterdistrikternes Kopibog s. D.). En do. fra Gram til Rk. (Kopibog F. A. A. 7. Juni 1725). At Gaarden virkelig blev repareret ses af en Skrivelse fra Amtmanden til Biskop Worm af 8. Januar 1735. (Indk. Br. fra Lynge-Fr.borg Hrd. Sjællands Bispearkiv) „Og skal dend sidste Gang dend blev repareret, have været i Magister og nu Hr. Biskop Herslebs Tiid". [3] Rk.

som er saa oplysende for hans økonomiske Tilstand, at et Stykke af den fortjener at gengives her:

Efftersom af mig forlangis rigtig og besvoren Angifvelse paa mine egne og min Kiærestes Midler, da giøres forud denne Forklaring, at mine egne Midler var slet intet uden een stor Giæld, jeg forleden Aar til at sætte Boe kom udi; og hvad min Kiærestes Midler angaar (af hvilche tilforne er svaret Krigsstyr i Kiøbenhafn, mens nu hereffter for dem skal svaris her af mig), da blir de nu til 11te Junii saare formindskede, formedelst at betale baade dend Gield, jeg før har sat mig udi, saaog det, som til Bryllup og hendis Udredning blef optaget og nu iligemaade skal betalis, og blifver derfore Angifvelsen paa beggis voris nu tilsammen hafvende frie Midler effter mit bæste Vidende paa dend Maade, som dend mig gifne Formular udkrefver saaledis:

Herefter følger Herslebs beedigede Angivelse af, at alle hans Midler, fraregnet Gælden, udgør 3200 Rixdl., hvad der bekræftes med hans Underskrift og hans Segl, og han fortsætter derpaa: „Hvad mit Kalds Indkomme er angaaende, da saasom det hidindtil har været Naadsens Aar, een stor Deel af Indkommen for forige Aar ej endnu er indbragt, det meste er ganske uvist, noget som dend Kongetiende i Snodstrup svarer jeg a parte Krigsstyr af; altsaa kand jeg intet vist angifve, mens forsichre paa min Samvittighed, at saavidt jeg end kand merche, maa jeg aarlig sætte til af mit eget og ved Byens store Fattigdom formindskis Indkommen saa merchelig, at de fleeste iche kand gifve Præsten det de ere pligtige; saa haaber jeg, naar jeg rigtig svarer af mine Midler at blifve som mange andre forskaanede for videre Krigsstyr af Kaldet, eller og at Kaldets Indkomme maatte anslaaes iblant Midlerne for noget lidet og vist; allerhelst at det maa betænchis, at min Formand har svaret for dette Kalds, for Provstiets, for Felt-Provstiets Indkomme, for sine Midler og Meubler som een Mand, der sad i god Tilstand, tilsammen 60 Rixdl., da naar jeg svarer a parte for Midlerne, jeg har intet Provstie, langt mindre et important Felt Provstie, da blir vel dend mind-

ste Deel af de 60 Rixdl. paa Kaldets Indkomme, hvorfor jeg underdanig beder om Forskaansel, eller og tilstreckelig Moderation, at det enten maatte blifve ved dend Krigsstyr for de nu angifne Midler eller og noget lidet og taalelig for Kaldet tillagt.

Jeg forblifver dend høye Øfrigheds med Troskab
og Forbøn forbundne ringeste Tienner

P. Hersleb.

Friderichsborg, d. 26. Martii 1720.

Derpaa følger Øvrighedens Attest for Rigtigheden af denne Skatteopgivelse.

Det synes ogsaa at vidne om en vis Velstand, at han i længere Tidsrum har haft Raad til at have Slægtninge boende hos sig, saaledes Fætteren Jacob Brøndlund [1], en ung Præst, der af og til prædikede for ham, og Broderen Ole Hersleb [2], der siden blev afsat paa Grund af Vranglære som Præst ved Vartov.

Det var lykkelige og virksomme Aar, Hersleb kom til at tilbringe i Hillerød. Som han i sin Embedsgerning var stærkt begunstiget af Hoffet, saaledes blev han ogsaa i sit Privatliv omstraalet af megen kongelig og anden Glans.

Da Hersleb kom til Hillerød, var han ugift, men den 25. Oktbr. 1719 [3] blev han af den kgl. Confessionarius Christen Lemvig viet til Bolette Hjort, en 29-aarig Præstedatter fra Stenstrup Sogn paa Fyen [4]. Hun var en Frænke af den afdøde kgl. Confessionarius Peder Jespersen, som havde antaget hende i Datters Sted [5].

For gode Spisevarer ved Brylluppet var der sørget, hvad flg. kostelige Brev fra Amtmand Gram til hans Overførster viser [6]. Han skriver til ham, at der „maa skydes og lefveres een

[1] Han blev 23. Juli 1723 resid. Kap. ved St. Olai Kirke i Helsingør (Sjæll. Reg.). Anbefalinger for ham findes i Kopibogen i F. A. A. 4. April 1723. [2] Biogr. Lex. VII, S. 395. [3] Hof- og Slotskirkens Vielsesprotokol 1692—1838. [4] Af Samtiden kaldes hun nok saa fint „Bolette", men i Stenstrup Kirkebog 1678—1728 (Fyns Landsarkiv) staar der: „1690 d. 23. April da vor Hr. Hansses Datter i Stenstrup krestnet hendis Naffn: *Bodild*". [5] Zw. S. 385 S. 670. [6] Kopibog F. A. A. 9. Oktober 1719.

goed Daa Hiort, saa vilde Hr. Oberførster der om giøre dend behøfvende Anstalt at samme Daa Hiort blifver skudt og lefvered førstkommende dend 22de eller 23de Octobr. udj. Hr. Doctor Peter Jesperssens Frus Huus i Studjstredet i Kiøbenhafn lige udfor Biskoppens Gaard, og som bem.te Magr. Herslef er ellers en meged smuck Mand, ønskede ieg nock, at hand tillige kunde hielpes med noged Fugle Vilt til dend Dag, som melt er".

Var Bruden ikke ganske ung, var hun til Gengæld et saa meget desto bedre Parti, da hun — som ovenfor omtalt — kunde tilføre sin Mand en Medgift paa over 3200 Rdl., en efter hine Tiders Forhold særdeles anseelig Sum.

Ægteskabet synes at have været lykkeligt — i hvert Fald fødte hun sin Mand 6 Børn i Hillerød — 1) Friderica Lovisa, døbt 21. Juli 1720, 2) Peder Jespersen (sikkert opkaldt efter den kgl. Conf.) den 6. Juni 1721, 3) Hans Christopher, den 14. Juni 1722 († 4. Juli s. A.), 4) Bodel Sophie, den 27. Juni 1723, 5) Peternella Helena, den 24. Juni 1724 og 6) Anna Magdalena Scharlotta, den 20. Juli 1725 [1]. Efter Degnens Indførsel i Kirkebogen om det første Barns Daab, har Hersleb selv tilføjet om de tilstedeværende Faddere: „Disse vare Vidner i det samptlige kongl. Herskabs Nafn, som self vaer ofverværendis". Men en ganske særlig kgl. Naade vistes der dog det sidste Barn ved hendes Daab, hvorom Kirkebogen paa et stærkt gebrokkent Dansk beretter, at det kgl. Herskab selv var Faddere, Dronningen ved en af sine Frøkener (Frøling = Fräulein), Kongen ved Amtmand Gram og Kronprinsen ved Kammerjunker Gram. —

Som Gradmaaler for Herslebs Anseelse i Samfundet tjener ogsaa Angivelsen af de Familier, hos hvem Medlemmerne af den Herslebske Familie stod Faddere, eller som selv var Faddere hos Herslebs. Det viser sig ved en Gennemgang af disse Navne, at Herslebs Familie blev regnet til de fornemmeste i Byen. Af Faddere hos Hersleb nævnes saaledes Amtmand Gram, Overhofmarskal Moinichen, Marskal Gerstorph, Gehejmeraad Plessen,

[1] Opgivelserne efter Kirkebogen for Hillerød.

Grev Holstein, Gehejmeraad Holstein fra Hoffet, — af Byens Borgere Kancelliraad Franch og Regimentsskriver Torm — Rektor Grænovius og Kapellanen Hr. Skive som Repræsentanter for Aandslivet, af udenbys: kgl. Confess. C. Lemvig og Præsten Peder Friis fra Slangerup. Omvendt beærede den Herslebske Familie følgende af Byens Borgere med deres Fadderskab: Kapellanen Hr. Skive, Byfogeden Jens Mikkelsen, Klokkeren Anders Christensen, Regimentsskriver Torm — og i Herløv Kirke Major Ebberling til Sandviggaard og Degnen Hans Rostock (4 Gange)[1].

* * *

Hersleb havde tænkt sig at blive i Hillerød til sin Dødsdag, ja havde endog købt sig en Begravelsesplads dér[2], men den 30. April 1725[3] blev han lige saa uventet som tidligere kaldet til at være tredie Slotspræst i Kjøbenhavn i Marcus Müllers Sted, der var blevet forflyttet til Bispesædet i Bergen, og dermed afsluttedes Opholdet i Hillerød. Et virksomt og betydningsfuldt Afsnit af hans Liv var til Ende. Herslebs ældste Biograf, Provst Zwergius, siger efter at have skildret hans nidkære Virksomhed: „Resten af det der endnu kunde skrives om ham, vil jeg overlade til retsindige Efterkommere, hvilke ikke skulde forglemme hans store Fortienester og ulignelige Gaver i et større Lys at sætte“[4] — og han siger det med Rette: ogsaa senere Slægter bør mindes Hersleb med Pietet; thi han var en af de mest fortjente Mænd i den danske Kirke.

[1] Hillerød og Herløv Kirkebog. Det anses for ufornødent at henvise til de enkelte Steder, hvor de i Teksten omtalte Personer nævnes. [2] Zw. S. 386. [3] Sjæll. Reg. 1725. [4] Zw. S. 392.

TIL RYTTERGODSSKOLERNES FORHISTORIE

Af Bjørn Kornerup.

OPRETTELSEN af de 240 Ryttergodsskoler betød et vigtigt Fremskridt i den danske Folkeskoles Udvikling. Baade Samtiden og Eftertiden har været enige om at henregne denne Foranstaltning til de vigtigste i Danmarks indre Historie i det sidste Tiaar af Frederik IV's Regering. Det vil da næppe savne al Interesse paany at underkaste disse Skolers Tilblivelseshistorie en Undersøgelse, ikke mindst i Aar, da disse Skoler, hvoraf endnu mange staar — omend noget forandrede — Landet over, kan fejre 200-Aars Dagen for deres Oprettelse.

Det første Skridt til Ryttergodsskolernes Oprettelse, som nu lader sig bevise ad arkivalsk Vej, er det, at Kommissionen for Affattelse af Krigsjordebøger i Frederiksborg og Kronborg Amter, Justitsraad C. C. Bircherod og Kancelliraad Ole Pedersen, den 20. Juli 1720 foreslog Kongen „om ikke nogle visse Skoler maatte allernaadigst indrettes" i Kjøbenhavn, Frederiksborg og Kronborg Rytterdistrikter, hvor Kongen ejede den største Part af Jordegodset. Gadehuse kunde udlægges til Skolehuse, og Skoleholderne kunde faa 20 Slettedalere i aarlig Løn. Den hele aarlige Udgift for Kongen vilde kun beløbe sig til ca. 1000 Rdl., som endda maatte betragtes som en vel anbragt Driftskapital.

Dette Forslag tiltraadte Kongen, som ved en Resolution af 12. August s. A. paalagde Kommissionen at forhandle med Sjællands Biskop, Christen Worm, om „hvorleedis det heele Verck

paa een bestandig og gavnlig Fod udi disse 3de Districter kand indrettes" [1].

Det ser altsaa ud, som om det er fra den omtalte Krigsjordebogskommission, at Tanken om Ryttergodsskolernes Oprettelse er udgaaet. Man har imidlertid fra gammel Tid en anden Beretning, der meddeler, at Planens Ophavsmand var den senere saa bekendte Sjællands Biskop Peder Hersleb. Medens han var Slotspræst ved Frederiksborg [2] skal han have indgivet en Ansøgning om at maatte faa oprettet en Skole for Bønderbørn i sit Annex Herløv. Den Plan, Hersleb udkastede for denne Skole, skal i den Grad have fundet Behag hos Frederik IV, at han besluttede at oprette 240 saadanne Skoler paa Ryttergodserne. — Da Sagen stiller sig saaledes, vil det have sin Interesse at rejse det Spørgsmaal: Indeholder den ovennævnte Beretning om Herslebs Forhold til Ryttergodsskolerne historisk Sandhed eller er den blot et senere opstaaet Sagn?

Det er i denne Forbindelse højst lærerigt at kaste et Blik paa den lange Række Historikere og Skolehistorikere, som i Aarenes Løb har beskæftiget sig med Ryttergodsskolernes Historie, og se, hvilket Standpunkt, de har indtaget overfor Spørgsmaalet om Peder Herslebs Forhold til Skolernes Oprettelse. Medens saaledes — for blot at tage nogle Eksempler — A. Faye [3], N. M. Petersen [4], L. N. Helveg [5], H. F. Rørdam [6], S. M. Gjellerup [7], K. Ottosen [8] og Joakim Larsen [9] skænker Beretningen om Hersleb fuld Tiltro, nævnes den ikke hos andre, saaledes ikke hos H. C. Roede, der indgaaende har behandlet Ryttergodsskolernes Forhold [10]. Edv. Holm [11] viser nogen Vaklen i dette Spørgs-

[1] Kommissionens Indstilling er bevaret i Kopi med den kgl. Resolution i Rentekammerets Arkiv, Rytterdistrikternes Kontor; kgl. Resolution. 1720, Nr. 96. [2] 28. Novbr. 1718 udstedtes Herslebs Kaldsbrev som Slotspræst ved Frederiksborg og Sognepræst til Hillerød-Herløv Sogne (Sjæll. Reg. 1718) og 30. April 1725 udnævntes han til 3. Slotspræst i Kjøbenhavn (Sjæll. Reg. 1725). [3] Biografi af Hersleb i Theol. Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge VIII, S. 4. [4] Bidrag til den danske Litteraturs Historie, 2. Udg. IV, S. 103. [5] Den danske Kirkes Historie efter Reform., 2. Udg. I, S. 601, II, S. 75. [6] Kirkehist. Saml. 4. R. IV, S. 153. [7] Biogr. Lex. VII, S. 395 f. [8] Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling, 3. Udg. (1914), S. 28. [9] Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536—1784, S. 197. [10] Vor Ungdom 1908, S. 166—182. [11] Danmark-Norges Historie 1720—1814 I, S. 552 f.

maal, og andre som L. Koch [1] har ikke megen Tiltro til Historien om Hersleb, ja Skolehistorikeren C. Engell imødegaar den bestemt og mener, at den skriver sig fra „en løs Beretning“ [2].

Vi vil derfor søge tilbage til de samtidige Kilder og prøve deres Vidnesbyrd.

Gør man det, vil man opdage, at vor Viden om Herslebs Andel i Ryttergodsskolernes Oprindelse skriver sig fra to gode, samtidige Kilder, Erik Pontoppidans Kirkehistorie og D. G. Zwergius's Efterretninger om danske gejstlige.

Første Gang man finder dette Forhold omtalt er i Erik Pontoppidans: Annales ecclesiæ Danicæ 4. Dels 1. Bind, S. 102—03, hvor det i en Biografi af Peder Hersleb om dennes Virksomhed i Hillerød hedder: „so auch Gelegenheit gefunden . . . . derer ersten Königl. Schulen in denen Regiments-Districten, denen nachgehends mehr dann 200 an andern Orten gefolget, Anlass und Vorschlag zu geben“ (d. v. s. saaledes ogsaa fundet Lejlighed til at give Anledning og Forslag til de første kgl. Skoler i Rytterdistrikterne, hvilke senere mere end 200 paa andre Steder er fulgt efter).

Erik Pontoppidan er ganske vist en Skribent, man maa benytte med Varsomhed, især m. H. t. ældre Tidsrum, men her drejer det sig om Kirke- og Skoleforhold i hans egen Tidsalder, hvorom han i sine forskellige Embedsstillinger havde haft en ualmindelig Lejlighed til at skaffe sig Efterretninger. Tilmed har han personlig kendt Hersleb, og Hersleb var endnu levende, da Pontoppidans Bog udkom (1752), en Omstændighed, som maa tillægges Betydning, da man vel tør gaa ud fra, at han vilde holde sig strengt til den historiske Sandhed om endnu levende Personer.

Fremdeles maa man erindre, at Pontoppidan faa Aar efter Herslebs Forflyttelse fra Embedet i Hillerød selv havde været Præst dér [3], og som saadan har han muligvis haft Adgang til

[1] Den danske Landsbyskoles Historie til 1848, S. 10. [2] Ugeskrift for Skolen I, S. 263. [3] Erik Pontoppidan blev 19. November 1734 kaldet til at være Slotspræst ved Frederiksborg (Sjæll. Reg. 1734) og udnævntes 25. November 1735 til 3. Hofprædikant i Kjøbenhavn (Sjæll. Reg. 1735).

— mundtlig eller skriftlig — Tradition, som vi nu er afskaaret fra. Endelig er det værd at tage i Betragtning, at Pontoppidan næppe kan tænkes paa Forhaand at ville fremhæve Herslebs Fortjenester mere end strengt fornødent, omend han slutter sin korte Biografi af Hersleb med nogle komplimenterende Ord, da Forholdet mellem de to Mænd til Tider ikke havde været det allerbedste [1].

Selvom man ikke med Bestemthed kan paavise, hvorfra Erik Pontoppidan har sin Viden om dette Spørgsmaal, maa det dog vel anses for temmelig sikkert, at han ikke har den fra vort andet Vidne, Zwergius, og det allerede af den Grund, at Pontoppidans Bog kom eet Aar før Zwergius's, ligesom ogsaa Fremstillingen af Herslebs Levned hos de to Forfattere ikke viser Spor af Afhængighed. —

Det andet samtidige Vidne i denne Sag er nemlig den flittige historiske Samler, Provst D. G. Zwergius i Slangerup, der i sit desværre aldrig afsluttede Værk „Det Siellandske Clerisie" 1753 giver en vidtløftig Biografi af Peder Hersleb (S. 381—96). Et Sted i denne siger han (S. 385) om Herslebs Virksomhed som Slotspræst ved Frederiksborg: „. . . var og saa lykkelig, at et Forslag, han gav ind om en Skole for Bønder-Børn i sit Annex Herløv, fandt saadan Behag hos Hans Majestæt, at det blev en Anledning til de 240 grundmurede Skoler, som Hans Majestæt lod indrette i alle sine Rytter-Districter".

Der er i Almindelighed al god Grund til at forlade sig paa Zwergius; thi han er en omhyggelig og nøjagtig Historiker, men der er det særlig i dette Tilfælde, hvor man er saa heldig stillet, at man kan paavise Kilden til Zwergius's Beretning. Denne Kilde er nemlig ikke — som man kunde antage — Pontoppidans lige omtalte, Aaret i Forvejen udkomne Bog; men Zwergius siger selv (S. 390), at hans Kilder til Oplysning om Herslebs Levned før 1751 dels er det curriculum vitæ [2], som blev oplæst ved Herslebs Indvielse til Biskop, dels „det han selv har behaget at med-

[1] Jvf. Helveg: D. dsk. Kirkes Hist. e. Reform., 2. Udg. II, S. 109 ff. [2] Levnedsbeskrivelse.

dele mig". Som Underlag for Størstedelen af den trykte Fremstilling hos Zwergius maa man derfor sikkert betragte det Haandskrift, som gemmes paa Det kgl. Bibliothek som Thott 1921, 4°, et af de mange af den flittige Zwergius's Samlingsbind, der efterhaanden er havnet paa Det kgl. Bibliotek.

Dette Haandskrift rummer nemlig bl. andre Biografier en Afskrift af en Selvbiografi af Peder Hersleb. 1. Person er ganske vist overalt ændret til 3. Person, men Biografien slutter med flg. Efterskrift: „Denne Levnets Beskrivelse er af ham self forfattet 1751 in Aprili". Denne Selvbiografi følger Zwergius næsten ordret for de tidligere Perioders Vedkommende — saaledes ganske ordret m. H. t. Frederiksborgperioden og Stykket om Ryttergodsskolerne — og tilføjer kun hist og her en og anden Bemærkning, men hverken de reelle eller de formelle Forskelle er store.

Hersleb nærede en varm Interesse for Zwergius's Skrift[1], og har sikkert til Brug for dette Arbejde forfattet den omtalte Selvbiografi. Hvor Herslebs eget Manuskript er blevet af, vides ikke nu. Derimod vil Tilfældet, at man ogsaa er i Stand til at paavise, hvad der har dannet Underlaget for denne Biografi af Hersleb. Biskop Hersleb plejede paa sine Visitatser at føre en lille Optegnelsesbog med sig, hvori han bl. a. gjorde Optegnelse om Visitatsernes Udfald. Denne Visitatsbog gik siden i Arv til Biskopperne Harboe og N. E. Balle, som ogsaa har benyttet den; den bevaredes derpaa længe i Sjællands Bispearkiv, hvorfra den 1912 blev afgivet til Det kgl. Bibliotek, hvor den nogle Aar gemtes som Ny kgl. Saml. 572, 8°[2], indtil den atter blev afleveret til de i Landsarkivet for Sjælland og Lolland-Falser beroende ældre Dele af Sjællands Bispearkiv. En nøjere Undersøgelse af dens Indhold vil imidlertid vise, at den til Indledning har en Selvbiografi af Hersleb, hvad Indholdet og Haandskriften klart nok

[1] Saaledes siger Zwergius (anf. Skrift S. 393): „. . . som og her offentlig maa aflegge min allerydmygste Taksigelse, som for anden Bevaagenhed, saa og for hans første Opmuntring og vedvarende Omhu og Hielp til dette mit ringe Verk, hvilket jeg om Det Siellandske Clerisie understaaer mig at føre frem for Lyset". [2] Katalog over Det kgl. Bibl. Haandskrifter III, 2, S. 156.

bevidner. De første Blade er i Aarenes Løb faldet ud, det nu bevarede Stykke begynder med Beretningen om Herslebs Virksomhed som Feltpræst og føres ned til 1740. Biografien ender med flg. Bemærkning: „Dette er skrefvet til min Fødsels Dag d. 25. Martii 1740, da jeg fylder, om Gud vill, mit 51. Aar". For Tiden efter 1740 findes der dog nogle enkelte Notater. Blandt de bevarede Dele er ogsaa Afsnittet om Opholdet i Hillerød, og i dette Stykke findes følgende Ord[1]: „Gud gaf og Naade til, at jeg ved det kongl. Herskabs og andris Gafver fich et nyt Fattighuus indrættet i Hillerød, men besynderlig brugte Gud mig som et ringe og uværdig Instrument til at gifve Anledning til det høypriselige kongelige Verck med Skolers Indrættelse paa alt Ryttergodset ved det jeg søgte om en Skole i mit Annex Herløf, og gaf dertil Forslag ind, men blef befalet at indrætte mit Forslag til det heele Ampt, som siden streckede sig til alle Rytterdistrikte[r]s 120 grundmurede Skoler, saa blef og et andet Forslag om de fattiges Væsen een Anledning til, at Hans Majestet skenckede 24,000 Rd. til at indrætte et Hospital i Hillerød til spectaculeuse Mennisker".

Det maa da anses for hævet over enhver Tvivl, at den egentlige Kilde til Zwergius's Ord er at søge her, selvom det vel maa erindres, at der er langt større Forskel i Fremstillingsformen mellem Herslebs eget Haandskrift og Bearbejdelsen heraf i Zwergius's haandskrevne Samlinger end mellem denne Bearbejdelse og den trykte Fremstilling hos Zwergius. Det curriculum vitæ, som blev oplæst ved Herslebs Indvielse til Biskop, og som Zwergius henviser til (S. 390) har vel efter Datidens Skik været yderst kortfattet og næppe indeholdt Oplysninger om et saa specielt Punkt som Herslebs Forhold til Ryttergodsskolerne.

Det maa derfor ligeledes paa Grund af de her fremdragne Kildevidnesbyrd anses for givet, at den gamle Beretning om Hersleb som Ophavsmand til Ryttergodsskolerne fuldt ud rum-

[1] Her gengivet ordret, blot med den Afvigelse, at Herslebs højst vilkaarlige Retskrivning m. H. t. Anvendelsen af store og smaa Begyndelsesbogstaver er ændret saaledes, at der i Aftrykket overalt bruges store Begyndelsesbogstaver i Overensstemmelse med Nutidens Retskrivning.

mer historisk Sandhed. Thi det vilde dog være ganske utænkeligt, at en Mand af Biskop Herslebs Karaktér skulde meddele Provst Zwergius en saadan Efterretning endog til Offentliggørelse i hans egen Levetid, hvis Sagen forholdt sig paa en anden Maade. Man kan derfor slaa sig til Ro hermed, selvom det vækker berettiget Forundring, at man ikke finder Herslebs Forhold til Skolerne omtalt i andre samtidige Kilder, hvor man kunde have ventet det — saaledes især i A. Hojer's Fremstilling af Frederik IV's Historie[1], tilmed da Hojer ved sit nære Forhold til Hoffet havde Adgang til Kundskab om mange flere private Forhold i Datiden. Maaske foreligger der en bevidst Fortielse fra Hojers Side, da han ikke var Gejstligheden venlig stemt. Hersleb siger selv om ham paa et senere Tidspunkt, at han „havde et particulair Had til Bisperne og de Geistlige"[2]. I det hele synes Samtiden ikke at have været klar over Herslebs Fortjenester i denne Retning.

Det er saaledes i høj Grad paafaldende, at der ikke mæles et eneste Ord om denne Sag i de mange Taler og Ærevers, som fremkom ved Herslebs Død — samlede udgør de et helt Kvartbind[3] — og som dog ikke lader nogen Lejlighed til at rose Hersleb gaa tabt. Mindre Forundring maa det vække, at heller ikke den tidligste Fremstilling af Ryttergodsskolernes Historie[4] af den lærde Degn Henrik Broholm[5], der selv havde

[1] König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben. Tondern 1829, II, S. 108. [2] Jens Møller: Theol. Bibl. V, S. 150—51. [3] Tvende Lov-Taler . . . over Hr. Peder Hersleb, Kjb. 1758, udg. af Herslebs gl. Tjener, Niels Rønning, rummer Oversættelser af latinske Taler, Ærevers o. l. Jfr. ogsaa Episcopus numinis igne calefactus in persona b. Petri Herslebii . . . repræsentatus . . . a Ludovico Harboe. Havniæ [1758]. (d. e. En Biskop, gennemglødet af guddommelig Ild, forestillet i den salige P. H. af Ludv. Harboe. Kjb. 1758). [4] Henrik Broholm: Ortus et progressus vernacularum qvæ regiæ vulgo appellantur et per totam Daniam sumptibus vere regiis exstructæ, freqventantur, scholarum 240 felicissimus. Flensburgi 1737. (d. e. Den meget heldige Oprindelse til og Fremgang for de danske Skoler, som alm. kaldes kgl. og som opbyggede paa virkelig kgl. Bekostning besøges over hele Danmark). En forkortet Gengivelse af dette Skrifts Indhold ved C. Behrend findes i „Vor Ungdom", 1910, S. 354 f. [5] Til Oplysning om Henrik Broholm, hvis Skrift er blevet stærkt benyttet af alle Forfattere, der mere indgaaende har skrevet om Ryttergodsskolerne, tjener især et hidtil overset Brev, dat. 18. Oktb. 1725, fra Broholm til kgl. Konfessionarius Søren Lintrup. (Kgl. Bibliotek. Bøllingske Brevsaml.).

været Skoleholder ved Ryttergodsskoler baade i Valby i Nordsjælland og i Vraa ved Kolding, omtaler dette Forhold; thi Broholm giver mere en Beskrivelse af Skolernes Indretning end en Fremstilling af dens Oprindelseshistorie, som han — maaske af gode Grunde — gaar let hen over.

* * *

Det vilde have været interessant, om man ad arkivalsk Vej kunde have fastslaaet Herslebs Ord og ved at fremdrage Herslebs Ansøgning om Herløv Skoles Oprettelse og Kongens Udtalelser i den Anledning saa at sige gøre Kontraprøve; men dette lader sig næppe gøre. En Gennemgang i dette Øjemed for de paagældende Aar af Hillerød Præstekaldsarkiv, Lynge-Frederiksborg Provstiarkiv, Frederiksborg Amtsarkiv, Sjællands Bispearkiv (desværre væsentlig defekt før 1728) og Stiftsøvrighedens Arkiv saavel som af Danske Kancellis og Rentekammerets Arkiv og af de kjb. Bibliotekers Haandskriftsamlinger har i denne Henseende vist sig frugtesløst. Kun har der vist sig et svagt Spor i Rentekammerets Arkiv. Her omtales nemlig i den saakaldte Memorialprotokol under 25. Marts 1720, at der er indkommet: „Peder Herslebs Memorial dat. 29. Dec. 1719 med Biskop Worms Erklæring dat. 16. Marts. Levered Basballe".

Der er en vis Sandsynlighed for, at vi netop her har Herslebs omtalte Andragende om at faa Skolen i Herløv oprettet (ikke mindst, da her tillige er Tale om Biskoppens Erklæring), men uheldigvis gøres der intet Uddrag af dens Indhold, og alle senere Spor af denne Sags videre Forløb synes udslettede. Herslebs Ansøgning maa vel derfor nu betragtes som forsvundet, og Kongens Ordre om at indrette en større Plan kendes heller ikke. Usandsynligt er det ikke — som Joakim Larsen har formodet[1] — at vi her har et Tilfælde, hvori der ikke har foreligget nogen skriftlig, men kun en mundtlig Ordre fra Kongen.

[1] Den danske Folkeskole 1536—1784. S. 197, S. 387.

Denne Formodning vinder i høj Grad i Sandsynlighed ved, at man kan paavise Tilfælde, hvor Kongen har grebet ind paa denne Maade. Saaledes skyldes f. Eks. Oprettelsen af Skolen i Hillerød et mundtligt Kongebud. Det hedder nemlig i en Skrivelse fra Amtmand Gram, at Kongen har: „Muntlig bevilged [en Skole] i Hillerød Kiøbsted for de der indqvarterede Rytter- og andre paa Gaden omløbende fattige Børn[1]".

Har man saaledes paavist, at der er overvejende Sandsynlighed for Paalideligheden af Beretningerne om Herslebs Andel i Ryttergodsskolernes Oprettelse, maa man nødvendigvis spørge om, hvor stor denne Andel var. Naar man tilkender Hersleb Æren for at være Ryttergodsskolernes Ophavsmand, maa man vel vogte sig for at lægge for meget ind i dette Udtryk. At Hersleb har ansøgt om at faa en Skole i sit Annex oprettet, og at Kongen har befalet ham at indrette sin Skoleplan efter en større Maalestok synes historisk sikkert; men om han har faaet indgivet dette store Forslag synes baade efter hans egne Ord og Sagens hele Forløb temmelig tvivlsomt. Ganske urigtig er i hvert Tilfælde den Opfattelse, som man undertiden støder paa, at Hersleb skulde have udarbejdet en Skoleplan for hele Landet, som uden væsentlige Ændringer blev virkeliggjort. Som nyere Forskninger[2] har godtgjort, udvidede det hele „Værk" sig fra en forholdsvis beskeden Begyndelse til at blive mere og mere omfattende og spænde over større og større Dele af Landet. Hersleb er at betragte som den, der kaster Stenen i Vandet og derved giver Anledning til, at Ringene dannes, men efter at have givet Stødet til den hele Skolesag, træder han afgjort tilbage, og Æren for det hele Værks videre Udvikling og Befæstelse maa han i høj Grad dele med en Række andre virksomme og skoleinteresserede Mænd, hvoriblandt man særlig bør fremhæve Biskop C. Worm, Overkrigskommissær Gabel, Jordebogskommissærerne og Amtmand Gram i Frederiksborg, en Mand,

[1] Amtmandens Kopibog 15. April 1722. [2] Den danske Folkeskole 1536—1784, S. 196, S. 200 ff.

der i en Periode, hvor Administrationen ikke stod højt i Danmark, lagde fremragende administrative Evner for Dagen[1].

Rigtigt er det ogsaa at minde om — som Edvard Holm har gjort opmærksom paa[2] — at hvordan det end forholder sig med Hersleb eller ikke, saa har Frederik IV selv Æren af at have ført det hele Værk igennem.

TILLÆG.

Kun eet Aktstykke fra Ryttergodsskolernes Tilblivelsestid, som kaster Lys over Herslebs Iver for Skolevæsenet i de Aar, han var Præst i Hillerød-Herløv, er det lykkedes at finde. Det giver ganske vist ingen Oplysninger om det Punkt, hvis Opklaring har været Genstanden for nærværende Undersøgelse, men det medtages her, da det er et interessant Vidnesbyrd om Herslebs Skoleinteresse i den paagældende Periode.

Det findes i Frederiksborg Amtsarkiv[3] og er et Svar paa en Skrivelse fra Amtmanden af 27. Januar 1722[4] til Præsterne i Amtet for at faa Betænkningen om 3 Punkter vedrørende Skolesagen. Det er ganske vist udateret, men dets Plads blandt de

[1] Herom vidner bl. a. hans nøjagtig førte „Kopibog for Erklæringer og Breve til Kollegierne". I et heri indført Brev af 14. Aug. 1720 til Jordebogskommissærerne, hvori han takker for Meddelelsen af den kgl. Resolution af 12. Aug., siger han bl. a. om hele Skoleplanen: „. . . . et meget vel betenkt og chrestelig Verk; jeg forsikrer de goede Herrer er mig saa kier som ded var noged i andre Maader mig self kunde være vederfaret og iblandt anded skal obligere mig at berømme deres Forretning . . ." og en Skrivelse af 29. Novbr. s. A. (smtds. til de samme) priser Skoleværket i endnu mere begejstrede Toner. [2] Danmark-Norges Historie 1720—1814, I, S. 552. [3] I en Pakke Akter vedr. Kirke- og Skolevæsen før 1775. [4] Jfr. Amtmandens Kopibog for Erklæringer og Breve smstd. 1721—23. Til Belysning af Herslebs saavel som af de øvrige Præsters Redebonhed til Hjælp tjener dog, at Amtmanden stærkt havde udtalt Ønsket om en saadan Hjælp. Idet Amtmanden sender sin Skrivelse til Provsten Hans Fisker i Lynge, for at den kunde circulere blandt Herredets Præster, lader han Herslebs Svar, som han forinden har indhentet, følge med, og skriver derom, at han „ville önshe, at alle de øfrige Præster der af tog et got Exempel", et Ønske, der ogsaa gik i Opfyldelse.

øvrige Svar viser, at det maa være affattet sidst i Januar eller først i Februar 1722. Dets Ordlyd er følgende[1]:

Til ydmygste Giensvar paa dend

1ste Punct. Jeg har allerede til mit Annex Nørre Herløf antaget een Skolemester, og saasom nu intet fattis uden Huusleje, da paa det Skolen iche derofver skal blifve et ganske Aar forsømt, vil jeg uden Hans Majestets Bekostning eller min Meenigheds Besværing leje een Stue til Skole og hellere hielpe Skolemesteren til rætte, hvor udi jeg kand.

2den Punct. Naar Skolen skal byggis i mit Annex, da endskiønt jeg iche boer ved Stædet, iche heller holder meere end et Par Hester, som ingen Dag her kand undværis, saa dog lofver jeg paa min Bekostning at anskaffe til Stædet 15 Læs Steen, og med Glæde vil giøre ald dend Hielp jeg kand, saaog opmuntre andre af Meenigheden til godvillig Hielp.

3die Punct. Det Stæd, som Commissarierne har udviist til Skole Huus, er meget beqvemt, iche dismindre, at Huset ej skal nedbrydis og Hans Majestet derved noget afgaae, meener jeg at strax ved Kirchegaarden paa dend leedige Platz tæt ved Degnen i Herløf, Skolen meget beqvem kunde staae, og derved ingen noget afgaae.

Jeg forblifver Deris Excellences
underdanige Tiener

P. Hersleb.

Herløv Skole, der ofte betragtes som en Art Mønsterskole for de øvrige Ryttergodsskoler, kom dog i den Henseende ikke til at svare til sit Formaal. I hvert Fald giver nedenstaaende

[1] Aftrykt paa samme Maade som Stykket S. 34.

Brev fra Amtmand Gram til Skolens Bygmester et alt andet end tiltalende Billede af dens ydre Tilstand[1].

Høyagtbahre og forneme
Sr. Lars Erichsen.

Som Tiden er lenge Expedered, til hvilcken de Nye opbiugte skoeler her i Districterne Skulle vere ferdig, som de og mesten saa vit ieg har fornomed er, men dend Skoele i Nørre Herløf ickun med Vinduver og døre slett vere forsiuned, I det vinduvis Ramerne gandske icke passer i Carmerne, og er icke Et vindue som kand tilluckes men maa staa aabne saa ej Alleene Varmen forgiefves bortgaar men endog skoelemesteren saa velsom bønderne paa bøndernis vegner ere meged ilde tilfreds, at de har varme uden Skolledørne skal og vere gandske aabne og utette, saa lader Jeg hannem dette hvor med en goed Vén[2] Ved at hand uden forsømelse komer med allerførste her ud at efftersee same at det som findis urrigtig kunde blive Endret siden hand dog ved at der maaskee skulle vel findis de som forskrefne i En anden maade skulde forebringe er Jeg ynsker at alting blef saaleediss giordt i stand at ingen derpaa kunde have noged at sige. I øfrigt venter Hans svar og forbliver

Sr. Lars Erichsens beredvellige
F. v. Gram.

Friderichsborg, d. 16. Novemb. A° 1722.

---

[1] Amtmandens Kopibog 1722. Her gengivet aldeles ord- og bogstavret for at give en Prøve paa Amtmandens Skrivers mere ejendommelige end egentl. konsekvente Retskrivning. Lars Erichsen var de sjællandske Skolers Bygmester („Vor Ungdom", 1908, S. 70). [2] Teksten synes ødelagt. Meningen synes at være: lader jeg ham dette vide med en god Ven, for at han . . .

EN STRIDBAR PROVST

Af Henning Jensen.

FRA 1790—1808 var *Henrik Ussing* Sognepræst for Lille Lyndby og Ølsted Menigheder i Strø Herred. — Han var født 11. Januar 1743 i Lille Lyndby, hvor Faderen var Præst før ham. Han blev Student fra Frederiksborg Skole 1760 og teologisk Kandidat 1763. — I nogle Aar var han Kapellan hos sin Fa'r, men 1776 blev han kaldet til residerende Kapellan for Fredensborg og Asminderød. Der var han til 1779, da han blev residerende Kapellan for Ringsted og Benløse Menigheder. Herfra blev han saa 1790 befordret til L. Lyndby og Ølsted. Fra 1797 var han tillige Provst for Strø Herred. Den 24. Januar 1808 blev han suspenderet fra sine Embeder baade som Præst og Provst og derefter afskediget. Han døde i Helsingør 1820.

Provst Ussing er vistnok en af de mærkeligste Gejstlige, der nogensinde har levet i Danmark. I Brickas biografiske Leksicon skriver den fhv. Sognepræst i Gentofte *A. Jantzen* bl. a. følgende om ham:

„Ussing var en velbegavet Mand med mange Kundskaber, men af et ualmindeligt stridbart og slet Gemyt. Allerede under hans Embedstid i Fredensborg blev han suspenderet, da der var infamerende Rygter imod ham. Han frikendtes dog. — Næppe var han kommen til Ringsted før modbydelige Anklager rejstes imod ham, — paa en Gang havde han 10 Sager for Højesteret. Han fik Dom for at have forledt to Bønder til Mened. Han var indviklet i over 100 Processer. I Ringsted var han suspenderet i 3 Aar og 6 Uger. Tre Gange var han under Generalfiskalens Tiltale. Henved 1 Aar var han arresteret. To Gange undergik han Æresdomme. En Gang blev han dømt

til Landsforvisning, men siden benaadiget. Tre Gange brændte hans Præstegaard. 1806 bekendtgjorde han, at Strø Herreds Pengekiste var stjaalet under hans Fraværelse ved Landemødet".

Selv om han nu var uskyldig i Præstegaardens, ganske vist noget hyppige, Brand og i Tyveriet af Herredets Pengekiste, saa er hans Synderegister dog ualmindelig langt. — Paa den anden Side maa der have været noget godt ved Manden. Han blev 1797 enstemmigt valgt af Strø Herreds Præster til at være deres Provst, uagtet de naturligvis godt kendte hans Bedrifter baade fra Fredensborg og fra Ringsted. Sandsynligvis har han ved Præstekonventerne været vittig og morsom, og han var langt klogere end almindelige Gennemsnits-Præster; navnlig var han inde i alle Love og Anordninger trods nogen Jurist. Der har tillige været noget usnobbet, demokratisk ved ham, som Datidens Præster beundrede, netop fordi de selv var store Snobber. Naar Datidens Præster eller Provster f. Eks. skrev til Biskop *Balle,* saa titulerede de ham i Reglen saaledes: „Høiædle, Høivelbaarne, Høiærværdige, og Høilærde Hr. Dr. Theol. Biskop Balle", og de undertegnede sig: „Allerunderdanigst" eller „Underdanigst". I de talrige Breve som i Landsarkivets „Bispearkiv for Strø Herreds Provsti" findes fra Provst Ussing til Biskoppen titulerer han i Reglen Biskoppen ganske paa samme Maade som en Nutidspræst vilde gøre det: „Hr. Biskop Balle!" og han underskriver sig slet og ret: „Ærbødigst H. Ussing". Kun naar han vilde opnaa et eller andet af Biskoppen, eller naar han havde været særlig spydig og ondskabsfuld mod ham, undertegnede han sig: „Underdanigst". — Biskop Balle, som i alle Retninger var en Hædersmand, havde aabenbart nogen Godhed for den mærkelige Provst. Da Ussing var residerende Kapellan i Ringsted, tænkte han paa at søge St. Mortens Sognekald i Næstved, og han skrev i den Anledning til Biskop Balle for at spørge sig for. — Skønt Balle selvfølgelig vidste Besked om alt, hvad der angik Ansøgeren, svarede han ham i et meget venligt Brev, som findes i „Kirkehistoriske Samlinger". Brevet er fra 17. Marts 1787. Balle udtaler her sin „Høiagtelse" for

Ussings „Duelighed, Lærdom og Flid;" han vilde gerne anbefale ham til at blive Sognepræst i Næstved, men han mente Embedet var for lille til ham. Det kunde ikke anslaas højere end til ca. 500 Rdl. Men 3 Aar efter blev han — selvfølgelig paa Balles Anbefaling — Sognepræst for Lille Lyndby og Ølsted.

Det, som har imponeret Balle, har aabenbart været det, at Ussing var en meget kundskabsrig Mand, som allerede var kendt som Forfatter. Hans Hovedværk er: „Kirkeforfatning i de danske Stater", et stort Værk paa en 5—6 Bind. — Blandt hans andre Skrifter kan nævnes: „Om Helvedes Ævighed og Arvesynden". — Jeg kender det ikke, men det er vel tvivlsomt, om Ussing holdt paa Helvedstraffens Evighed. Efter sin Afskedigelse skrev han: „Kristendomslæren i Samtale med Konfirmanter over den evangeliske Lærebog". — Den vandt dog af let forstaaelige Grunde ikke stor Udbredelse. Han havde ogsaa tænkt at udgive sin „Levnedsbeskrivelse" med Undertitlen: „50 Aars Erfaringer i Jura". Desværre hindrede Døden ham i at skrive dette Værk, som vistnok var blevet meget interessant. Han havde under alle Omstændigheder en rig praktisk Erfaring i Jura.

* * *

Jeg skal nu her, efter Embedsbogen for Kregome og „Strø Herreds Bispearkiv" i Landsarkivet, give nogle Meddelelser om Provst Ussings Oplevelser som Sognepræst i Lille Lyndby og Provst i Strø Herred. Disse Oplevelser giver ganske interessante Bidrag til de kirkelige Forhold i Frederiksborg Amt for godt 100 Aar siden.

Allerede to Aar efter, at han var kommen til Lille Lyndby — altsaa 1792 — klagede Husmand Niels Pedersen til Biskop Balle, fordi Ussing forlangte 10 Rdl. for at trolove ham og hans Kæreste. — Ussing svarede, at der var en anden Pige, som havde nedlagt Forbud mod Trolovelsen, fordi N. Pedersen havde lovet at gifte sig med hende. Men hvis N. Pedersen vilde give hende 10 Rdl., vilde hun ikke fastholde sit Forbud. — Der blev nu optaget Forhør over Pigen, men her nægtede hun, at hun

havde nedlagt Forbud. „Hun vidste", sagde hun, „at Niels Pedersen var polisk, og hun havde derfor søgt at forhindre, at han blev trolovet *den Dag, han havde bestemt.*" — Paa Forespørgsel, hvad der var bleven af de 10 Rdl., som Ussing havde afkrævet N. Pedersen, svarede han, „at de skulde gaa til de Fattige". — Sandsynligvis er de gaaet i hans egen Lomme. Men han var utvivlsomt ogsaa en fattig Mand.

Den 11. Maj 1793 brændte Præstegaarden første Gang. Ussing meddelte straks Biskop Balle denne triste Begivenhed. Han skrev, at Ilden var paasat af „et ondt Kvindemenneske". Hans Kone, *Marie f. Staggemeyer,* — en Datter af Major Staggemeyer —, fik Armene slemt forbrændt, og selv fik han „nogle slemme Stød". Han anslaar sit Tab til 5000 Rdl. og beklager navnlig, at hans store Bogsamling og mange Manuskripter var bleven et Offer for Luerne. — „Vi er her", skriver han, „krøbne ind til en Bonde og lever et kummerligt Liv". De fik dog reddet nogle Gang- og Sengeklæder. Kreaturerne var heldigvis paa Marken. —

Aaret efter, den 27. Juni 1794, brændte Præstegaarden igen paa nær 13 Fag Stuehus. Ilden opkom paa et Sted, hvor ingen havde været i flere Dage. „Ulykken gør mig for Fremtiden saa meget desto mere modløs", skriver han til Balle. „Mit Blod er endnu af Skræk i saadan Bevægelse, at jeg næppe kan føre Pennen".

Om den tredie Brand har jeg ikke kunnet finde nogen Oplysning i Landsarkivet.

Kort efter at Ussing var bleven Provst (1797), blev en Provst *Sørensen* kaldet til Sognepæst for Esbønderup og Nøddebo Menigheder. — Da Pastor Sørensen var hos Biskop Balle for at modtage sin Kollats, meddelte han denne, at han havde skrevet til Provst Ussing, at han agtede at indsætte sig selv som Sognepræst i Annekset Nøddebo, der hørte til Strø Herred. Esbønderup hørte til Holbo Herred, og der blev han formodentlig indsat af den paagældende Provst. Hr. Sørensen har vel ment, at det var ikke værd at gøre *to* Provster Ulejlighed med Ind-

sættelsen. Desuden har han maaske ikke sat Pris paa at blive indsat af Ussing, hvis Rygte naturligvis var vel kendt. — Det var vel heller ikke ualmindeligt, at Præsterne den Gang, saavel som nu, indsatte sig selv ved fra Prædikestolen at oplæse Kongens Kaldsbrev og Biskoppens Kollats. — Men dette Arrangement var Ussing meget misfornøjet med, og han skrev følgende meget spydige Brev til Biskop Balle:

„Da Provst Sørensen har meldt mig, at han er kaldet til Sognepræst for Esbønderup og Nøddebo Menigheder, men da mig derom intet som sædvanlig er kommuniçeret fra Deres Høiærværdighed, han heller ikke har vist mig enten Kaldsbrev eller Collats og lige saalidt forlangt, at jeg vilde indsætte ham i Nøddebo, som hører til mit Herred, saa skal jeg derom udbede mig Efterretning fra Deres Høiærværdighed, da jeg forinden ikke finder mig berettiget til at ophæve Vaçançen og deres Forretninger af Strø Herreds Præster. Hvorfor jeg vil vente fra Provst Sørensen hans Kaldsbrev og Collats for i Nøddebo at indsætte ham, hvortil jeg tror ham selv uberettiget".

Lille Lyndbye, den 2. Septbr. 1797.

Underdanigst
Ussing.

S. T.
Hr. Biskop Balle!

Herpaa svarede Biskop Balle den 8. September følgende:

„Da Hr. Provst Sørensen modtog min Collats som beskikket Sognepræst for Esbønderup og Nøddebo Menigheder, erklærede han, at han allerede havde bekjendtgjort Deres Velædle Velærværdighed, at han agtede at indsætte sig selv i Nøddebo paa en vis Dag, som jeg ikke erindrer, og til den Ende aflagt Dem med et passende Honorarium. Da det nu bestandig har været Skik og Brug, at Sogne-Præst med Character af Provst indsætter sig selv, — f. Ex. Provst Hulegaard m. fl., som og synes at være overensstemmende med den finere Tanke- og Levemaade, og der i Henseende til Fordelen ved Indsættelsen intet var Dem fragaaet i Følge Provst Sørensens Udsagn, fandt jeg det upassende at tilskrive Dem om hans Indsættelse og formoder endnu, at intet fra Deres Side kan være derimod at erindre. Jeg maa derfor tjenstlig ombede Dem, at De vilde behage at ophæve Vaçançen i Nøddebo og de dermed forbundne Forretninger af Strø Herreds Præster. Skulde De imod Formodning anse Dem fornærmet i denne Anledning, faar Cançelliet at afgøre Sagen, hvorhen De i saa Fald vilde behage at henvende Dem".

Herpaa gav Provst Ussing et Svar, som baade havde Næb og Kløer. Han skriver bl. a.:

„Deres Høiærværdighed behager at skrive, at det bestandig har været Skik og Brug, at Sognepræst med Character af Provst indsætter sig selv, og anfører Provst Hulegaards Indsættelse til Exempel. Men Exempler véd Ds. Høiærværdighed kan ikke hjemle Lovens Overtrædelse; og hvorledes skal jeg da forstaa det, at jeg under 4. Juli sidstleden blev anmodet om at indsætte Provst Smith i Cregme? Af Ds. Høiærværdighed selv? Sandelig! Det kunde end ikke i Drømme falde mig ind at Ds. Høiærværdighed vilde, efter Exempler, give Provst Sørensen Bifald i hans egenmægtige Foretagende at indsætte sig selv i Nøddebo, da et saa nær Exempel viser just det modsatte, og Provst Smith (i alle Henseender Provst Sørensens Ligemand) fandt slet intet usædvanligt i det, at jeg skulde indsætte ham, da det er netop lige udtrykkeligt det, hvad Loven befaler Herredets Provst, uden at gøre ringeste Undtagelse i Henseende til den Character, som den ankommende Præst fører med sig.

Dersom det imidlertid var noget vanærende og fornedrende at lade sig af Herreds-Provsten indsætte til Præst i en Menighed, saa kunde jeg maaske finde det, som Ds. Høiærværdighed skriver, overensstemmende med den finere Tænke- og Levemaade at tillade en characteriseret Provst at indsætte sig selv; men hverken Loven eller Handlingens Natur hjemler slige Forestillinger om Indsættelser, og hvorledes skal jeg da forstaa det, at Ds. Høiærværdighed fandt det upassende at tilskrive mig om Provst Sørensens Indsættelse? Hvad Loven befaler, kan ikke være upassende. Selv den finere Levemaade kan ikke berettige os til at overtræde den.

Naar Provst Sørensen altsaa erklærede Ds. Høiærværdighed, at han agtede at indsætte sig selv, saa erklærede han noget lige tværtimod Loven, hvori han ikke fortjente Medhold, og dersom han skulde have sagt, at han derom allerede var enig med mig, da har han ikke talt Sandhed, thi jeg havde faa Dage før mundtlig sagt ham, at jeg vilde have den Fornøielse selv at indsætte ham, og den Gang indvendte han ikke det ringeste derimod.

Selv da, naar Herreds-Provsten var enig med Præsten, at denne selv kunde indsætte sig, tror jeg, at den hele Accord er ulovlig. Loven hjemler den ikke. Og ligesaa lidt som Ds. Høiærværdighed kunde falde paa, at lade en Candidat ordinere sig selv, saa lidet kunde jeg falde paa at lade en Præst indsætte sig selv. Dersom Indsættelsen ikke er vigtigere end Ordinationen, saa er den dog lige saa vigtig, da den, fremfor hin, sker for Menigheden, og naar den sker som den bør, vil ikke være uden Indtryk og Nytte. Almuen, som slet intet kender til Ordinationen, gør meget af Indsættelsen, som derfor heller ikke bør trakteres saa koldsindig, efter mit Begreb om Sagen.

Imidlertid er Vaçançen i Nøddebo, paa Grund af Ds. Høiærværdigheds

Begæring, for Strø Herreds Præster ophævet i forrige Uge, og den hele Sag har ikke i ringeste Maade formindsket Venskabet mellen Provst Sørensen og mig, (ligesom jeg overalt ikke let for smaa Skrøbeligheders Skyld bryder Venskab med nogen). I alt Fald vilde jeg meget have betakket mig for Ds. Høiærværdigheds Henvisning til Cançelliet, da jeg, efter mit Begreb om Monarker og Love, (som ingen endnu har kunnet betage mig), anser Cancelliet ganske uberettiget til, at afgøre noget imod det, som endnu gældende Love saa tydelig og med rene Ord bestemmer, og hvortil Kongens høieste og laveste Embedsmænd alle ere og bør være bundne. Om jeg end vidste, at Cancelliet vilde i slige Sager give mig Medhold, saa vilde jeg dog skamme mig ved mig selv, naar jeg der søgte det, som Loven tydelig hjemler mig. For visse, som vil handle udenfor Lovens Medhold, kan Cancelliet være et godt Rygstød og Skærmbrædt, men for mig, som vil følge Loven, er det ufornødent. Kun hvor Lovene mangler, eller hvor jeg, udenfor dem, har noget at ansøge, bliver Cancelliet, eller rettere Monarken, gennem Cancelliet, min Tilflugt. Og denne min Tænkemaade haaber jeg maa finde Ds. Høiærværdigheds Bifald, som jeg bestandig ønsker mig".

Lille Lyndbye, den 20. September 1797.

Underdanigst

Til S. T. *H. Ussing.*

Hr. Biskop Balle.

Man ser, at Ussing optræder som en streng Lovens Mand overfor sin Biskop. — Overfor sig selv var han mere lemfældig.

Dette var imidlertid ikke den eneste Konflikt, Ussing havde med Provst Sørensen. Af en eller anden Grund, som vi ikke kender, havde Sørensen ønsket at blive fri for Ussings Skolevisitats i Nøddebo Skole, og han havde faaet Biskop Balles Tilladelse til *selv* at afholde Provste-Visitats i Skolen. — Dybt krænket over denne Tilsidesættelse skrev Ussing følgende Brev til Biskop Balle:

„At Ds. Høiærværdighed uden mit Forlangende har understøttet Provst Sørensens Forlangende, at blive mit Opsyn qvit ved Skolen i Nøddebo, er jeg ganske vel fornøjet med, da jeg derved bliver fri for et meget ubehageligt Arbeide, og derhos beholder den glade Overbevisning, at have gjort min Pligt og vist den gode Provst Sørensen hvad der var hans, saavel i egne Sogne som i Herredets. Gid det bære god Frugt!"

Lille Lyndbye, den 29. Novbr. 1802.

H. Ussing.

* *
*

Provst Ussings Forhold til sine Sognefolk synes ikke at have været særlig godt. — Aar 1799 indkom der til Kancelliet en anonym Klage over ham. Selve Klagen findes ikke i Landsarkivet; men Kancelliet udbad sig Biskop Balles Erklæring over Klagen, og denne Erklæring, der henholder sig til en Erklæring af Ussing og er dateret 7. Septbr. 1799, findes i Arkivet.

Klagen gik ud paa, at Provst Ussing tog 3 Mark (en Krone) for at hjemmedøbe et Barn. Hertil svarede Provsten, at det ikke var for selve Hjemmedaaben, at han tog 3 Mark, men for Befordringen til Stedet, som undertiden kunde ligge en Mils Vej fra Præstegaarden. — I Ringsted, hvor han før havde været residerende Kapellan, tog Præsten ogsaa 3 Mark for en Hjemmedaab, selv om han kun skulde over paa den anden Side af Gaden.

Biskop Balle fandt, at dette kunde der være noget i, og han gav altsaa paa dette Punkt Provst Ussing Medhold.

Et andet Klagepunkt gik ud paa, at Provsten tog 2 Rdl. for at indskrive et Par Forlovede, og at han ikke vilde foretage Lysningen i Kirken for dem, før Pengene var betalt. — Hertil havde Ussing svaret Biskoppen, at han aldrig *tvang* nogen til at betale de 2 Rdl., og at han aldrig nægtede at lyse for Parret, selv om han ingen Penge fik. Men hvis nogen *frivilligt* gav ham et Par Daler, saa sagde han ikke nej. Desuden var disse 2 Rdl. en Slags Erstatning for den gamle *Trolovelse,* som nu ved Lov var afskaffet, men hvor der altid blev bragt Præsten et Offer af det trolovede Par og deres Følge. Trolovelsen fandt altid Sted i Præstegaarden, og Præsten plejede da at byde de Trolovede og Følget ind i Stuen paa en Snaps og en Bid Brød. Trolovelses-Offeret var derfor en Slags Erstatning for dette Traktement. — Nu var altsaa *Trolovelsen* bortfalden og dermed det lovbefalede Offer, men den Skik, at Præsten trakterede de forlovede og Forloverne ved Indskrivningen til Lysning, var bleven bibeholdt, og Ussing mente derfor, at han var berettiget til at modtage en passende Erstatning herfor.

Ogsaa dette fandt Biskop Balle rimeligt. Der var Præster

i København, skrev han til Kancelliet, som havde tabt over 200 Rdl. om Aaret ved Trolovelsens Afskaffelse. Paa Landet kunde Tabet vel beløbe sig til en 10—12 Rdl. om Aaret for en Præst, og det var dog Penge. — Han havde heller aldrig hørt nogen Klage over, at Præsten fik et lille Honorar for Indskrivningen til Lysning. „Og" — skrev Bispen — „Bønderne skal ellers nok vide at finde mig baade her og paa Visitats, saasnart de har et eller andet at anke paa". I Slutningen af sin Erklæring til Kancelliet udtaler Biskop Balle sin Misbilligelse af saadanne anonyme Klager og han „henstiller i dybeste Underdanighed om at lægge Klagen til Side indtil rettelig Klage indløber fra en Person, som underskriver sit eget Navn og giver tilkende, hvad han er, samt hvor han opholder sig". — Han henstillede til Kancelliet *ikke* at lade den originale anonyme Klage komme Provst Ussing for Øjnene „da maaske Haanden kunde være kendt". Derfor havde Biskoppen ogsaa sendt ham en Kopi af Klagen, „hvilken han har tilladt sig at beholde".

Denne Opfordring til den anonyme Klager om at navngive sig havde den ønskede Virkning. Den 8. Septbr. 1802 sendte to Gaardmænd i Melløse en Klage til „Det Høikongelige Danske Cançellie". Klagen var ikke skreven af dem selv. For 120 Aar siden var der kun meget faa Bønder, der kunde skrive. De kunde ikke engang underskrive deres eget Navn, men underskrev kun Forbogstaverne: S. H. S. og O. J. S. — Manden, som havde skrevet Klagen, tilføjede saa ved Siden af disse Tegn hele Navnet, *Søren Hansen* og *Ole Jørgensen,* „Begge Gaardmænd af Melløse".

Klagen lød saaledes:

Beklageligt er det, at man skal plages med saadan en til Præst som vores velbekendte Provst Ussing i Lille Lyndby paa Friederichsborg Amt, der ikke var værd at skulle gaa paa Prædike-Stolen for nogen Mand, ei heller besidde det Embede, han er i, og langt mindre at gaa paa Prædike-Stolen at prædike, saalænge han ligger i Strid og Uenighed med sin Menighed, hvilket sidste er vores Paastand, da han ved alle Lejligheder søger at schikanere baade os og hele sin Menighed i højeste Grad, dels ved at sætte i Extra-Skat, hvem han finder for godt, ja allermest plager den fattige og uformuende dermed.

Derimod er ikke den Mand i Lyndby Sogn af Husmænd at være, som eier baade Hus og Jord samt Kvæg og Heste, som ikke betaler det allerringeste i Extra-Skat, og dels naar Hjemmedaab indtræffer for Provst Ussing affordrer han vedkommende derfor i Betaling 3 Mark foruden Offeret for enhver saadan Forretning, samt vil han ingen antage til Ægteskab i bemeldte Sogn uden Vedkommende derfor maa betale ham 3 Rdl., hvoraf han selv beholder de 2 og den 3die leverer han Degnen.

Vores allerunderdanigste Bøn og Begæring er derfor denne: at Provst Ussing for denne hans lovstridige Fremgangsmaade maa komme under offentlig Tiltale, da vi med Vidner skal godtgøre og bevise vores Andragendes Rigtighed, og til den Sags Udførelse mod Provst Ussing udbede vi os meddelt Beneficium og fri Procurator i Sagen. Saaledes indstiller vi disse Klage-Poster til Det Høikongelige Danske Cançellis nærmere allernaadigste Omsorg og Resolution.

Melløse By paa Friederichsborg Amt, d. 8. September 1802.

Allerunderdanigst

Søren (S. H. S.) Hansen. Ole (O. J. S.) Jørgensen.

Begge Gaardmænd af Melløse.

Til

Det Høikongelige Danske Cançelli.

Denne Klage blev af Kancelliet sendt til Biskop Balle, og denne sendte den atter til Provst Ussing for at indhente hans Erklæring.

I sit Svar beskæftiger Provst Ussing sig først med den Husmand, som ikke betalte Ekstra-Skat, skønt han baade havde Hus og Jord, Kvæg og Heste. — Han gør opmærksom paa, at der i Lyndby Sogn kun var en eneste Husmand, som ikke betalte Ekstra-Skat, skønt han havde Jord. Og det var den ene af Klagernes, nemlig Ole Jørgensens Nabo, Christen Nielsen. Grunden til, at han var bleven fritaget for Skat, var den, at „han har 8 uopdragne og deriblandt 5 ganske smaa Børn". Desuden var Præsten ikke ene om at udskrive Ekstra-Skatten; Sognefogden og Degnen var ogsaa Medlemmer af Skatte-Kommissionen.

Hvad de to andre Klager angaar henviser Provst Ussing til det Svar, som han havde givet Biskoppen paa „den anonyme Slyngels" Klage. Yderligere gør han opmærksom paa, at den ene af Klagerne, Søren Hansen, var bleven gift 1793, *før* Trolovelsen blev ophævet, og at hverken han eller Ole Jørgensen

har haft Børn. Hele Klagen var grundet paa Ondskab; han havde heller aldrig haft Proces med nogen af sine Sognefolk — undtagen med Ole Jørgensen, som han for Øjeblikket havde indstævnet, fordi han havde overfaldet Provstens Folk, „da de sidste Vinter skovede mine købte Træer paa hans Jordlod". — „Søren Hansens Ondskab grunder sig paa noget andet, som ikke kan betroes Pennen. Men det er nok for alle fornuftige et temmeligt sikkert Bevis paa, at der ikke maa være andet at anklage Provst Ussing for, siden saadan to opbragte og hævngerrige Stakler ikke véd værre at skraale over —, men Ondskab uden Magt bør lønnes med Foragt".

Lille Lyndby, den 9. Octbr. 1802.

Ærbødigst
H. Ussing.

S. T.
Hr. Biskop Balle!

Hvad der kom ud af Klagen vides ikke. Sandsynligvis har den ikke ført til noget Resultat.

* * *

Provst Ussing havde det Uheld i sit Herred af have to Præster, som begge havde været Provster andetsteds, før de blev forflyttede til Strø Herred, og som derfor ikke var saa lette at imponere som de andre Præster i Herredet. Vi har hørt om hans Konflikter med Provst Sørensen i Esbønderup og Nøddebo; men dette var dog kun smaa Skærmydsler i Sammenligning med de Kampe, han havde med Provst *Smith* i Kregome og Vinderød. Mellem ham og Ussing var der en uafbrudt Krigstilstand.

Kampene begyndte, saavidt jeg kan se, i Slutningen af Aar 1803. Paa den Tid henvendte nemlig Gaardmand *Ole Andersen* i Kregome (Navnet skreves paa den Tid *Cregme*) sig til Provst Smith og bad ham tage en Dreng fra Provst Ussings Anneks, Ølsted, til Konfirmationsforberedelse. Herpaa svarede Smith, at

han ikke befattede sig med Børn fra andre Sogne. Ole Andersen svarede da, at Drengen var en Slægtning af ham, og at han havde adopteret ham. — Han havde henvendt sig til Ussing for at faa Drengens Daabsattest, men Ussing havde nægtet at udstede en saadan. — Da Drengen altsaa nu hørte til Smiths Menighed, antog han ham til Forberedelse. Drengen, — han hed *Hans Madsen* —, læste kun maadelig i Bog og kunde saa godt som intet udenad „især af Lærebogens i mange Henseender saa vigtige Anmærkninger". Men da Smith af Erfaring vidste, at mange Børn ved den første Overhøring er meget ængstelige, og at de senere kan blive flinke, fortsatte han med hans Undervisning. Han plejede kun at vise Børn bort fra Konfirmationen, naar det til Slutning viste sig, at der ingen Forbedring indtraadte. — Desuden kunde han ikke henvise Drengen til Skoleundervisning i Ølsted; thi Sognets eneste Skole i Brederød havde været lukket et halvt Aar „dels af Mangel paa Seminarister eller andre duelige Subjecter" og dels „fordi Provst Ussing — Gud véd hvorfor?" — i Forening med Amtmanden vilde egenmægtig beskikke og paatvinge dem en Interims-Skolelærer, som hverken selv vilde beskikkes, eller som Amtmanden paa Stedet kunde og vilde beskikke. — Desuden havde Hans Madsen forbedret sig i den Grad, at Provst Smith vilde ønske, at alle de Børn, han skulde konfirmere, var saa flinke som han.

Ved Nytaarstid 1804 paalagde Provst Smith nu Drengen Hans Madsen at skaffe sin Døbeseddel. Han var nemlig lille af Vækst, og Smith var ikke ganske sikker paa, at han havde den lovbefalede Alder. Drengen henvendte sig da til sin Moder i Ølsted, og hun gik til Ussing for at faa Attesten. Men — nej, det var der ikke Tale om. — Saa gjorde Drengens Plejefader, Gaardmand Ole Andersen af Cregme selv en Tur til Lille Lyndby for at faa Attesten. Han vendte tilbage med følgende Skrivelse fra Provst Ussing:

„Jeg vil ikke vente, at Provst Smith antager Mads Nielsens Enkes Søn, Hans, til Confirmationen næste Paaske, da han hos mig er afvist som uduelig".

Lille Lyndby, den 1. Februar 1804.

H. Ussing.

Alt dette oplyser Provst Smith i et Brev til Biskop Balle. Han tilføjer, at hvis Provst Ussing paa en høflig Maade i et *lukket* Brev havde henvendt sig til ham, saa vilde han med Glæde have modtaget hans Oplysninger.

„Men at Provst Ussing vil holde mig for Nar og Dreng i mit Embede, vil udsætte mig for en Bondes Haan, der ei alene maa tro, at jeg forlanger en Attest, hvortil jeg ikke er berettiget, men og, da han haver lært hin smukke Seddel udenad, véd i alle Selskaber at fortælle hvilken *Usling* hans Præst er, siden han maa tage Forholds-Ordre fra den langt klogere og mægtigere *Ussing*; at han ukaldet vil foreskrive Embeds-Love i et Sogn, hvor jeg, men ikke han, er Præst, vil gøre sin Dom over et Barn til Regel for mig, der ogsaa af 30 Aars Øvelse har lært at bedømme Børns Duelighed, vil sætte sit i mine Tanker lige saa ubillige som lovstridige Forhold: at afvise et Barn som uduelig, før han arbeider paa at gøre det dueligt, frem til Exempel for mig hvorefter jeg underdanig skulde rette mig, — *det* maa jeg tilstaa var noget haardt at fordøie for en ærekær Mand, der Himlen ske Tak har staaet, og saalænge Gud giver Kræfter skal staa paa sin Post med lige saa megen Hæder som en Ussing".

Provst Smith meddeler derefter Biskoppen, at han, for at faa Hans Madsens Døbeseddel, skrev et Brev til Provst Ussing og sendte det afsted med et privat Bud. I Brevet havde han indlagt Stempelpapir til Attesten og det sædvanlige Salær. Den famøse Seddel, som Ussing havde sendt ham med Ole Andersen, lagde han indeni Brevet, da han nødig vilde, at den engang skulde findes blandt hans Papirer, „som et Bevis ikke alene paa Ussings Overtrædelse af Loven, men paa hans Uartighed mod hans Embedsbrødre".

Smiths Brev til Ussing lød saaledes:

„Paa hoslagte Stykke 6 Skillings Papir skulde jeg herved udbede mig Døbe-Attest for en Dreng ved Navn Hans, der skal være født i L. Lyndby Sogn, være omtrent 15 Aar gammel og have haft til Fader en Mads Nielsen. Siden denne Dreng er nu et Lem her af Sognet, da Gaardmand Ole Andersen i Cregme har taget ham til sig for bestandig som sit eget Barn, saa vilde Deres Velædle Velærværdighed som kyndig udi Anordningerne lettelig indse, hvor fornøden slig Døbe-Attest er, saavel i Henseende til Extra-Skat som ved andre Lejligheder. For Umagen sendes herved 8 Skill. i Salarium. — En anden Seddel, som bemeldte Ole Andersen har leveret mig, aaben som den er,

sender jeg tillige hoslagt tilbage, da jeg, for *Deres* Skyld, nødig vil, den skulde findes blandt mine Papirer. Thi skjønt jeg ikke vil vente, den skulde være nogen Lov eller Forbud for mig — hvorover jeg maatte le —, saa dog, da jeg helst vil være uvis om dens Hensigt, ved jeg ikke til hvad Brug jeg skulde bestemme den".

Dette Brev, hvis Spydighed godt kunde maale sig med Ussings, og hvis sidste Ord røber den dybeste Foragt for Herredsprovsten, bragte selvfølgelig Ussings Raseri til Kogepunktet. — Provst Smith fortsætter sin Beretning til Biskop Balle saaledes:

„Men hvad jeg havde ventet af Provst Ussing skete. Den ene Grovhed kronede den anden. I Stedet for Svar paa mit Brev sendtes mig med mit eget Bud det stemplede Papir, tilligemed det i mine Tanker ikke upassende Salarium deri indklinet med en Oblat, upaategnet, og uden videre Besked tilbage. Et Selskab af honette Mennesker, som just var hos mig, da Budet kom, og hvis Vidnesbyrd for Sandheden jeg, om behøves, kan skaffe tilveie, harmedes naturligvis over denne Uforskammethed. Jeg ikke. Kun bluedes jeg over min Uvidenhed om, hvad Ret Manden maatte have til denne synderlige Adfærd; thi at han som lovkyndig maa vide sig Ret dertil, tør jeg aldeles ikke drage i Tvivl".

Da Provst Smith var i Uvished om, hvad han nu skulde gøre, skriver han om Sagen til Biskop Balle. Men da han ikke kunde faa Svar saa betids, som han ønskede, greb han til den Udvej at affordre Drengens Moder en vidnefast Erklæring om, at Hans var gammel nok til at blive konfirmeret, nemlig 17 Aar, og konfirmerede ham med Sognets andre Børn.

Provst Smith slutter sin Skrivelse til Biskoppen saaledes:

„Hvo, der nu haver syndet, saavel mod Forordningen af 25. Maj 1759, som i Almindelighed mod Selskabets og Sædelighedens Love, *enten* den Præst, der i sit Sogn taaler et Barn og dertil en velhavende Gaardmands Barn, der stedse skal have været i sine Forældres Hus, saa ganske at forsømme Skolen og opvoxe i saa tyk en Vankundighed, at det, 17 Aar gammel, ei kan læse i Bog, *eller* den Præst, der, saa snart han véd, at Barnet skal høre til hans Menighed, antager sig det med redelig Omhu og velvillig Flid, — *enten* den, der i Forberedelses-Tiden til Confirmation nægter et Barn sin Undervisning og vælter sit Arbejde paa Skolelæreren, *eller* den, der uden Hjælp af Skolelæreren, arbejder ene med det fra Begyndelsen til Enden, — *enten* den, der forsvarer en Embeds Brøde: at nægte en Døbe-Attest til de rette

Vedkommende med en anden Brøde: at afvise et Barn paa urette Tid, *eller* den, der, fordi han tror det er Pligt, paatager sig en Embeds-Byrde, som en anden har ubeføiet kastet fra sig; — *enten* den, der med stolt forhaanende Adfærd krænker og fornærmer en Embeds-Broder, *eller* den, der tier og taaler, indtil han, for at forsvare sin Embeds-Hæder, nødes til at lægge sin Uskyld for Dagen; — *enten* den, der misleder højere Øvrighed med løse Benægtelser og uefterrettelig Snak, *eller* den, der indberetter aabenbar bevist og dokumenteret Sandhed. —

Det være nu hermed underdanig henstillet til Deres Høivelbaarne Høiærværdighed, hvis lige saa blide som billige, og lige saa retsindigen, upartiske som blide Dom over mig og mit Embedes Førelse, altid har været, og var den mig end imod — altid skal blive mig uendelig vigtigere og dyrebarere end alle ublide rænkefulde, herskesyge, kun efter Lovbogen retfærdige Demagogers baade af geistlig og verdslig Stand. Jeg tør smigre mig med den Forvisning, at jeg hidtil ikke har været Ds. Høivelbaarne Høiærværdighed bekendt under den Character, som anførte Forordning kalder *mindre nidkære* Præster. Snarere maaske, hvad Skolevæsen og Børne-Oplysning angaar, for det modsatte. Ja, ogsaa her synes det at blive min Lod, formedelst mere formaaende Indflydelse hos andre, at forøde min Kraft forgæves paa dette Statens, Religionens og Menneskehedens vigtigste Anliggende. Maatte jeg kun ikke med det allerførste blive anklaget for altfor megen Nidkærhed. Thi formedelst Mangel paa Skole og Skolelærere samt hele Skole-Væsenets yderlige Forfald i mine Sogne fremfor andre Steder, hvortil det vilde være upassende her at opgive Grunden, staar jeg Fare for herefter *slet ingen Børn* at kunne med frelst Samvittighed çonfirmere".

Underdanigst

P. Smith.

Cregme, d. 2. Mai 1804.

S. T.

Biskoppen over Sjællands Stift, Hr. Dr. Nic. Edinger Balle!

* * *

Samme Aar, i Efteraaret 1804, havde de to Provster et nyt heftigt Sammenstød. — Det var den Gang Skik, at Provsterne ikke alene holdt Skolevisitats, men ogsaa, næsten hvert Aar, Kirkevisitats. — Da Biskop Balle ogsaa var meget flittig til at visitere — i Reglen hvert 5.—6. Aar, medens en Præst i Sjællands Stift i min Tid ikke var udsat for Bispevisitats uden ca. hvert 20. Aar, — kan man forstaa, at Præsterne, og ikke mindst

Præstekonerne, let kunde faa for meget af al denne Visiteren. — Sammenstødet mellem Provsterne Ussing og Smith fandt da ogsaa Sted ved en Visitats, som Ussing holdt i Vinderød Kirke.

Biskop Balle havde den 8. Juli 1804 holdt Visitats i Kregome Kirke og været meget tilfreds med Resultatet. I Embedsbogen for Kregome-Vinderød Pastorat skriver han nemlig følgende:

„I Aaret 1804 den 8. Juli visiterede jeg 4de Gang i Cregome Kirke, hvor Ungdommen ogsaa mødte fra Vinderød. En Del savnedes; men de Tilstedeværende svarede for det meste meget vel, og udviste klart Begreb i deres nøiagtige og vel bestemte Svar efter Lærebog og Cathecismus. Ligeledes vidste man adskilligt i bibelsk Historie, læste vel i Bog og havde lært Psalmer. Om Børnenes Fremgang findes Antegning i Skole-Journalen. — Herren ledsage og styrke den værdige Kirkens Lærer med sin bedste Velsignelse".

Et Par Maaneder efter kom Ussing paa Visitats, og han var i høj Grad misfornøjet med Resultatet. Han skriver i Embedsbogen følgende:

„Dom. 19 post. Trin. visiterede jeg i Vinderød Kirke, hvor Ungdommen fra Cregme Sogn tillige var ansagt fra Prædikestolen at møde; men der mødte kun af begge Sogne 19 Piger og 27 Drenge. De udeblevne bliver at angive til at mulçteres efter Anordningerne. Degnen leverede ikke nogen Liste paa Ungdommen, men lovede at sende mig samme, og tillige paa Listen at annotere de udeblevne. — Gudstjenesten blev forrettet efter Loven, men der blev slet ikke messet før Prædiken og heller ikke sunget hverken „Vi tror", eller „Alleneste Gud". Da jeg erindrede Præsten derom, svarede han, at han *aldrig* messede til Sidst-Prædiken. — Cathechisations-Bog blev mig ikke forevist, og da mig er fortalt, at her kun helt sjælden skal være çhatechiseret, saa tilholdes Præsten at holde, og ved Visitatsen at forevise Bog over hvor ofte der er çathechiseret i hver af Kirkerne, og hvormange hver Gang er mødt, ligesom Præsten ogsaa advares ikke at tage Ungdommen til Guds Bord, naar den aldrig søger Degnelæsningen, og til den Ende at lade sig ved Skrift-Sedler Degnens Læsnings-Bog forevise, — alt i Følge Anordninger, som vi alle bør holde os efterrettelige. — Det øvrige, som jeg paa Embeds-Vegne ved denne Visitats kunde have at erindre, forbeholdes til videre, da Sognepræsten efter Visitatsen ikke behagede at være tilstede i Præstegaarden".

H. Ussing.

Saa varmt er det altsaa gaaet til i Kirken, at de to Provster ikke fulgtes ad ind i Præstegaarden. Provst Smith overlod den

til Provst Ussing og forsvandt selv. Formodentlig maatte Ussing drage bort uden at faa Middagsmad. — Men da Smith kom hjem igen, har han formodentlig straks grebet Embedsbogen og læst, hvad Ussing havde skrevet om ham. Da han havde læst det, har han formodentlig straks grebet Pennen; thi lige under Ussings Bemærkninger om Visitatsen finder vi følgende Redegørelse, skreven med Provst Smiths smukke og klare Haandskrift:

„For at ikke jeg, pro tempore (for Tiden) Sognepræst for Cregme og Vinderød Menigheder, skal, med ovenstaaende Provst Ussings usædvanlige Paategning, staa brændemærket som en uvidende Taabe eller en skødesløs forsømmelig, selvraadig, til Provste-Revselser trængende, skyldig og dømt Embedsmand, finder jeg fornødent med nogle Anmærkninger at oplyse, at hin fornærmelige Paategning er ligesaa ubeføiet som ugrundet i Loven, samt hører til de lidenskabelige Overilelser og Uefterretteligheder hos denne Provst, hvorpaa findes end flere Beviser iblandt Embedets Papirer.

1. Hvad der i Begyndelsen af Paategningen anføres om Degnen og den af ham belovede Liste paa de udeblevne fra Visitatsen, angaar vel egentlig ikke mig, uden forsaavidt at jeg er overbevist om, at Degnen *ikke kan* give paa den konfirmerede Ungdom i Sognene nogen Liste saa nøiagtig og paalidelig som den bør være, naar Folk paa Grund af den skal angives til Mulkt. Skulde den have nogen embedsmæssig Paalidelighed, da maatte den attesteres af mig, som den der i Følge Lovens 3, 19.8 skal holde Bog over alle, som opholder sig i Sognene. Om ellers Provsten kan have samme Ret som Biskoppen til at paalægge enten Præst eller Degn eller Skolelærer at give sig Visitats-Registre, der koste tidsspildende Skriveri, eller han meget mere, som den, der er in loco (paa Stedet), bør selv instruere sig om, hvad han skal vide, kender jeg idetmindste ingen Anordning for. — Her altsaa den første Uefterrettelighed: At Provst Ussing indsamler hos Degne, Kirkesangere og Skolelærere i Herredet, uden Præsternes Vidende og Attestation, de Efterretninger om Sognenes baade konfirmerede og ukonfirmerede Ungdom, hvorpaa han igen grunder sin Indberetning til høiere Steder, og hvorved disse følgelig bliver ligesaa løse og usikre, som den Grund, hvorpaa de er byggede.

2. I Vinderød Kirke var Dom. 19 p. Trin. sidst eller Eftermiddags-Prædiken, hvorved jeg endog, for denne Visitatses Skyld og for at lystre Provstens Ordre, maatte til manges Misfornøielse, der havde ventet Først-Prædiken og Altergang, forandre den lovbefalede og i min Embedstid strengt overholdte Orden, saavel i Kirketjenesternes Afvexling som i det Klokkeslet, da de sædvanlig begynde. Fra mit 12te Aar haver jeg assisteret i mange Kirker med Sang og Messe. Jeg véd da nogenlunde, hvorledes dette skal forrettes efter

Lovene. Men paa en ligesaa utidig som høist forargelig Irettesættelse, Provsten høit og tydeligt gav mig i Kirken, fordi der ikke blev sunget „Aleneste Gud etc." eller „Vi tror etc." tilligemed en bitter Trusel om at klage mig an, fordi han foragtede mig etc., svarede jeg, at jeg til *Sidst-Tjeneste* ikke pleiede at gaa for Alteret *før Prædiken.* Dette mener jeg, stemmer overens med Ritualet Pagina 40, saavel som almindelig Skik og Brug over hele Landet. — Her altsaa en anden Uefterrettelighed af Provst Ussing, at han forvexler *først* og *sidst* Tjeneste med hinanden, og dertil forfalsker mine Ord, som jeg skulde have sagt, at jeg *aldrig* messer til Sidst-Prædiken. Jeg messer altid Collect og Velsignelse efter Prædiken. Det er altsaa en aabenbar *Løgn*, med Tugt at skrive, enten af mig imod mig selv eller af ham imod mig.

3. Om at holde Cathechisations-Bog have vi endnu ingen videre Anordning end et biskoppeligt Monitum (Paamindelse), passeret i min Embedstid om jeg mindes ret i Aaret 1784. Næsten skulde jeg tro, at Provst Ussing ved at søge Materiale til Fortsættelse af sin Kirkeforfatning maa være kommen paa Spor efter, at jeg, som Præst i Pedersborg ved Sorø, var just Manden, der ønskede hos Biskoppen dette Monitum, og leverede Udkast til Indretningen af en saadan Bog, der kunde være til Control, ei alene mod Præsten og Degnen, om og naar de cathechisere, — thi dette kunde de muligen blive enige om at smøre ind i en Bog paa hvad Tid det skulde være uden dog at have cathechiseret nogen Gang —, men fornemmelig til Control mod ethvert Individium af den confirmerede Ungdom, naar og hvor ofte enhver især havde mødt ved Cathechisation, thi uden dette er den i mine Tanker til saare liden Nytte. Maaske føler Provst Ussing som jeg og flere locale Vanskeligheder ved at holde slig en Bog i behørig Orden, og derfor nu vil pidske mig med det Ris, jeg selv haver bundet. Men, Slaget træffer dog nok ikke mig alene. Ved min Ankomst her til Embedet blev mig ingen Cathechisations-Bog leveret; her fandtes ingen, var ingen holdt fra 1784 til 1797, og min Formand var dog ogsaa Herredsprovst. Jeg indrettede strax ved Embedets Tiltrædelse en saadan Bog til hvert Sogn efter min egen Plan. Biskoppen haver set denne og deri tegnet: vidi el lubentissime probavi d. 3. Octobr. 1798 (Jeg har set den og billiger den i højeste Grad). Men Umuligheden i at faa dem *her* vedligeholdte i den Orden, hvori de var begyndte, og Mangler ved Indretningen, som jeg først opdagede under Brugen, tvang mig til at ophøre dermed. Endnu er jeg ikke bleven enig med mig selv, enten om hvilken lettere og mere hensigtsmæssig Indretning, jeg skulde give disse Bøger, eller om ikke Degnen idetmindste maatte være forpligtet til at gaa mig til Haande med at holde dem i behørig Orden. Jeg finder ingen Anordning herom, og tager mig vel i Agt for, da jeg kender hans Tilflugt i Nøden, at paalægge ham noget, som ei haver fuld Hjemmel i rene, bestemte Anordninger. Herom forventer jeg altsaa nærmere Underretning. Af Biskoppens Vidnesbyrd vilde det imidlertid erfares, at Sognenes konfirmerede Ung-

dom ei er forsømt eller skødesløst undervist, hvad end Provsten maatte være *fortalt* om Cathchisationen her. Høie værdige Mænds Dom grunder sig ikke paa en usikker Bog, hvori kan skrives, hvad man lyster, men paa egne utrættelige og nøiagtige Undersøgelser. Her altsaa den tredie Uefterrettelighed hos Provst Ussing, at han agter paa, hvad Spioner og Øretudere fortælle i Steden for at prøve Ungdommen med Sindighed og Forstand.

4. Om Degnenes Læsning-Bog have vi ligeledes, om jeg mindes ret fra Aaret 1784, et biskoppeligt Monitum, der tilholder Præsterne at lade sig disse forevise og deri at skrive deres Antegning. Men at Degnens Læsning og Læsebog skulde tjene til Regel for Præsten, hvem han maa tage til Guds Bord, har nok endnu aldrig nogen før hverken hørt eller set. Jeg kender alt for vel Rescript af 22. Maj 1744 til, at jeg skulde falde i den for mig spændte Snare. Men her er den 4de Uefterrettelighed hos Provst Ussing, at han bilder os ind, der er Anordninger, som ikkun have Sted i hans egen Hjerne, og afviser os naar vi søge Underretning derom i Herreds-Archivet med en haanlig, ham selv mest vanærende Latter.

5. At Herredsprovsten endelig er aldeles uberettiget til uden høiere Ordre at give nogen Præst Advarsler og Irettesættelser, maatte Provst Ussing dog vel kunne erindre sig fra en Correspondance mellem Biskoppen og ham under 1. og 5. Februar 1785 i Fald han ikke af Sagens Natur kan indse, hvor upassende det er, at den ene *Præst* sætter den anden tilrette, der, om ikke har været, dog i den Maaned, Provsten dør eller afsættes, kan blive accurat det samme, som han er. Ved slige Tilrettevisninger kan man ei lettelig undgaa at tænke paa Christi Ord Luc. 6, 41—42. — Her altsaa den 5te Uefterrettelighed hos vor Provst, at han bilder sig ind, han er Biskop eller noget endnu mere, Herredets General-Inquisitor, der ei alene skal undersøge, om Biskoppen haver visiteret tilgavns, men endog uddele til Præsterne de Revselser, han maatte have forglemt.

Hvad iøvrigt ogsaa jeg kunde have paa Embedets Vegne ved denne sælsomme Provste-Visitats at erindre, lader jeg bero indtil videre Anledning maatte gives. Denne vilde jeg ikke selv tilbyde paa Visitats-Dagen, eftersom jeg i mit eget Hus ei burde taale de Grovheder og Fornærmelser, for hvilke end ikke Guds Huses Helligdom kunde beskytte mig".

Cregme, d. 16. October 1804.

P. Smith.

Senere har Provst Smith tilføjet følgende Efterskrift:

„Ved det kgl. Rescript 28. Decbr. 1804 have vi en Anordning for den i min 3die Anmærkning omhandlede Cathechisations-Bog, endskjønt jeg endnu forventer de Underretninger desangaaende, som jeg dér omtalte. Provstens Advarsel var altsaa grundet paa en Anordning, *der skulde komme!* Men af

Biskoppens tilføjede Oplysning vilde han tillige erfare, *at naar Advarsel finder Sted, vil Biskoppen selv meddele denne til Vedkommende umiddelbart og med egen Haand i Stilhed.* Jeg haaber derfor, at Hr. Provsten afholder sig fra oftere at *advare* og *paalægge*, især som denne Gang i offentlig Embedsbog. Saa meget mere som her til de sædvanlige Paategninger kan være Rum endnu for mange Aar. Men jeg forbinder mig ikke til at anskaffe nye Embedsbøger, i hvilke han kan overvælde mig fremfor andre af Herredets Præster med ubeføiede Fornærmelser, dem jeg for min Hæders Skyld som Embeds-Mand ikke taaler uden Tilbagevisning. Skal Papiret endelig spildes, da paastaar jeg, at Provsten ligesaavel anfører den Orden og Fuldkommenhed som de Mangler og Ufuldkommenheder, han maatte forefinde i Embedets Affairer, samt ved de sidste bestemt angiver, paa hvem Skylden og Ansvaret derfor maatte hæfte".

Et Par Maaneder før dette Sammenstød havde Ussing givet et nyt Bevis paa sine Følelser overfor Smith ved at sende følgende Brev til Stiftsøvrigheden:

„Højst ugerne nødes jeg til at indsende vedlagte Forestilling til Cançelliet gennem Stifts-Øvrigheden, betræffende Provst Smiths dristig yttrende Ulydighed mod Det kongl. Rescript af 15. Juni dette Aar om Pastor *Branners* Brandhjælp af Kirkerne. — Men Mandens vedvarende Selvraadighed giver mig ikke Haab om, at han paa anden Maade end ved en Gang at føle Følgerne af hans lovstridige Handlinger, kan læges for hans Selvklogskab, og det er da bedre, at han kureres i Tide, førend Sygdommen kunde ved Lejlighed blive ham farligere".

Lille Lyndby, den 31. Juli 1804.

Ærbødigst
Ussing.

* * *

Det sidste store Sammenstød mellem de to Provster drejede sig om to løsagtige Kvindfolk, som Provst Smith havde nægtet at tage til Alters, og som derefter henvendte sig til Provst Ussing for at komme til deres Ret. Hermed gik det saaledes til: Den 5. Novbr. 1805 henvendte en Kone fra Vinderød sig til Ussing med Klage over, at Smith ikke vilde tage hende til Alters. Ussing gav hende følgende aabne Skrivelse med, som hun skulde levere til Provst Smith:

„Sidse Marie Pedersdatter, som Manden Alexander Martin er rømt fra, kan ikke forholdes Altergang, fordi Manden har forladt hende. Men da hun

tilstaar, at hun i den Anledning har forsømt Altergang for at bie efter Manden, saa ville Hr. Provst Smith paa mit Ansvar tage hende til Alters, og i Fald der er noget andet i Veien, da tilmelde mig det".

L. Lyndbye, den 5. Novbr. 1805.

H. Ussing.

Provst Smith sendte nu denne Skrivelse tilbage med følgende Svar:

„At Hr. Provst Ussing er Sognepræst for Lille Lyndby og Ølsted Sogne vil jeg lige saa lidet drage i Tvivl, som jeg formoder, han ville gøre mig den Ret stridig at være — ikke hans Capellan —, men lovlig beskikket Sognepræst til Cregme og Vinderød Menigheder. Jeg kender idetmindste ingen Lov, som endnu haver afsat mig eller indsat ham til at være Strø Herreds ene og almindelige Præst. Om han behager at tage ommeldte Sidse Marie Alexander Kollins Hustru, der maaske nu for Tiden opholder sig i hans Sogn til Alters, maa det ske paa hans eget Ansvar. Men som beediget og offentlig betroet Embedsmand, tager jeg mig vel i Agt for at handle under andres Ansvar end mit eget, ligesom jeg og, efter 22 Aars upaaankede Øvelse, kender mit Embedes Pligter saa nøie, at jeg veed, til hvem og hvorom jeg skal give Rapporter om de i mine Sogne sig opholdende Personer.

For Anstændigheds Skyld og af Agtelse for Embedet sendes dette under Forsegling".

Cregme, den 9. Novbr. 1805.

P. Smith.

Sidse Marie Pedersdatter fik nu en anden Kone med sig; de begav sig sammen til Ussing og her blev følgende Klage til Kongen affattet:

„Vi underskrevne tvende fattige Koner, som nu i lang Tid er blevne nægtede at komme til Gudsbord af Præsten Smith i Cregme, fordi vore Mænd haver forladt os, og altsaa ikke kan følge os til Gudsbord, bede nu, at det maa blive Præsten befalet at antage os til Gudsbord, da vi veed, at Ds. Majestæt ikke tillader Præsten saadan Selvraadighed".

Allerunderdanigst

Johanne Olsdatter. *Sidse Marie Peders-Datter.*

Denne Klage forsynede Provst Ussing med følgende Paategning:

„Saa ville Hr. Provst Smith med Budet eller senest inden 8 Dage fra Dato, ifølge Rescriptet af 28. Decbr. 1804, tilstille mig sin Erklæring over foran-

staaende Klage-Ansøgning med Oplysning: 1) om fornævnte Supplicantere er nægtede at komme til Gudsbord og 2) paa hvad Grund det i Fald er dem nægtet?"

Lille Lyndbye, d. 25. Novbr. 1805.

H. Ussing.

Han tilføjede nedenunder denne Ordre følgende:

„Dette afleverer Degnene Sandberg og Sparre egenhændig ufortøvet til Hr. Provst Smith i Cregme og ialt Fald her paategner Svaret".

Da Degnene havde forrettet deres Ærinde gav de Dokumentet følgende Paategning:

„Efter Ordre haver vi i Dag været hos Hr. Provst Smith for at overlevere ham dette, men han svarede, han vilde ikke imodtage det".

Datum ut supra
Sandberg. *Sparre.*

Derefter skriver Provst Ussing til Degnen Sandberg i Cregme følgende:

Da Johanne Olsdatter og Sidse Marie Pedersdatter af Vinderød i en Ansøgning til Kongen, som mig til Erklæring er overdraget, har foregivet, at de vare afviste fra Herrens Bord, fordi deres Mænd have forladt dem, saa ville Sognedegnen Sandberg i Cregme paa Embeds Vegne, her paategnet, give Oplysning om: 1) om fornævnte Personer have ladet sig tegne til Gudsbord og naar dette er sket? Og 2) om de ere afviste fra Herrens Bord, og paa hvad Grund, samt hvorledes dette i saa Fald er sket?

Oplysningen venter jeg ufortøvet.

Lille Lyndbye, d. 4. Decbr. 1805.

Til Hr. Sandberg i Cregme!

Under denne Skrivelse meddeler Sandberg følgende:

„Johanne Olsdatter af Vinderød har 1804 ved Paasketid villet lade sig antegne til Herrens Bord i Vinderød Kirke, men efter Ordre af Hr. Provst Smith blev hun af mig til ham henvist desangaaende. — Sidse Marie Pedersdatter af Vinderød har efter afvigte Paaske nogle Gange talt med mig om at ville lade sig tegne til Guds Bord, men af samme Aarsag ligeledes henvist først at tale herom med Hr. Provsten.

Paa hvad Grund ovenbemeldte af Hr. Provst Smith ere afholdte fra Her-

rens Bord uden den, at deres Mænd have forladt dem, maa af Vedkommende bedst forklares og oplyses, da alt er mig ubevidst".

Cregme, d. 7. Decbr. 1805.

J. Sandberg.

Derefter sender Ussing følgende Skrivelse til Biskop *Balle:*

„Den 5. Novbr. sidstleden kom Alexander Martins (eller som Provst Smith kalder ham Alexander Kollins) forladte Hustru, Sidse Marie af Vinderød, og beklagede sig, at hun blev holdet fra Gudsbord af Præsten, fordi Manden ikke var tilstede. Jeg troede, at Provst Smith stod i den Tanke (som flere Præster), at hun af den Aarsag ikke kunde antages og skrev derfor indlagte Billet Nr. 1, men fik nogle Dage efter det af Smith paategnede grove Svar.

Den 8. Novbr. kom Konen igen og sagde, at hendes Moder, Johanne Olsdatter, ligeledes var forladt af sin Mand, og af samme Grund blev af Smith afholdt fra Altergang, hvorfor de ved en mig tilstillet Ansøgning til Kongen selv anklager ham og bad mig at erklære paa den og indsende den. Af Ansøgningen følger Copie Nr. 2.

Da Provst Smith havde givet mig saa grovt et Svar paa min første Skrivelse i den Anledning, og jeg nu, til min egen Sikkerhed, skulde have Bevis paa, at jeg havde affordret ham Erklæring, sendte jeg Degnene Sparre og Sandberg til ham med Skrivelse af 25. Novbr., som følger Nr. 3. Men han svarede, som Paategningen viser, at han ikke vilde modtage den, og kom de tiere i saadant Ærinde, viste han dem Døren.

Imidlertid har jeg tøvet de 8 Dage, som Rescriptet af 28. Decbr. 1804, anmelder, i den Tanke, at Manden maaske kunde betænke sig og ikke saa aabenlyst overtræde den kgl. Befalning, men da intet derom til mig er indløbet, saa har jeg affordret Degnen Sandberg Oplysning over, om disse Koner have ladet sig tegne til Gudsbord, hvorpaa jeg i Dag har modtaget det Svar, som følger Nr. 4.

Vel kunde og maaske burde jeg nu strax afsende Ansøgningen med disse Papirer til Cançelliet og angive Provst Smiths Overhørighed mod Rescriptet, der er vidnefast, men for at gaa den mildeste Vei mod Manden, sender jeg samme til Ds. Høiærværdighed og overlader Dem, om de holder det for passende, at De tilskriver ham og overtyder ham, at det er hans Pligt at sende mig Erklæringen, som jeg har fordret, (da jeg i alt Fald forbeholder mig at indfordre hos ham de bestemte 2 Mark for hver Dag, den over bestemte Tid er udeblevet). Men anser Ds. Høiærværdighed det upassende derom at tilskrive Provst Smith, da skal jeg udbede mig vedlagte Dokumenter Nr. 1—4 med Posten tilbage, da jeg finder mig nødsaget at indsende det alt i Cançelliet".

Lille Lyndby, d. 9. Decbr. 1805.

Ærbødigst

S. T. *H. Ussing.*

Hr. Biskop Balle.

Den 13. December svarer Biskop Balle, at han fandt det mere passende, at Ussing selv anmeldte dette Tilfælde for Kancelliet. Og den 17. December sender Ussing derfor følgende Skrivelse til Kancelliet:

„Underdanig Promemorie!

Det er meget ubehageligt at anklage sine Underhavende, men da Embeds-Pligt byder det, ser jeg mig nødsaget dertil, siden Præsten i Cregme, Provst Smith, tværtimod det kgl. Rescript af 28. Decbr. 1804 Nr. 2 har nægtet mig en Erklæring over tvende Koners, Johanne Olsdatter og Sidse Marie Pedersdatter, begge af Vinderød, deres Klage over ham, at han har afholdt dem fra at komme til Gudsbord, fordi deres Mænd har forladt dem, og de altsaa ikke kan følge til Gudsbord med Mændene.

Erklæringen blev ham ved tvende Degne vidnefast affordret d. 25. Novbr. sidstleden skriftlig, men han vilde end ikke modtage Affordringen, og endnu til Dato er ingen Erklæring derover mig fra ham tilstillet, hvorved han fra 6. Decbr. sidstleden er forfaldet i 2 Mark Mulct daglig til Enke-Cassen ifølge samme Rescript; enten han nu ikke estimerer denne Mulct, eller han staar i den falske Formening, (som han ogsaa engang har givet mig skriftlig tilkende), at jeg ikke maa blande mig i hans Embeds-Sager, og at han (især som Ex-Provst) ikke af mig kan affordres nogen Erklæring paa Embeds-Vegne, men at sligt bør ske af selve Biskoppen, som jeg ogsaa derom har tilskrevet, men hans Høiærværdighed har ved Svar-Skrivelse af 13. hujus (i denne Maaned) tilmeldet mig, at han finder det mere passende, at jeg selv andrager dette Forfald i Det Kgl. Danske Cançelli. — Men!

Da jeg nu ikke efter Embeds-Pligt er i Stand til at undersøge og expedere disse Koners Klage, før jeg faar Pastor Smiths Erklæring over, paa hvad Grund, de er afholdne fra Gudsbord, (thi at de er afviste efter Præstens Ordre, den første ved Paasketider 1804 og den anden ved samme Tid i dette Aar, det har Stedets Degn, Sandberg, under 7. hujus skriftlig erklæret mig), saa maa jeg underdanigst ansøge Det Kgl. Danske Cançelli om nye Befalning til fornævnte Provst Smith, at han i dette, som i alle andre Tilfælde, hvor jeg paa Embeds-Vegne affordrer ham Erklæringer, ufortøvet tilstiller mig samme, da jeg ellers ikke kan iagttage de Pligter, som mit Provste-Embede har paalagt mig.

Hvorhos jeg iøvrigt indstiller til Det Kgl. Cançelli, hvorledes Præsten, foruden Rescriptets Mulct, bliver at anse for hans aabenbare Overhørighed mod Kongens udtrykkelige Befalning i Rescriptet".

Lille Lyndbye, d. 17. Decbr. 1805.

Underdanigst
Henr. Ussing,
Herreds-Provst.

Til S. T.
Det Kgl. Danske Cançelli!

Selvfølgelig kunde Provst Smith ikke forholde sig tavs overfor alle disse Klager, og d. 28. Januar 1806 sender han derfor Biskop Balle en Redegørelse, hvis Hovedindhold jeg her gengiver:

Sagen angik nogle Personer i Cregome, „som dels havde forladt, dels ere forladte af deres Ægtefæller uden Øvrighedens Tilladelse". — Smith var nu i Tvivl om, hvorvidt han turde tage dem til Alters. „Blandt disse var Johanne Olsdatter og hendes ligeartede Datter, Sidse Marie, en Smedesvend Alexander Kollins Hustru, foruden vel et helt Dusin langt hæderligere og skikkeligere Mennesker, end disse to berygtede og løse Kvinder". — Han havde gentagne Gange raadet dem til at indgaa med en Forestilling til Kancelliet om at blive tagne til Gudsbord, men da han intet hørte fra dem, besluttede han selv at indgaa med en saadan Forestilling. Imidlertid var Provst Ussing kommen paa Spor efter, at noget saadant foregik i Smiths Sogne, og han drager Sagen ind under sin Domstol. Han sender to Degne med et *aabent* Papir til ham, som indeholdt en Klage til Kongen fra de to Fruentimmer. Ussing havde selv skrevet Klagen. Havde Ussing i et *lukket* Brev henvendt sig til ham, skulde han gerne have faaet de fornødne Oplysninger, „men i *aaben* Korrespondance angaaende Embedssager indlader jeg mig hverken med Provst Ussing eller noget Menneske". — Provst Smith anklager derfor Ussing for, at han:

1) uden Føie molesterer fredelige og skyldfrie Embedsmænd med forargelige Ophævelser, og derved udsætter det Embede, hvis Værdighed han efter Embeds-Pligt skulde værne, og som han selv beklæder, for Ringeagt,

2) at han misbruger Degnene til at løbe Gæk med hans egenmægtige Paafund i Stedet for at holde dem hver paa sit Sted til at passe deres Embede, der vel kunde give dem andet at vare paa, og i Stedet for at haandhæve den Myndighed, Loven giver Sogne-Præsten over disse Embedsmænd, meget mere løser dem af denne Forbindelse ved at gøre dem sig alene underordnede, og *ved at lade Præsten ved dem insultere* (fornærme),

3) at han i *aabent Papir* offentlig kundgør, og ved sine Degne *lader udbasunere anden Mands Embeds-Affærer*, af saa delicat et Slags,

4) at han tilbageholder, om ei ganske supprimerer (undertrykker) *de egen-*

hændige originale Dokumenter, hvorover han fordrer en Embedsmands Erklæring,

5) at han, især ved en Klage til Kongen, formaster sig til *at anstille paa egen Haand uden høiere Ordrer Undersøgelser og indfordrer Erklæringer*, hvorved Majestæten foregribes i sin Dom,

6) at han egenmægtig afviger fra den Orden, som Rescriptet af 28. Decbr. 1804 selv foreskriver, i hvilket Embeds-Erklæringer skal indhentes hos Præsten".

Provst Smith mener, at Ussing gerne vil have en ny Lov, som tilholder Præsterne, kun at henvende sig til Biskoppen gennem Provsten. Han mistænker Ussing for, at han selv skriver de Klager, der indkommer over Præsterne, siden han ikke vil forevise Originalen til Klagen, og at han i sine Embeds-Erklæringer „spadserer Sandheden forbi".

Provst Smith udvikler dernæst for Biskop Balle, at han kunde tilgive Ussing alt, — men der var én Ting, han ikke kunde tilgive ham. Det var *ikke* det, at han kalder Præsterne „sine Underhavende", thi det røber kun „Dumhed, Stolthed og Herskesyge"; det var *heller ikke* det, at han „*spionmæssig* indhenter hos Degnene i Smug Erklæringer om Præsternes Foretagender i Embedet"; det var *heller ikke det,* „at han squadronerer med sin Embedspligt, thi det var kun et Skrækkebillede, hvormed han har vænnet sig til at skræmme Tosser"; det var *heller ikke* det, at Smith skulde have skrevet til Ussing, at denne ikke maatte blande sig i hans Embedssager; thi dette var „*den rene Usandhed*". — Alt dette vilde Smith altsaa højmodigt tilgive Ussing. Men — det, han ikke kunde tilgive ham, var „at han vilde være Sognepræst i mine Sogne, og lade mig figurere som *hans* Capellan". — Smith sluttede med, at Ussing har gjort sig skyldig i „den sorteste og løgnagtigste Bagvaskelse", men han fordrer dog ingen anden Fyldestgørelse,

„end at han alvorligen maa tilholdes først selv nøie at holde sig Lovene efterrettelig førend han indstiller andre til Mulct efter dem, samt at han i Almindelighed begegner Herredets Præster, ikke som sine Underhavende, men som offentlig betroede Mænd, der, saa godt som han, beklæde Statens vigtige Embeder. Og i Særdeleshed at have Fred og Ro til at passe mit med

den ufortrødne nøiagtige Flid, hvormed jeg er mig bevidst at have hidtil opfyldt dets Regler efter yderst mig forundte Evne".

Cregme, d. 28. Januar 1806.

Underdanigst
P. Smith.

Biskop Balle sendte denne Redegørelse til Kancelliet (Ministeriet), og dette sendte den atter til Biskoppen d. 7. Juni 1806 med Anmodning om, at Biskoppen vil indhente Provst Ussings Erklæring over Provst Smiths Redegørelse. — Den 23. Juni skriver Ussing en Erklæring til Biskoppen, i hvilken han beklager sig over Smiths Fornærmelser og Beskyldninger. Hvad selve Sagen om de to Fruentimmers Altergang angaar skriver han: „Det var mig aldeles ubekendt, at de ommeldte Supplikantinder var to berygtede, løse Kvinder, og jeg maa overlade Provst Smith denne fornærmelige Beskyldning at bevise". Han har ikke kendt det mindste til Supplicantindernes Afvisning fra Altergang, før Konerne kom og bragte ham den skrevne Klage, som de begærede, jeg skulde give Erklæring over, hvilket jeg hverken kunde eller vilde nægte dem efter indhentede Oplysninger". — *Hvordan* han vil indhente Erklæringer fra Præsterne (han sigter her til den *aabne Seddel,* Kællingerne fik med, og til Degnenes Sendefærd), det vil han nok selv afgøre, „men naar jeg har med Folk som Provst Smith at gøre, vil jeg helst indhente dem *vidnefast*". — Provst Smith „forfalsker og fordreier det Kgl. Rescript af 28. Decbr. 1804, som udtrykkelig hævder, at Provsten har Ret til at fordre Erklæringer af de „*underhavende* Geistlige". Loven paalægger udtrykkelig Provsterne „at paase Præsternes Embeds-Brøst, Forsømmeligheder og Urigtigheder", og finder de nogen Brøst hos Præsterne, da skal de „flittigen paaminde dem, og endog sætte dem i Rette og lade det tilbørlig paatale og straffe". Desuden forbinder Præsternes Ed dem „til samme Lydighed mod Provsternes som mod Biskoppernes Paamindelser".

Provst Ussings Skrivelse til Biskop Balle af 23. Juni 1806 er det sidste Dokument, der findes i Landsarkivet om denne Sag. Jeg kan altsaa ikke give nogen Oplysning om, hvorvidt det

lykkedes Johanne Olsdatter og Sidse Marie Peders-Datter at komme til Alters. Men hele Begivenheden giver et ret mærkeligt Indblik i de kirkelige Forhold for godt 100 Aar siden. Det viser, at Altergangen var den Gang en saa almindelig Skik, at selv to Kvinder af et meget tvivlsomt Rygte satte hele Øvrigheden i Bevægelse for at komme til „Gudsbord": Kongen, Kancelliet, Biskoppen, Provsten og Sognepræsten. Man ser, hvorledes Provsten og Sognepræsten benyttede „Degnene" som Postbude til at gaa med Breve fra Provst til Præst og omvendt. Og man faar et uhyggeligt Indblik i de utrolige Beskyldninger, Præsterne rettede mod hinanden i deres Skrivelser til Autoriteterne. — Maaske var det dog i den Retning særlig slemt i Strø Herred.

I Aaret 1807 har jeg ikke kunnet finde, at Provst Ussing var indviklet i nogen Strid. — Men saa kom Katastrofen. Endnu d. 19. Januar 1808 finder man en Skrivelse fra ham, i hvilken han giver Indberetning om Skolevæsenets Tilstand i Strø Herred. Men fem Dage efter, altsaa d. 24. Januar 1808, bliver han suspenderet fra sine Embeder baade som Provst og Sognepræst. Det har ikke været mig muligt at finde noget, der angiver Grunden til Suspensionen. Der meddeles kun, at han blev suspenderet „paa Grund af en imod ham anlagt Commissions-Sag". — Den 1. Marts 1808 finder vi følgende Skrivelse til Biskop Balle fra Pastor *Eiler* i Tjæreby:

„Underdanig Promemoria!

Ifølge Deres Høiærværdigheds Ordre besørger jeg Provsteforretningerne under Hr. Provst Ussings Suspension, og giver mig den Frihed hermed at indstille Listen i Anledning af Faldne og Quæstede i nærværende Krig, tilligemed Subscriptions-Planen fra Hr. Translatør Brink (?), hvorpaa ingen har tegnet sig".

Tjæreby, d. 1. Marts 1808.

Underdanigst
Eiler.

Det mærkelige er imidlertid, at først synes Provst Smith at være konstitueret som Provst. Vi finder nemlig fra ham følgende Skrivelse til Stiftsøvrigheden:

„Underdanig Promemoria!

I Skrivelse, dateret 24. Januarii 1808 næstafvigte, behagede Stiftets høie Øvrighed dels at meddele mig til egen Underretning og videre Bekendtgørelse for samtlige Vedkommende, at Herreds-Provsten, Hr. Ussing, i Lille Lyndbye skulde paa Grund af en imod ham anlagt Commissions-Sag være suspenderet fra sine Embeder, baade som Præst og Provst, dels ved høigunstigst Anmodning at møde Onsdag derefter d. 27. Kl. 9 paa Convents-Huset i København for i bemeldte Hr. Ussings Sted at bivaane Capitels-Taxtens Ansættelse. — At denne Skrivelse først bragtes mig fra Frederiksværks Posthus bemeldte Onsdag den 27. Januarii Kl. 9, og at jeg altsaa ei kunde møde ved den bestemte Forretning i København, gav jeg mig den underdanige Frihed samme Dag at indberette. — Derimod udsendte jeg Brevet Dagen efter, d. 28. Jan., paa Embeds Vei og Maade til Bekendtgørelse i Herredet, hvilket erfares af vedlagte Tilstaaelse fra Sognedegnen Hr. Sandberg. Efter at have ventet en Maaned paa, at Brevet skulde komme tilbage, anmodede jeg Hr. Eiler i Tjæreby, som det imidlertid var bleven paalagt at besørge Embeds-Circulærerne, om at efterspørge i Herredet, hvor hin de høie Herrers Skrivelse vel maatte være standset. Af d'Hr. Brødres Erklæringer i Herredet, hvoraf jeg ligeledes giver mig den underdanige Frihed at vedlægge Afskrifter, hvilke Hr. Eiler, som opbevarer Originalerne, kan i alt Fald attestere, maatte nu og høigunstigst bemærkes, at det af mig udsendte Omgangsbrev er forkommet i Lille Lyndbye eller paa Veien dertil; thi endskjøndt jeg ikke véd, hvad den constituerede Præst, *Hr. Bondesen*, haver erklæret, saa er det øiensynligt, at siden det ikke har været hos de andre Hr. Præster, og det først er sendt til Lille Lyndbye, saa er det og dér standset. Af hvem? lader sig ikke ved Rettergang bevise, men vel benægte.

Saa længe hint Brev-Tyveri — hvo der end haver begaaet det — syntes at være uden videre Følger, har jeg troet, at burde tie dermed for ei at opvække nye forhadte Bevægelser i Herredet. Men da det nu erfares, foruden af andre Exempler ogsaa af det Høikgl. danske Cancellies Skrivelse under 19. ds., der i disse Dage haver circuleret, at bemeldte Hr. Ussing vedbliver sine Embeds-Funktioner som Herreds-Provst og af en Præst i Herredet anses berettiget dertil, saa maatte lettelig en ugunstig Mistanke falde, saavel paa de høie Herrer, at de ikke have ladet hans Suspension bekendtgøre for samtlige Vedkommende eller valgt dertil en uefterrettelig Mand, som paa mig, at jeg kunde have forsømt en mig paalagt Embeds-Pligt. For denne Mistanke skylder jeg altsaa baade de høie Herrer og mig selv pligtmæssig Retfærdiggørelse. — Iøvrigt indstilles underdanig til de høie Herrer, om de ved noget Middel ville retfærdiggøre mig for Herredet, hvor jeg i Pastor Dahls Erklæring staar første Gang i mit Liv taxeret for den Embeds-Uefterrettelighed at have forvexlet particulaire Ting med offentlige og private med pligtmæssige Embedsbreve".

Cregme, d. 2. April 1808.

Underdanig
P. Smith.

Provst Smith havde attsaa den 24. Januar 1808 fra Stiftsøvrigheden faaet Anmodning om at meddele Herredets Præster, at Provst Ussing var suspenderet fra sine Embeder som Præst og Provst. — Han udsender denne Meddelelse den 28. Januar, og sender den — vistnok noget uforsigtigt — *først* til selve den suspenderede Provst i Lille Lyndbye. Altsaa lige ind i Løvens Hule. Og der forsvinder Skrivelsen. — Provst Smith gaar og venter, at hans Skrivelse skal komme tilbage med Præsternes Paategning om, at den har været hos dem. Han venter forgæves. Saa henvender han sig til den konstituerede Provst, Pastor Eiler i Tjæreby, for gennem ham at faa oplyst om Præsterne har modtaget en saadan Skrivelse. Han faar fra alle Præsterne det Svar, at de hverken har hørt eller set nogen Skrivelse. Kun fra et Sogn kommer der ikke noget Svar — nemlig fra Lille Lyndbye. Provst Smith har denne Gang — mere forsigtigt — sørget for at hans Forespørgsel kom *sidst* til Lille Lyndbye. Og der forsvandt den. Provst Ussing har aabenbart ladet begge Skrivelser gaa i Papirkurven. Den konstituerede Præst i Lille Lyndbye har øjensynlig slet ikke set disse Skrivelser. Den suspenderede Provst Ussing har sørget for at faa fat i dem, før de kom Pastor Bondesen for Øje.

En af Præsterne, Pastor Dahl i Skævinge, har aabenbart været en Tilhænger af Provst Ussing; thi han giver Provst Smiths anden Skrivelse en, for denne, noget fornærmelig Paategning, nemlig saaledes:

„Dersom Provst Smiths Skrivelse vedkom noget her, var det bleven anmærket; men saadanne *particulaire* Ting har ikke noget for sig til at meldes, da man deraf kunde belægges med flere Skrivelser til ham, som ikke her gælder til at komme i Betragtning. Han søge det altsaa, hvor han har sendt det. Her er det ikke".

Schiewinge, d. 9. Martii 1808.

Dahl.

Meningen med denne Paategning var jo tydelig nok den: „Det kunde aldrig falde mig ind at svare paa alle Provst Smiths private Skrivelser. Saa kunde jeg faa nok at bestille".

Til yderligere Bevis paa, at Provst Smith havde sendt Meddelelsen om Provst Ussings Suspension til de andre Præster, indhentede han følgende Erklæring fra Degnen Sandberg. Det paahvilede den Gang Degnene at besørge Embedsskrivelser fra den ene Præst til den anden.

„Sidstafvigte 28. Januarii har jeg modtaget et Omgangs-Brev til Herredet fra S. T. Hr. Provst Smith, hvilket strax blev bortsendt af mig ved sikkert Bud til L. Lyndbye".

Cregme, d. 22. Marts 1808.

J. Sandberg.

Provst Ussings Dom faldt først i Slutningen af Aaret. Den 27. December 1808 fik han sin Afsked og flyttede til Helsingør, hvor han formodentlig levede i trange Kaar. Om han fik nogen Pension, har jeg ikke kunnet faa oplyst: Vel fortsatte han sin Forfattervirksomhed, men det har næppe bragt ham noget synderligt Udbytte. — Han døde 1820. Man kan maaske paa ham anvende det gamle Ord, at „Krukken gaar saa længe til Vands, at den kommer hankeløs hjem".

NOGLE AFSNIT AF ET DANSK PROVINSBLADS HISTORIE

Af I. Hanson.

DENNE Afhandling er skrevet efter Opfordring af Medlem af historisk Samfunds Skriftudvalg, Hr. Skoleinspektør *Petersen,* der mente, at det under Hensyn til de mægtige Fremskridt, som Pressen har gjort i de senere Aartier, vilde være af Interesse at se en Fremstilling af dens Vilkaar i ældre Tid og derved kunne sammenligne den med Nutiden. Da jeg maatte være enig heri, har jeg ved Hjælp af ældre Aargange af „Frederiksborg Amtstidende" fra Midten af forrige Aarhundrede samt andre Kilder og ved egne Erindringer fra en senere Periode søgt at løse denne Opgave. Det, jeg meddeler, er altsaa nogle Afsnit af ovennævnte Blads Historie, men da Vilkaarene for Blade i Byer af samme Størrelse som Hillerød naturligvis i det væsentlige var de samme som nævnte Blads, vil Fremstillingen vistnok i Almindelighed kunne give et Billede af mindre Provinsblades Vilkaar i de Tidsrum, som omtales.

Pressen er et tro Spejlbillede af den Tid, hvori den virker, og derfor vil der selvfølgelig i det efterfølgende fremstilles smaa Billeder fra Livet i den Tid, noget der maaske heller ikke vil være helt uden Interesse.

„Frederiksborg Amtstidende" blev grundlagt i 1839; det første Nummer udkom den 6te Juli. Grundlæggeren var Boghandler *Vosbein.* Bladets Format var meget lille — noget større end en almindelig Stilebog — og udkom en Gang ugentlig (om

„Løverdagen"). I en 4—5-spaltet Artikel gør Redaktionen rede for „de Hensyn, der havde fremkaldt dette Foretagende". Bladet blev trykt i København hos en Bogtrykker J. G. Salomon i Pilestræde. Den ovennævnte Artikel indeholder en Udtalelse, der er ret betegnende for de Tiders Forhold. Det hedder bl. a.:

„Som bekendt er det efter de bestaaende Anordninger ikkun faae af vore Tidsblade tilladt at meddele eller behandle de politiske Efterretninger fra Udlandet og Bladudgiverne i vort Fædreland maatte som en Følge deraf befinde sig i en vistnok mislig Stilling, om hine politiske Forhold var det eneste, ved hvilket Blikket med Interesse kunde dvæle og om en oplyst Regering ikke allerede forlængst havde udtalt, hvad den i en nyere Tid saa værdigt og kraftigt har gjentaget, at den med Tilfredshed vilde lægge Mærke til den Almenaandens Oplivelse, som giver sig tilkjende ved, at Borgeren med frimodig Beskedenhed fremsætter, hvad han troer, der kunde være at rette og forbedre ved de bestaaende Love og Indretninger".

Artiklens Forfatter er meget fornøjet med denne „betydningsfulde Opfordring" og udvikler, at „et sundt Communalliv er Grundvolden til et sundt Statsliv".

Der maa sikkert have været Trang til et lokalt Blad og Folk maa have haft meget paa Hjerte, thi Bladet vrimler af indsendte Artikler om de forskelligste Emner, om Oprettelse af et Asyl for Smaabørn, om Privilegium til Traktørhold paa „Skovlyst", „hvis nye Ejer har Attraa efter et saadant" (en anden Indsender tillægger dette Spørgsmaal saa stor Betydning, at han, hvis der skal være Krohold paa „Skovlyst" „maa skynde mig at sælge min dyrtkøbte Ejendom heri Byen, førend hver Mand veed, at Bevillingen faaes"). Spørgsmaalet om Vandstanden i Arresø er ogsaa fremme, ligesom nu, saa man ser, at dette Spørgsmaal har været aktuelt i henimod hundrede Aar. Endvidere er der Klager over adskillige Foretagender af Kommunalbestyrelsen, hvilke Klager fra anden Side betegnes som „hadefulde af urigtig Fremstilling og skæve Anskuelser laborerende Angreb". Endvidere klages der over, at „vi siden Anordningen af 24. Oktbr.

1837 traadte i Kraft desværre ingen Ligningsborgere have haft", samt over, at Revisorerne af Kommuneregnskabet ikke har gennemgaaet dette. Kommunalbestyrelsen er ogsaa Genstand for Angreb, fordi den ikke holder Møder nok. Den angrebne Bestyrelse forsvarer sig, og oplyser bl. a., at et Møde ikke kunde afholdes, fordi „alle Medlemmerne med Undtagelse af een var beskæftiget med at udstikke Vej paa Overdrevet". Et indsendt Stykke handler om Bondens Ulyst til at assurere sit Indbo; som sagt indsendte Stykker i en Uendelighed.

Foruden at der har været Trang til et Blad til at fremsætte Klager, maa der ogsaa have været Trang til et Avertissements-Organ, thi der er ikke faa Bekendtgørelser i Bladet, bl. a. en Del officielle, der forøvrigt en Tid optoges gratis. Derimod var der ikke mange Avertissementer fra Handlende, og vor Tids storstilede Reklamer kendtes selvfølgelig ikke.

Med Hensyn til de Tiders Trafik kan oplyses, at der i 1839 ankom 1052 Rejsende fra København hertil og afrejste 903 dertil. Det var jo i Deligencernes Tidsalder; hver Morgen kørte en Dagvogn, senere en firspændig Deligence herfra Byen og kom tilbage om Aftenen.

Bladet var altsaa væsentlig optaget af indsendte Artikler og Avertissementer, og der var ogsaa af og til Redaktionsartikler. Derimod var der ikke Tale om Reportage; der skete vel heller ikke meget den Gang, og de lokale Nyheder maatte altsaa nødvendigvis være faa. Nogle Aar efter Bladets Oprettelse begyndte det dog at optage officielle Referater af Byraadets og Amtsraadets Møder. Derimod varede det længe, inden der optoges egentlige Referater af disse Møder; i lange Tider bragtes kun Udskrifter af Protokollen.

Blandt de Emner, der ogsaa drøftedes i Bladet, var Oprettelsen af en Sparekasse, og efter en Del Overvejelser udsendtes der d. 31. December 1841 Indbydelse til at oprette en saadan Kasse. I Spidsen for Indbyderne stod Amtmand, Grev *Knuth*. Indbydelsen er ret karakteristisk for Tiden. Der staar deri, at „Indbyderne er gaaet ud fra den Forudsætning, at der blandt de

Indretninger, som skyldes den nyere Tid, næppe er nogen, hvis Gavnlighed er saa almindelig anerkendt som Sparekasser, i Særdeleshed naar Laanekasser dermed er satte i Forbindelse. De første tilbyde et sikkert og frugtbringende Forvaringssted for Smaasummer og lette Dannelsen af Smaakapitaler, de sidste lette den driftige Borger Udvidelsen af hans Virksomhed, saa begge Dele vistnok bidrage til at fremme Sædelighed, Flid og Vindskibelighed og befordre Almenvellet". Den 18. Januar 1842 aabnedes Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse. Naar man nu ser, til hvilket stort Pengeinstitut, „Indretningen" har udviklet sig, maa man indrømme, at Sparekassens Stiftere har haft et klart Blik for en saadan Kasses Betydning.

Ikke længe efter Sparekassens Oprettelse stiftedes en anden Institution, der ogsaa har vist sig at have Levedygtighed, nemlig „Frederiksborg Amts Landboforening". For Oprettelsen af denne blev der taget kraftigt til Orde i Bladet. Foreningen fastsatte som sit Formaal „at virke til Agerbrugets Fremme og til den Ende at skaffe Landmænd Underretning om forskellige Landbrugs-Methoder, gensidig meddele Erfaringer, sørge for Anskaffelse og Udbredelse af de nyere og bedre Agerdyrknings-Redskaber, gode Sædarter o. s. v. og i det hele give samtlige Landmænd i Amtets forskellige Egne Anledning til at gøre nøjere Bekendtskab og træde i nærmere Berørelse med hinanden, forsaavidt Foreningens pecuniaire Kræfter tillader at fremhjælpe saadanne Foretagender i landøkonomisk Henseende, som for Enkelte vilde være for kostbare, eller forbundne med for stor Risico at indlade sig paa, men desuagtet anses for at være af Vigtighed".

En anden Forening, der blev stiftet i Hillerød i Fyrrerne, synes derimod ikke at have haft nogen lang Levetid. Det var en Læseforening, der havde Lokale i Gæstgiver Jensens Gaard paa Torvet, det nuværende Hotel „Postgaarden", og var stiftet af Rektoren ved den lærde Skole (Statsskolens daværende Navn), *Flemmer*, samt følgende Lærere ved samme Skole: *Lowsen*, *Königsfeldt*, *Trojel* og *Heramb*. Foreningen havde, saa vidt man kan se, en politisk Tendens.

Efterhaanden som Tiden skred, begyndte der ogsaa at fremkomme politiske Artikler i Bladet. Man levede jo i Stændertiden, men Ønsket om en fri Forfatning blev mere og mere levende, og disse Ønsker gav sig ogsaa kraftigt Udtryk i Amtstidenden.

Efter Vosbein overtoges Bladets Udgivelse og Redaktion af Boghandler *L. Krog*, der døde i December 1848, kun 37 Aar gl. Han var en Mand, der havde en betydelig Indflydelse i Byen og var meget afholdt, hvilket fremgaar af en Mindeartikel, som Overlærer ved den lærde Skole *I. A. Ostermann* (senere en Tid Redaktør af Bladet og Folketingsmand) skrev om ham og hvori han i de kraftigste Udtryk lovpriste ham.

Efter Krog blev Adjunkt ved ovennævnte Skole *L. Richelieu* Redaktør, dog kun for en kortere Tid, idet han fratraadte i Juli 1849 og blev afløst af *Ostermann*, medens Krogs Enke var Udgiver af Bladet. I sin Tiltrædelsesartikel af 23. Juli 1849 skriver den nye Redaktør bl. a.:

„Vort Fædreland gaar en ny politisk Udvikling i Møde. Tidligere var det Kongen alene, der gav Landet alle dets Love, nu har han uden Tvang af egen Drift delt denne sin Magt med Folket. Nu er det Folkets Pligt at vise sin Erkendtlighed og Taknemmelighed ved en god Benyttelse af den tilbudte Gave, af den uindskrænkede Frihed, der ligesaa let kan føre til Ulykke og Fordærvelse som til Lykke og Velsignelse. Magten ligger i Folkets Haand, det er Folket selv, der skal erhverve den Indsigt og udvise de Dyder, uden hvilke en sund og naturlig Udvikling af Samfundsforholdene er en Umulighed. Det er under disse Forhold Pressens Kald og Pligt at udbrede Kundskaben om de offentlige Anliggender og saaledes vække Interessen for disse. Det er derfor, vi skulle bestræbe os, erindrende at vi lige meget træde i Frihedens og Sandhedens Tjeneste".

I. A. Ostermann var Lærer i de gamle Sprog i den lærde Skole og virkede i mange Aar ved denne. Han var meget politisk interesseret. Det var et Lyspunkt i hans Liv, at han havde været Medlem af den grundlovgivende Rigsdag. Ofte dvælede han ved Minderne derom.

Valget til den grundlovgivende Rigsdag blev afholdt den 5. Oktober 1848 og han blev valgt med 212 Stemmer mod Overretsprokurator Levinsen, København, der fik 91. Ostermann hørte til højre Centrum.

Det kan maaske interessere paa dette Sted at se Udfaldet af Valgene i de øvrige af Frederiksborg Amts Distrikter, som Valgkredsene ved dette Valg kaldtes. Amtet var inddelt i 6 Distrikter. I Helsingør valgtes Byfoged *Olrik* (højre Centrum), i Hellebæk Kammerraad *Drewsen,* Strandmøllen (venstre Centrum), i Ramløse Højesteretsadvokat *Buntzen* (venstre Centrum), i Frederikssund Husfæster *Rasmus Nielsen Møller,* Skoven (Venstre) og i Slangerup Sognefoged *Hans Johansen,* Knardrup (højre Centrum).

Ostermann blev derefter valgt tre Gange ind i Folketinget, nemlig ved Valgene 1849, 1852 og 1853, de to første Gange ved Kaaring. Ved det tredie Valg fik han 356 Stemmer; der var 2 Modkandidater, den ene var Gaardejer I. Nielsen, Petershvile, der fik 55 St., den anden var Guldsmed O. C. Jensen, Hillerød, der fik 29 St. Man ser af disse Stemmetal, at Deltagelsen i Valgene den Gang var ret ringe.

Nielsen, Petershvile, repræsenterede forøvrigt Frederiksværkkredsen 1853—54, 1858—64, 1865—66.

Ostermanns Virksomhed som Redaktør ved Amtstidende varede, som ovenfor meddelt, ikke længe, idet han fratraadte ved Udgangen af 1849. Han vedblev dog i en lang Aarrække af og til at skrive Artikler i Bladet.

Imidlertid var der sket den Forandring med Bladet, at det nu blev trykt her i Byen, hvilket selvfølgelig betegnede en betydelig Fremgang. Min Fader, *Chr. Hanson,* havde nemlig faaet Bevilling til at drive Bogtrykkeri her i Byen; den Gang skulde der Bevilling til. Det første Nummer, der blev trykt her i Byen, var det for 3. November 1849. Bladet var imidlertid begyndt at udkomme 2 Gange om Ugen, Tirsdag og Lørdag, og Formatet var blevet større. Krogs Enke var vedblivende Udgiver af Bladet, men efter kort Tids Forløb købte min Fader Bladet af hende og blev dets Udgiver og Redaktør.

Han var en Søn af Udgiveren af Roskilde Avis, *I. D. C. Hanson,* og var født i 1823. Han havde lært Typografien i sin Faders Bogtrykkeri og begyndte altsaa som ung Mand sin Virksomhed her i Byen. Han havde først Bogtrykkeri i et Baghus i en Ejendom i Slotsgade, senere paa Fisketorvet paa første Sal i det Hus, hvor der nu er Maskinforretning. Derfra flyttedes Bogtrykkeriet til første Sal i Ejendommen „Linden" paa Slotsgade i det Sidehus til Ejendommen, der vender imod Byskriverstræde, og senere til den Ejendom paa Torvet — Rotwitts gamle Gaard — hvor Bladet siden 1863 har haft tilhuse.

Paa dette Sted vil nogle Oplysninger om *Rotwitt,* af hvis Enke min Fader købte Gaarden, muligvis være af Interesse. Rotwitt var født i Hillerød 1812 og blev Student fra Skolen her 1828. Efter at være bleven juridisk Kandidat var han i nogle Aar Underretsprokurator i Thisted, blev i 1842 Højesteretsadvokat og i 1855 Amtmand i Frederiksborg Amt. Han købte Gaarden paa Torvet af Generalløjtnant Bardenfleth, og der blev Amtskontor i Ejendommens Bagbygning, hvor Amtstidenden senere fik og stadig har Trykkeri. Hele Forhuset beboedes af Amtmanden. Rotwitt repræsenterede Frederikssundskredsen i Folketinget fra 1849 til sin Død. Han dannede 1859 Danmarks første Venstreministerium, men døde pludselig den 8. Februar 1860, hvorefter hele Ministeriet traadte tilbage.

Blandt de mægtige Fremskridt, som de sidste halvthundrede Aar har bragt, staar Blad- og Trykkerivæsen ikke tilbage, men er tvertimod en af de Virksomheder, som er gaaet mest fremad. Kommer man nu ind i et Avistrykkeri, ser man store Hurtigpresser eller Rotationsmaskiner udspy Masser af færdigtrykte Aviser i kort Tid, og Sættemaskinerne — en af de største Opfindelser paa Bogtrykvæsenets Omraade — støber Linierne i Modsætning til Haandsætningen, ved hvilken hvert enkelt Bogstav skal tages op af et Rum og stilles ved Siden af hinanden. Før Hurtigpressernes Tid foregik Trykningen paa Haandpresse, hvilket var et meget omstændeligt og langsomt Arbejde. Formen — det vil sige den færdige Sats — blev anbragt paa et

Fundament og derefter med en Haandvalse trillet ind under en Jernplade; denne blev ved et Sving trykket ned over Formen, denne igen trillet ud og det trykte Papir taget af. Hele Oplaget maatte to Gange igennem Pressen. Saa skulde Bladene falses og var saa endelig færdige til Udsendelse. En saadan Haandpresse, paa hvilken Frederiksborg Amtstidende blev trykt i en Del Aar, indtil 1866, da Bladet fik Hurtigpresse, stod indtil for ganske kort Tid siden som et Minde paa Bladets Trykkeri og gjorde forøvrigt Tjeneste som Korrekturpresse.

I de Tider, som her omhandles, var der ikke som nu et velorganiseret Landpostvæsen, men Abonnenterne i de fleste Egne i Amtet maatte selv sørge for at faa deres Aviser. Man slog sig saa i de forskellige Egne sammen om at holde et Bud, og selv fra Amtets Udkanter kom disse Bud ind til Byen og hentede Aviserne. Man vil forstaa, hvilket betydeligt Fremskridt det var, da der blev organiseret et Landpostvæsen.

Min Fader og min Moder, *Vilhelmine Hanson,* f. Hersom, var flittige og stræbsomme Mennesker, og det kneb i en Del Aar haardt for dem at komme igennem. Hele Familien maatte hjælpe til i Virksomheden. Min Moder stod i mange Aar Aften efter Aften og talte Aviser og pakkede dem ind, og vi Børn hjalp med.

Paa den Tid min Fader overtog Bladet og lange Tider efter var der, i Modsætning til nu, hvor de fleste Blade har et stort Redaktionspersonale foruden en Stab af Korrespondenter, ikke Tale om egentlig journalistisk Medhjælp, men Bladets Redaktør maatte, foruden at passe Trykkeriet, i det væsentlige besørge hele Redaktionen selv. Men det maa dog nævnes, at Bladet af og til havde god Støtte af flere af den lærde Skoles Lærere. Jeg har foran nævnt Overlærer Ostermann; endvidere skal jeg nævne Historikeren *I. P. F. Königsfeldt.* Om denne sidste kan det iøvrigt nævnes, at han ved Frederiksborg Slots Brand i December 1859 gjorde sig fortjent ved sammen med Frederik den Syvendes Kabinetssekretær, Gehejmeetatsraad *Trap,* og en Del af Skolens Disciple at redde en Del Møbler og Malerier fra

Prinsesseføjen, der sidst blev angrebet af Ilden. Blandt de Lærere, der ydede Bidrag til Bladet, skal ogsaa nævnes Adjunkt *Knœckenborg* (senere Sognepræst i Slangerup). Det er en Selvfølge, at den Støtte, som Bladet saaledes fik, blev modtaget med stor Paaskønnelse.

Af det ovenstaaende haaber jeg, at Læserne vil have faaet et Billede af de — man kan godt sige uhyre — Fremskridt, der er sket i Blad- og Trykkerivæsenet. Og samtidig og i samme Forhold er ogsaa Pressens Betydning og Magt vokset.

LIDT OM ESROM KLOSTER

Af Niels Stenfeldt.

NAAR man kommer gaaende fra Helsingørkanten ned mod Esrom Sø, ad Mosen ved Havreholm og ad den smalle Sti, der har gammel Hævd, ser man fra Rismarkens Bakke pludselig ud over en stor, frodig Egn. Nærmest har man en stor Klynge brede Linde og bag dem Esrom By's hvide Huse og røde Tage. Der bagved hæver sig Bakker, klædt med bovnende Skov, bag dem Gribskovs langtrækkende mørke Stribe med Esrom Sø's blanke Flade foran. Lige til venstre for Lindegruppen kigger en mørkerød Bygning med brunrødt Tegltag frem; det er Esrom Kloster eller det, der er tilbage deraf. — En anden, bredere Vej fører ogsaa dertil, Landevejen fra Plejelt forbi Esromgaard. Ret uden for Gaarden viser der sig det samme Syn som fra Risbakken, saa snoer Vejen sig til højre; i et stort Stræk flyver Bilerne en Sommerdag derned for at forsvinde under Lindene og suse ind forbi den hvide, kønne Kro.

Esrom, er der ikke en dejlig Klang i det Navn! Gammeldansk, historisk vægtig! De fleste, der kommer her, har en vag Forestilling om, at det betyder noget i vor Historie, de færreste ved dog, hvor meget det betyder. Man erindrer at have hørt eller læst om en vis Broder Rus, en Djævel i Menneskeskikkelse, der har huseret her i Klosteret i meget gamle Dage. Det, denne Afhandling skulde fortælle om, er netop Esrom Klosters Historie, ikke ret meget om Broder Rus-Sagnet med dets aldeles skæve Forestiling om Klosterliv her paa Stedet; langt mere er det en

Sang til Klosterbrødrenes Forherligelse, en Beretning om alt det gode, der her er virket, det, der som Bølger i Vand har bredt sig viden om i Landet og herfra til fremmede Lande.

Hvis vi var kommen vandrende til Esrom i den tidligere Middelalder, var det ikke vore Dages Bebyggelse med de hvide Villaer, de aabne, vide Marker, vi havde haft for Øje. Op over Bakkerne strakte der sig alle Vegne Skov, vældige Bøge og endnu vældigere Ege. Lindene dernede havde vi maaske nok set, det vil sige deres Forfædre. Linden var da Yndlingstræet, ved hvis Rødder Lindormen laa og rugede over en Gulddynge. De faa og spredte Huse, vi havde set, var smaa og lave, med lave Vægge og højt Tag med en „Lyre" i Rygningen, hvor Røg steg op, og Lys faldt ned i Stuen, og af Træ var de ligesom de første Kirker. Byen hed Adsersheim. Filologerne siger, at de Byer, hvis Navne ender paa „heim" (Hjem) — senere „um" — eller ogsaa paa „lev" eller paa „inge" er de førstanlagte. Langt senere kommer Udflytterbyerne, hvis Navne ender paa „torp", der blev til „trup" eller „rup". Navnet Esrom er ogsaa knyttet til et Næs i Søen, Essehoved, til Essedal Vest for Tingbakken, til Essehaven ved Aaen. Og Synet af Skoven havde været meget forskellig fra nu. Gribskov har aldeles skiftet Karakter; lige saa lys og velplejet den nu er, forstmæssig behandlet, med nummererede Stenpæle delt i Kvarterer og Roder, hæget og fornyet, lige saa vildsom, ensom og vældig var den da, en Gru for Mennesker, et Sted, hvor kun Ulvene og Svineflokkene huserede, et Hjemsted for Røvere og onde Aander, næsten uden Vej og Sti. Den store Skov hed ogsaa da Gribskov. Valdemars Jordebog, en Fortegnelse over Kongens Ejendomme, „Konungslev", fra Aar 1231, kalder den paa sit Latin „Gripscogh cum attinenciis suis" (Gribskov med sit Tilliggende). Selve Navnet Grib betyder „Allemands" eller „Ingens". Den gamle Lovregel hed: Hvad ingens er, er Kongens. Der er fablet om et mystisk Væsen, der skulde have levet i Skoven, ved Navn Grib, men det har intet paa sig. Og Søen, Esse Sø hed den da, var heller ikke som nu om Dage, den stod meget højere end nu og fyldte det

meste af Esroms dejlige Enge, hvor man saa nemt faar Sangen paa Læben om Munken, der gaar i Enge de lange Sommerdage. Der gik han ikke, for der var Sø og Mose helt op til, hvor Klosteret endnu ligger, helt op til Muren. Meget er forandret, Vand er blevet Land, Skov er blevet Mark.

Til Bønderne paa denne Egn kom om ved 1150 Biskop Absalons Fordringer om Tiende og til Kirkens Mænd om ugift Stand, Coelibat. Begge Bud vakte et sandt Raseri. Paa Bystævner og Ting raabtes der en enstemmig Protest mod begge. Men Absalons Vilje var den stærkeste, Præsterne maatte af med deres Koner og Bønderne med deres Penge, dog ikke med en Tiendedel, kun en Femtendedel af Høst og Kvæg lod de sig drive til at afgive.

Det Kloster, som Benediktinerne, uvist hvornaar, havde grundet her i Esrom, ramte Absalons Bud ikke, der havde Coelibatet altid hersket. Det behandlede han med Omhu og Kærlighed, det blev af ham og andre betænkt med Gaver, saa det kom til at eje Jord rundt om i Miles Omkreds. Det kom til at ligge som et Centrum, hvis nærmeste Felt var begrænset af Søborg i Nord, Græsted, Helsinge, ned om Maarum mod Vest, medtagende det meste af Gribskov Vest og Syd paa. Her følte Klosterpaavirkningen stærkest; men det kom ogsaa til at eje Jorder og Skove og andre Herligheder fjernt derfra, som indsamledes Bid for Bid. Klosterets Historie er ydre set mest Beretningen om Ejendommens Vækst; den er aldrig skrevet i Sammenhæng, men maa plukkes sammen i Smaabidder.

Da Esrom Klosters Navn dukker op i Danmarks Historie, var der ryddet godt op i Skovene her Nord paa i Sjælland; de fleste nu kendte Bynavne var da allerede til, om end i en anden Form end nu til Dags. — Naar et Munkesamfund slog sig ned, saa det først og fremmest paa, at Klosteret kunde komme til at ligge fjernt fra andre Menneskeboliger, ellers kunde Brødrene ikke klare sig selv i eet og alt, som de gerne vilde, eller virke, som de agtede. Et andet væsentligt Synspunkt anlagde de: der maatte være frodigt, smukt, lunt; og der maatte være vandrigt for Fiskefangstens Skyld. Alt det fandt de her i Esrom.

Der i Nærheden ejede Kong Erik Lam noget Jordegods, som han for Venskabs Skyld, halvt som Gave, i Aaret 1140 skødede til Ærkebiskop Eskil. I Gavebrevet siger den fromme Konge: „Jeg, Erik, af Guds Naade Danernes Konge, vil gøre bekendt for alle mit Riges Indbyggere, Almue og Stormænd, at jeg foreløbig paa passende Vilkaar udlejer og indrømmer Eskil i Ørvid Skov [som nu er fuldstændig forsvunden] en Ejendom, som hedder Villingerød [Willingeroth] med Tilliggende. — Brevet ender med følgende Trusel: „Hvis nogen i Fremtiden skulde djærve sig til at ville omstyrte dette, skal han rammes af Guds Vrede og min kongelige Hævn".

Denne Ærkebiskop Eskil, Esroms første Velgører og bedste Ven, er en saare mærkelig Skikkelse. Han levede i en Brydningstid, hvor der stod Kamp mellem det gamle Samfund, det selvraadige Folk, og Kongemagten, der stræbte mod ledende Magt I de Oprørsforsøg, Valdemar den Store atter og atter maatte kue, var Eskil ofte indblandet, ligesom hans to Brodersønner. Hans Liv havde været fuldt af Storme. Selv var han en magtsyg, trættekær Mand, men tillige en from og ydmyg Kristen. For ham var Kirkens Magt det første i Verden, baade udadtil og indadtil i Menneskenes Sind. -- Eskil havde studeret i Frankrig og der stiftet Venskab med en af Kirkens Stormænd, den senere Helgen, Bernhard af Clairvaux, hvem han beundrede og søgte at efterligne. De franske Benediktinere havde i Citeaux (latinsk: Cistercium = Moradset) stiftet et Kloster, som nød et særligt Ry for Hellighed. Deres Klosterregler var strengere end ellers, og Regelens Overholdelse var kraftigere end i andre Klostre. I dette indtraadte i 1113 Grev Bernhard sammen med 30 unge Mænd af adelig Byrd, og han bragte det ved sin henrivende Veltalenhed og sit fromme Liv til at blomstre saaledes, at der ved hans Død 1153 var 700 Munke i Cistercium. Herfra stammer den Underafdeling af Benediktinerne, som kaldes Cistercienserne. Moderklosteret sendte den ene Koloni efter den anden ud i Verden, herfor skulde den Regel gælde, at først naar et Kloster havde 60 Munke, maatte det udsende en Aflægger paa

12 Munke og 1 Abbed (Tallet gaar paa Jesus og de 12 Apostle). — Cistercienserne skulde overholde personlig Fattigdom, maatte saa vidt muligt tie, hellere udtrykke sig ved Tegn, de maatte aldrig spise Kød eller drikke Vin, deres Arbejde skulde bestaa i Agerdyrkning, deres Dragt skulde være hvidgraa — Uldens naturlige Farve; derfor kaldtes de „de hvide Munke". Under Arbejde indenfor Klostermuren bar Brødrene et sort Slag (Skapularet) over Bryst og Skuldre. Hvert tredie Aar skulde Døtreklostrene sende en Mand til Cistercium for at bevare Enheden i Liv og Lære. Derigennem spredtes aandelig og materiel Paavirkning over Landene, derved forplantedes bl. a. den gotiske Arkitektur fra Frankrig til Danmark.

Efter Cistercienserne Regel skulde Klosterkirken være tarvelig: Pynt og Pragt vilde let drage Munkenes Tanker fra Andagten. Det, de særlig lagde Vægt paa, var nemlig Inderlighed, Fordybelse i Tro og Tilbedelse. Højalteret skulde altid være viet til Jomfru Maria. — Eskil kendte og elskede Cistercienserne; ofte havde han ønsket at nedlægge sit byrdefulde Embede og blive simpel Munk, men Forholdene havde været stærkere end hans Ønske. Da bestemte han i Aaret 1151 at skænke den Jord i Villingerød, som Kong Erik havde overladt ham, til Klosteret i Esrom og samtidig faa det befolket med franske Munke, som Vennen i Cistercium skulde sende ham; men først i 1153 kom den lille Skare hertil. At dette blev betragtet som en Begivenhed, man burde mindes, ses af, at flere Annaler fra hin Tid har Notitser derom, f. Eks.: „Ærkebiskop Eskil førte to Konventer, det ene fra Citeaux, det andet fra Clairvaux og grundlagde to Munkeklostre, Hervad i Skaane og Esrom paa Sjælland, hvorfra flere Sværme Munke er blevet spredt over Danmark".

Straks efter Ankomsten tog de franske Munke fat paa at bygge. De nødtørftige Huse og Kirken, som før havde været af Træ, blev nu opførte af Sten. — Esrom Kloster blev ikke bygget af Granit, Kridtsten eller Tufsten som de allerede eksisterende danske Kirker. Heller ikke blev det dannet i romansk Stil som de. Det var Teglstenenes første Tid her til Lands just da,

og den benyttede man; Stilen blev en Blanding af romansk og gotisk Stil og senere ren Gotik. Vi ved tilfældigt, at i 1160 kom der først Mursten hertil, og at vi straks tog fat paa selv at ælte Ler og brænde det til Mursten, som fra da af blev det nationale Byggeæmne. Den egner sig ikke til fine Vægprydelser, men dette passede just for de tarvelig vante Cistenciensere. Den danske Gotik blev derfor enkel og nøgtern, og det desto mere, jo længere Tiden led. Der er færre rent gotiske Kirker her i Landet end romanske, vi var allerede ved 1160 ganske godt forsynet med Kirker, i al Fald da ude paa Landet. Men en anden Ting er det, at Gotiken giver de gamle Kirker Hvælvinger, Vaabenhuse og Taarne med Trappegavle. — Saa byggede altsaa de fremmede Munke løs; i en Befolkning, som boede i Bjælkehuse, som knap kunde kaldes Agerdyrkere, som ikke engang kunde gaa Murerne til Haande, skulde der nu rejses kunstfærdige Stenbygninger i et nyt, uprøvet Materiale. Men Brødrene var selv i Stand til alt. Ler fandt de nok af i den Banke Vest for Klosteret, der nu hedder Tingbakken; de brændte selv Stenene. Abbeden holdt sig ikke for fin til at give en Haand med, ja, Eskil selv mødte frem, boede blandt Brødrene og levede deres tarvelige Liv med. De viede Munke havde kunsterfarne Lægbrødre med; de havde Lov til at bære Skæg og kaldtes derfor paa Latin „fratres barbati" (skæggede Brødre). — Først og fremmest gjaldt det om at faa Kirken rejst; den blev stor og skøn og lagdes ud mod den Landevej, der nu løber gennem Esrom By; Alteret, naturligvis i Østenden af Kirken, stod rimeligvis der, hvor nu „Villa Eppers" ligger. Derpaa kom Turen til de andre Huse, Brødrenes fælles Soverum, Forsamlingssalen osv. Rundt om det hele rejstes en svær Mur. Glade var de ved Arbejdet, Abbeden og adskillige Adelsmænd haandterede Murskeen i simpel Arbejdsdragt, Abbeden var forresten altid klædt som de menige Munke, dengang som den Dag i Dag udmærkede han sig kun ved sit Brystkors.

Her havde de fundet den ideale Plads for deres Kloster (d. v. s. Claustrum: det tillukkede). Her var Fred og Ro, Skov,

som skærmede rundtom, men mod Syd kunde Øjet frydes ved Synet af den yndige Sø, hvor de kunde fange de Fisk, der skulde erstatte det forbudte Kød. — Næsten 80 Aar gammel nedlagde endelig Ærkebiskop Eskil i 1177 sit Embede og drog til Clairvaux. Vennen Bernhard var 3 Aar før bleven erklæret for Helgen. Nu havde Eskil sluppet al verdslig Tanke; alle sine Uvenner havde han udsonet sig med; Kongen havde han rakt Haanden, og grædende havde alle set ham køre bort. Dette er et typisk Træk fra Middelalderens Liv: Verden er fuld af Kamp og Strid og Farer for Legem og Sjæl, men indenfor Klostermuren var der Fred, Ansvarsløshed, et Liv kun i Gud. Krønikeforfatteren i Clairvaux skriver, at det var et strengt Liv, den gamle Mand førte i Klosteret der, „det var rørende at se den fordum saa mægtige og ærgerrige Mand nu helt forsage Verden og knæle i Bøn ved sin Ven, St. Bernhards Grav". — Før Eskil drog til Frankrig, stadfæstede han alle de Privilegier, Esrom Kloster da laa inde med, Kongerne Valdemars og Knuds Gaver, og sagde truende: „Vover nogen at handle mod dette Brev, da gennembores han af Bandets Spyd og udelukkes af den hellige Moders, Kirkens Skød, indtil han omvender sig og giver Fyldestgørelse. Men den, som bevarer dette Sted, hvad dets er, ham være Vorherre Jesu Kristi Fred, eftersom han her skal nyde Frugten af den gode Handling og hos den strenge Dommer finde den evige Freds Belønning".

Snart strømmede der Gaver ind til Brødrene; de kom til at eje megen Jord — hvor meget, skal senere berettes. Det stod kun ilde til med Retssikkerheden i hin urolige Tid. Endnu kendte man ikke til at indføre sine Ejendomsbeviser i offentlige Retsprotokoller, det, vi kalder Tinglæsning. Ejeren maatte selv vogte nøje over sine Breve; bortkom de, var han prisgiven enhver mægtigere Voldsmand. Derfor søgte enhver at sikre sig ved mange Vidner og gemte Brevene i sin „Ark", sin Brevkasse, som stod lænket til Væg eller Loft i Arkivet (deraf kommer dette Navn). Lad os tage et Dokument af Esrom Klosters Ark og se, hvorledes den mægtige Ærkebiskop Absalon sikrer Brødrenes

Besiddelse af nogle Skove i Halland. Det lyder meget forkortet saaledes: „Absalon, af Guds Naade Ærkebiskop i Lund, pavelig Legat, Danmarks og Sveriges Primas, hilser evindeligt alle nulevende og tilkommende. Idet vi drager os til Minde, hvorledes ugudelige Mennesker i deres Begærlighed bemægtiger sig de troendes retmæssige, fattige Ejendele paa uretmæssig Vis, saa anser vi det for værdigt at bekendtgøre ved nærværende Brev, hvad vi nu gør i Nærværelse af Hr. Valdemar, de Danskes ubesejrede Konge, overfor Beboerne af Fauraasherred, som lumskeligen har røvet de Skove, der tilkommer vore Brødre i Esrom — og disse Skove er nu med Rette af ham til evig Tid tildømte Brødrene. Og nu beder vi med Mund og Pen, at den, der raader over Himmel og Jord, vil give alle den evige, sande Fred, der lader Brødrene i Esrom og deres Eje i Ro. Men den, der øver Svig overfor Esrombrødrenes Skove, ham skal Herren give den Lod, som Dathan og Abiram fik, og Forbandelsen udgaa over ham, hvis ikke han gaar i sig selv. Amen, gid det maa ske, ja, gid det maa ske". — Af endnu mere beskyttende Virkning var naturligvis det Beskærmelsesbrev, som Paven i 1178 gav Esrommunkene. Af Brevet ses det, at Cistercienserne levede efter den hellige Benedikts Regel, strengt overholdt. Det indledes saaledes: „Alexander, Biskop, Guds Tjeneres Tjener, hilser evindeligt sine kære Sønner, Valbert, Abbed i Esrom, og hans regelbundne Brødre, baade de nulevende og de tilkommende". — Han giver dem fuld Ejendomsret over alt det Gods, de allerede besidder, samt det, de fremtidig maatte erhverve. Saa opregner han Ejendommenes Navne. Ingen maa kræve Tiende af dem. De maa modtage og beskytte alle, der flyer fra Verden. Han lyser Fred over Klosteret og forbander alle, der øver Vold over det og dets Beboere. — I Spidsen for Klosteret stod en Abbed (Fader), der som en Præsident i en Republik ganske demokratisk valgtes af Munkenes Forsamling, Konventet. Men engang valgt var han det lille Samfunds næsten enevældige Herre. Saadan en Abbed kunde i sine Breve skrive sig med det kongelige „af Guds Naade" eller modtage den pavelige Titel

„Eders Hellighed". En menig Munk kaldtes gerne „hæderlig Mand og renlivet" eller „værdige Fader i Kristus". — Det var altsaa Konventet, der valgte Abbeden, den Ret blev bekræftet i næsten hvert paveligt Frihedsbrev; Biskoppen havde da den Pligt at stadfæste Valget. De lærdeste og forstandigste af Munkene var præsteviede, de kaldtes „Fædre", og de alene maatte læse Messe og modtage Skriftemaal. Hver Dag samledes Konventet i Kapitelsalen, alle var ens klædte: hvidgraa, ulden, fodsid Kutte med en Hætte til at drage over Hovedet. Straks efter Morgenmessen var det. Først blev der bedt en Bøn og oplæst et Stykke af Ordensreglerne; derpaa skulde enhver bekende de Smaasynder, han havde begaaet. Saa fik Munkene Ordrer for Dagen eller den kommende Tid. Klosteret havde to Arter Beboere: Munke og Lægbrødre. En af Munkene var Prior. Han var som alle andre valgt til sit Embede af Abbeden. Prioren var Næstkommanderende; under ham stod igen Vice-Prioren. En Kantor ledede Kirkesangen, som traadte i Stedet for Orgel. Cistercienserne brugte kun enstemmige Sange. Broder Sakristanen ordnede Kirken til Gudstjenesten og skulde tænde Lyset. Som Lærer for de unge, Novicerne, stod en Magister. En Broder var Portner, en anden Læge og Sygepasser, ikke alene for Klosterfolkene, men ogsaa for syge Lægfolk; han maatte i Nødsfald forsømme Gudstjenesten. For Klosterets Gæster sørgede Gæstefaderen. Lige saa lidt som Middelalderen kendte Hospitaler, havde den ordentlige Kroer. Det var derfor af stor Betydning, at Klosteret havde den Pligt villigt at modtage og forpleje Rejsende; naa, det kunde jo ofte være en besværlig Pligt. Her var Gæstfriheden ikke til Fals, men Kristenpligt; for et Vederlag efter Evne fandt her Folk af alle Samfundslag god Behandling. Den rejsendes Beretninger fra Verden derude fandt villige Øren nok, og saa fik han endda en Velsignelse med paa Vejen. — Saa var der Kældermesteren; han havde et vigtigt Embede; han var Klosterets Økonomiforvalter, der tilsaa Klostergodsets Drift. Saa vigtig en Embedsmand var han, at han tidt nævnes i Pavebrevene sammen med Abbed og Prior. En Broder endelig stod

for Klædekammeret og Sengetøjet og sørgede for Vadsk og Rengøring. — Saaledes havde hver sit at passe i den store Husholdning. Under Munkenes Kreds stod Lægbrødrene, Konverserne. Paa dem laa alt egentligt Kropsarbejde. Ogsaa de var regelbundne og bar Ordensdragt; men aldrig kunde en Lægbroder blive Munk. De havde deres egen Sovesal og Sygehus. Det var dem, der bestyrede Klosterets fjerntliggende Gaarde. Deraf kommer de mange Gaardnavne med „Munke" eller „Kloster" („Klostergaard"), hvor der aldrig har været noget Kloster. — Under dem igen stod „Familiares", Røgtere, Hyrder. En mærkelig Stilling i Klosteret indtog de Mænd eller Kvinder, der med Gaver og medbragte Indtægter var blevet dets Gæster. De var ikke nødt til at aflægge Ordensløfterne, skulde kun rent ydre følge visse Regler for Sømmelighed; det var dem, som Verden ikke tjente, og som kun lidet tjente Verden, gamle, svagelige Folk, som kun længtes efter Gravens Fred. De tilfredsstillede i Renhed og Afholdenhed deres Trang til Andagt og syslede med lette Arbejder, som passede til deres svage Kræfter.

Alle disse Mænd færdedes der som een stor Familie, under den strengeste Familietugt. — Da man i Middelalderen ikke kendte noget Fattigvæsen, maatte Klosteret understøtte de fattige. Mange Gavebreve til Klosteret bød det ligefrem. En adelig Kvinde, Fru Ingefrid, forordnede ved sin sidste Vilje (1337), at der paa hendes Aarsfest skulde gives de fattige ved Esrom Klosters Port et Anker Øl og 100 Brød af klækkelig Størrelse til „hendes og alle troende Sjæles Kvægelse".

Esrom Kloster havde ogsaa ved Pavens Privilegium en Asylret, hvorved den skyldige, naar han først var sluppen ind paa Klosterets Grund, undgik den verdslige Straf. Undertiden kunde denne Ret vel have uheldige Virkninger; men i visse Retninger var den til stor Gavn i den urolige Fejdetid, hvor den fornærmede i sin Hævnfølelse ofte gjorde Gengældelsen større end Fornærmelsen. Da var det godt, at der dog fandtes et helligt, ukrænkeligt Tilflugtssted. — Og Esrom havde Hesteopdræt; en vis Slags Heste fra deres Stutteri kaldtes „Munkestod". — Brød-

rene drev ogsaa Handel. Der tiltrængtes mange Sager til de mange Menneskers Underhold, og Klosterets egne Produkter var mange og gode. — Den gamle Munkeregel bød, at den Broder, der ikke satte Spaden i Jorden, skulde sætte Pen til Papiret. Og der blev skrevet meget i Esrom Kloster. En af vore bedste middelalderlige Krøniker, Cronica Danorum, er skrevet her. Et andet Værk, „Esrommunkenes Bøger" nævnes, men er gaaet tabt. I Vaticanets Bibliotek gemmes en Esrom-Codex fra ca. 1300. Bag i den staar: Liber sancte Marie de Esrom, qvi abstulerit, anathema sit (den, der raner den, være forbandet). Paa vort Universitetsbibliotek ligger en Codex Esromensis, som indeholder en Mængde Oplysninger om Klosterets Breve og Privilegier. Ja, Pennen satte man flittigt paa Papiret, og Spaden satte man i Jorden, og det danske Havevæsen skylder Esrommunkene meget. De var de første, der plantede Køkkenurter hos os; alle Slags Urter, Rødder og Frugttræer, Frø og Aflæggere forskrev de fra Frankrig, Ordenens Hjemland. — Klosterbygningerne, hvoraf der nu kun staar en enkelt Fløj, maa vi opkonstruere efter Klosterregelen. Efter den skal Bygningerne ligge i en bestemt Rækkefølge. I Esrom er det særlig vanskeligt at finde Grundmurene af de forsvundne Huse. Der er rodet og gravet nok, men der ligger Villaer og Haver der, hvor vi kunde vente at finde noget. Der maa have ligget 1) Kirken, 2) Munkenes og Lægbrødrenes Sovesal, 3) det store og det mindre Gæstehus, 4) Klosteromgangen (Fratergangen), 5) Munkenes og Lægbrødrenes Sygehus, 6) Bageriet, 7) Bryggerset, 8) Klædehuset, 9) Køkkenet, 10) Sakristiet, 11) et Kældermesterkammer, 12) Værkstederne, 13) Væverhuset, 14) Hestestalden, 15) Porten, 16) Ladegaarden, 17) Brønden og 18) Møllen.

Kirken har sikkert ligget parallelt med den nuværende Klosterfløj, ud mod Vejen. Det er kun saa lidet, vi ved om den, kun kan vi slutte, at den har været ret streng og tarvelig. Den blev nedbrudt i 1560 og dens Stene gik til Frederik II's Frederiksborg. For Kongen blev det kun til Brokker, for os blev det et uerstatteligt Tab. Men overalt, hvor man graver paa Klosterets

Grund, støder Spaden paa gammelt Murværk. Hele Klosteret har nok dannet en Firkant. Kirkens Kor maa formodes at have ligget lige ud for det „Knæk", den nuværende Klosterbygning har. Vest for Klosteret er der ude paa Marken fundet Grunden til en stor Bygning; den Vej, der nu gaar til Møllen, er ny; den gamle Møllevej gik 54 m vestligere, hvor der endnu er en Sti. Nord for Helsinge—Esbønderup-Vejen findes Rester af en Vej, som dér har dannet Klosterets Grænse; den svinger fra Skolen gennem Skoven i en Bue over til Tingbakken. Ganske enkelte Sten, en Søjlefod, glaserede Stene er der fundet, hvor Kirken stod. Og saa har man afdækket en Mængde Munkegrave, der i lange Rækker laa Nord og Øst for Stalden og helt hen til Tingbakken. De er bygget af særlige Sten, havde et særskilt Rum til Hovedet og størst Bredde ved Skuldrene. Over Kisterne laa et tagstillet Dække af Klinker. — I Kirken stod et Højalter og flere Sidealtre. Højalteret er endnu til. I 1559 skænkede Frederik II. det til St. Olai Kirke i Helsingør; det vandrede siden fra Kirke til Kirke, indtil det nu er havnet i Nationalmuseet (Nr. 622). Altertavlen forestiller Korsfæstelsen, hvorved Gudsmoder indtager en fremtrædende Plads. I Forgrunden knæler en Prælat; det har skullet forestille Abbed Peder, til hvis Minde Tavlen i 1496 er fremstillet. Han er imidlertid ganske latterligt udstyret med lange Lokker, Fipskæg og Pibekrave, Prydelser, som han i levende Live intet har kendt til. Det er alt sat til paa Christian den Fjerdes Tid, mens Tavlen hang i St. Olai. Paa Siden ses St. Bernhard af Clairvaux, for hvem den korsfæstede Frelser aabenbarer sig, og andre Helgener. En særlig Interesse har Tavlen ved sin Indskrift forneden. Der anmodes den hellige Juliane om at bede for den ærværdige Fader i Christo, Abbed Peder i Esrom. I Klosterets Historie spiller denne Helgeninde Juliane en Rolle, da Niels Grevesøn, en Sønnesøn af Valdemar Sejr, i 1326 overlod Esrombrødrene sit Gods, for deraf at oprette et Alter for St. Gertrud og St. Juliane. Endnu et Stykke Inventarium fra Klosterkirken gemmer Nationalmuseet (Nr. 668), en Abbedstol fra 1472, som ogsaa har gjort Omvejen over St. Olai. Den har to

Sæder, et for Abbeden og et for Prioren. Saa hænger der nede i Nøddebo Kirke et lille Alterskab, som har tilhørt Klosterkirken. Det er et ypperligt Stykke Arbejde, som først stammer fra 1521. Paa Fløjene er malet Skabets Givere, en knælende Borger og hans Hustru.

Foruden Højalteret var der i Kirken 8 Sidealtre: for det hellige Kors, for de 11,000 Jomfruer, for Apostelen Jacob, for Biskop Nicolaus, for Kong Olaf, for St. Gertrud og St. Juliane, for Ærkebiskop Eskil og for Adelsmanden Jon Jensøn Litle. — Inde i Kirken laa, ved vi, adskillige fornemme Personer jordede; der laa Ridder Jon Litle og hans Datter (død 1307), to Tvillingsønner af Erik Menved og endelig den ulykkelige Helvig, Valdemar Atterdags forskudte Dronning. Hun kaldtes i en Skrivelse fra Abbeden „vor Tjenerinde", hvilket viser, at hun sikkert i sine sidste Aar har levet som Gæst i Klosteret. Det formodes, at hendes Grav og dermed Hovedalteret, foran hvilket hun blev begravet, skal findes der, hvor nu „Villa Eppers" ligger.

Gudsmoder Maria var Cisterciensernes særlige Beskytterinde, alle deres Kirker og Klostre viedes til hende; hendes Navn blev nævnet ved alle Skriftemaal og ved den daglige Gudstjeneste, ligesom ved Aarets fire Mariefester. Hendes Billede paa Klosterets Konventssegl viser tilfulde, at hun var Brødrenes Værnehelgen: under gotiske Spidsbuer sidder Maria med Barnet paa sit Skød, hun breder sin Kappe ud med begge Hænder, og Munkene knæler kutteklædte under dens Folder. Rundt om Seglranden staar: Den hellige Maria af Esroms Klosters Segl. Dette Stempel sattes under Dokumenterne, der mest angik Køb og Salg. Klosterets indre Begivenheder, dets Liv fortæller de lidet eller intet om, derom maa vi læse mellem Linierne; men disse Navne, dette Gods er Munkesamfundets Historie, thi hin faamælte, gamle Tid taler kun til os gennem sine Gerninger, sine Gaver og gennem Gavebrevenes Indledningsord.

Maria var altsaa næst Gud Brødrenes Værn. Men i hin farlige, urolige, lovløse Tid, hvor Mennesker var raadløse, hjælpeløse, hvor Drab og Vold var Hverdagshændelser,

hvor ingen Mand gik ud uden Vaaben, end ikke til Kirke, maatte hver klynge sig til Himlens Hjælp; der maatte være Hjælpere, Nødhjælpere at bede til. Gud var en streng Herre, en haard Tugtemester, som en bange Sjæl, der havde en tyngende Følelse af Sjælens Armod, ikke uden videre turde henvende sig til. Kristus kaldtes et Sted „den højeste Kejser, som selv hele Himmelen skælver for". Saa tyer man til Helgeners Forbøn, venter alt deraf, selv Undergerninger.

Det Liv, der levedes bag Esrom Klostermure, var af saa særegen en Art, at vi maa forsøge at følge Brødrene Døgnet igennem. Af mange Grunde kunde en Mand blive Munk. Naar en Fader saa, at hans Søn ikke egnede sig til at leve i „Verden" i hin Kamptid, lod han ham lære at læse og lovede ham til Klosteret, som gerne tog imod ham, særlig hvis han var af rig Slægt. Hvis han arvede, maatte han give Klosteret det halve af sin Hovedlod. Han lærte saaledes aldrig „Seklet", Verden derude, at kende. Oftere var det dog Vrag, fortvivlede Mennesker eller trætte, angerfulde Stakler, der blev Munke, eller der kom unge, der paa Forhaand flyede den onde Verden. Ved Indtrædelsen blev man ikke Munk lige med det samme; først efter et Aars Prøvetid som Novice kunde man træffe sin Beslutning. I det Aar blev det atter og atter foreholdt Novicen, hvor svært det var, han gik ind til, den jernhaarde „Regel" blev forelæst i alle strenge Enkeltheder. For blev han endelig Munk, skulde han aldeles skilles fra sit gamle Jeg, uigenkaldelig tage Afsked med sit Hjem og sin Slægt, der helst maatte befinde sig saa fjernt fra Klosteret som muligt, for at Hjemlængselen da snarere kunde overvindes. Det at blive Munk var for alle en Flugt fra Verden. Livet derinde var nu kun delt mellem Bøn og Arbejde, Messer og Maaltider. Tiden gaar, Livet har intet Værd i sig selv. Alt er Forberedelse til det evige. Indenfor Klostermurene er Loven kun det ene: Ensformighed; hver Dag og hele Dagen gør vi det samme. For os Nutidsmennesker vilde det synes dræbende kedsommeligt. Var end Munkenes Forretninger mange og tunge, saa synes de dog kedsommelige og aandsfortærende.

Dagen gaar saaledes: Endnu før Dag er paa Himmelen, kimer Sakristanens Klokke, som vækker de sovende. Det varer kun faa Minutter, før alle er i Kutten og iler fra Sovesalen ad Trappen ned i Kirken. De gyser i den kolde Morgen, saa Tænderne klaprer i Munden paa dem; end ikke den Smule Varme, en Vask kunde frembringe, har der været Tid til at skaffe sig. Dernede venter dem halvanden Times Fællesbøn; de knæler paa det kolde Stengulv, og der er meget mørkt, thi kun et enkelt Lys brænder. Der ligger den lille Skare og beder og synger Davids Salmer. Det ene Halvkor synger: „Jeg sov og laa neddysset, men er vaagnet; thi Herren opholder mig". Og de andre svarer: „Kom, lad os lovprise Herren, lad os tiljuble Gud, vor Frelse". Mellem de lange Salmer med deres idelige Gentagelser oplæses en Levnedsbeskrivelse af Dagens Helgen. Til sidst synger alle en Morgenhymne. Midt om Natten har de været oppe til Nocturne-Sang — og nu efter Morgensangen fulgte i Dagens Løb hele den endeløse Kæde af „Tider", der steg til Himlen fra Esrom Klosterkirke. Kl. 7 holdtes Messen før Konventet. Det var Dagens store Højtidsstund; da var alt, hvad Klosteret rummede af Mennesker, til Stede. Foruden den daglige Messe celebreredes der Messe ved de smaa Sidealtre, men i største Stilhed, uden Sang, for de døde, der ved deres sidste Vilje havde givet Gods for at „stifte" denne Messe.

Kirken var sjælden eller aldrig tom, hverken ved Dag eller ved Nat. Munkenes Arbejde var Landbrug. Men det var kun i den travle Tid, ved Høslæt eller Kornhøst, de kom i Marken, ellers gik de til Kirken, til Messer, Bønner, til Skriftemaal eller til deres Bøger. Lægbrødrene derimod arbejdede meget, de spandt Uld og Hør, de vævede og syede; der blev malet Mel og bagt Brød, brygget Øl; de drev Gartneri, arbejdede i Køkken og Vadskerum, de passede Kvæg og trak det til Marked. Det var et stort Landbrug og en vidtløftig Husholdning. — Det var Prioren, der forestod Bedriften, og alle Enkeltheder desangaaende blev drøftet ved Konventsmødet, der faldt om Morgenen ved Syvtiden. Efter en Andagt kom alt for. Hver Broder havde Lov

til at give sit Besyv med i Laget, men til Slut var det Abbeden, der afgjorde alt muligt, og dette var kun naturligt. Brødrene havde jo een Gang for alle kastet alt menneskeligt Ansvar fra sig og over paa Klosteret. — Under Konventet dømte Abbeden alle Smaasynder, Brødrene havde begaaet, og eksekverede straks Straffen. — Saa begyndte hver sit Arbejde, sin Læsning eller Afskrivning, sin Undervisning og Regnskabsgennemgang. Det Pergament, der blev skrevet paa, havde de selv lavet af Lammeskind; glat og nydeligt er det den Dag i Dag, og Skriften staar smukt derpaa, selv om den er saare vanskelig at tyde. En malekyndig Munk er i Færd med at dekorere en Væg, og somme Tider drager han af Gaarde for at male en hel Kirkes Freskobilleder. Skal en Kirke under Klosteret bygges eller ombygges, er det Munkene, der er Arkitekter, Lægbrødrene er Murere og Stenhuggere. En musikkyndig Munk indøver Kirkemusik efter vældige Nodeblade, hvor de firkantede Noder staar paa et System af fire Streger, hvor vi bruger fem. — To Gange om Dagen gaar alle til Spisesalen (Refectorium); i Fastetiden gives der dog kun eet Maaltid. Munke og Lægbrødre spiser hver for sig. Efter en hastig Haandvask ved Pumpen gaar alle ind og stiller sig op ved deres Plads. Naar Abbeden er kommen ind, synges der, og den Broder, der har Tur, læser et Stykke af et Opbyggelsesskrift — o, den sultne Mave knurrer — og endelig kan de lange til Fadet. Det er Grødretter og Fisk, der bydes paa, aldrig Kød; dertil nyder de meget Brød og Øl. Det gælder om at spise hurtigt og i Tavshed. Ethvert Brud paa net Bordskik paatales strengt. Efter Spisen følger atter Bordbøn, hvorpaa mange gaar over i Kirken for at bede for afdøde Brødre. — Efter Maaltidet har Munkene en kort Hviletid, som tilbringes, om Vinteren i den eneste opvarmede Stue, Klosteret har, om Sommeren i Haven. Da maa der tales; de unge maa løbe og lege; men Legen maa ikke være for vild, og de muntre Historier maa ikke vække for høj Latter. — Hen imod Aften ringes der til „Complet". Atter synges der Davidssalmer (man havde jo ingen andre): „Brødre, vær ædruelige og vaag, thi Arvefjenden

gaar om som en brølende Løve og søger sit Bytte". Ved Lysets Skin skelnes kun lige de knælende Munkeskikkelser. Paa et Tegn af Abbeden gaar alle stille til deres Soverum. Saaledes gik den Dag, og saaledes og ikke anderledes gaar alle Dage. Det kan være drøjt nok at nøjes med eet dagligt Maaltid i Fastens 40 Dage, mens Kirken er i Sørgedragt. Men efter den følger Paasken med Fisk og gode Grøntretter paa Bordet, og Kirken udsmykkes. Sindene stemmes efter de vekslende Faser i Kirkeaarets store Drama.

For os, hvem der bydes saa megen Komfort, Kaffe paa Sengen og Avisen med alle dens Nyheder, for hvem en Tur ned ad Gaden opruller en broget, levende Film, kunde saadant et Liv udholdes i kort Tid, men naar det Aar efter Aar blev til idel Gentagelse, Ensformighed, og det er jo netop det, Klosterlivet skal indøve, mon vi da kunde bære det med et glad Sind? Men for de allerfleste gjaldt det, at det netop var en Orden, en „Regel" for deres Liv, de var gaaet ind til; alt skulde være afbalanceret, man skulde ikke omtumles af Verden, ikke være urolig. Nej, i Klosteret skulde alt være endeløst ens, hvor man hver Dag vaagnede til det samme. For en daadkraftig Mand var der intet Maal at arbejde for, og man maatte ikke stræbe efter at udmærke sig. Hele ens Væsen, Gangen, Holdningen, Latteren skulde være afpasset efter „Regelen". Det klædte ikke en kutteklædt Mand at løbe eller hoppe; der gjaldt Regler for at staa op af Sengen, for at hilse høvisk, for, hvor meget man maatte spise, hvornaar man maatte skifte Tøj, hvor ofte man skulde vadske Fødder eller barbere sig, ja, hvornaar man skulde forrette sin Nødtørft. Og man maa ikke tro, at alt dette kun var Pedanteri, kun skete for at pine og plage sig selv; nej, derved øvede man sig i den hellige Lydighed. Overtrædelser paataltes af Abbeden; han straffede ogsaa med tørre Prygl paa den blottede Ryg, og det for alles Øjne, en Vanære, som enhver maatte bære uden Vrede. Denne Optugtelse til gode Sæder bredte sig fra Klosteret ud i Samfundet. Der kunde man lære og trængte til at lære, hvorledes en Mængde Mennesker kunde

leve sammen under trange Forhold uden at træde hverandre paa Tæerne, derfra lærtes Hensynsfuldhed, Høflighed, Ærbødighed. Der blev det realiseret, at Enkeltmand gælder intet, alt gøres for Samfundet, den lille Kreds, hvori man ganske gaar op. — Havde en udpræget Mand Trang til at isolere sig, tænke selv, have Privatinteresser, saa skulde dette Liv for alles Øjne nok faa pillet denne Drift ud af ham. Som sagt, man maatte ikke tale mere end nødvendigt, helst udtrykke sig ved Tegn. Derved blev Fællesskabet jo fattigt, kunde man sige, alt individuelt udslettet; rigtigt nok, men det var just det, man tilstræbte. Ingen Munk turde eje noget privat; til den Ende blev Sengene af og til undersøgt; Regelen sagde: „Findes nogen efter sin Død at have puttet noget til Side, skal han som en Tyv begraves i uindviet Jord. Ejendom vækker nemlig Begærlighed, som er Roden til alt ondt". Hver enkelt lever sit Liv for alles Øjne, og det skal nok vænne ham af med at være sær. Han maa ikke studere saa ivrigt, at han derved bliver mistænkt for at ville stride sig frem til Abbed. Det gælder kun at lære af de gamle, føre sig som de, læse som de, med det samme Tonefald, hoste som de. Det varer ikke mange Aar, før den særprægede unge Mand er bleven fuldkommen forvandlet, saa omdannet, at om han nu kom ud at leve i Verden, kunde han ikke gerere sig der. Og det var de fleste, der hurtigt lærte at underordne sig. Naturligvis var der sorte Faar iblandt, som ikke kunde dresseres; der var dem, der fortvivlede; der var ogsaa dem, der blev sløve, ligeglade, sov indvendig, alt mens de overholdt alle Regler, men de var de faa.

En Oprører mod Regelen i Esrom Kloster var Broder Rus. Sagnet om ham fortælles saaledes: Der siges, at da Fanden engang saa, hvor fromt og dydigt Munkene i Esrom levede, tog han Menneskeskikkelse paa, gik til Klosterporten og begærede at indlades, idet han sagde, at han hed Rus. Han gav sig ud for at være Kokkedreng, og som saadan blev han af Abbeden ansat i Køkkenet. Da han nu en Dag var ene med Køgemesteren, yppede han Strid med ham og fik en Tugtelse derfor.

Rasende herover greb han sin Mester og stødte ham af al Magt ned i den vældige Gryde, der fuld af kogende Vand stod over Ilden. Derefter løb han ud og skreg, at Kokken var kommen en Ulykke til. Saa naturlig lød hans Beretning, at alle troede ham, og han blev nu sat til at være Mesterkok. Det var netop det, han havde villet, for at han kunde fordærve dem alle til Hobe. Nu lavede han nemlig Maden saa fed og lækker, at Munkene glemte baade Faste og Bøn og lagde sig efter Vellevned. Ja, det fortælles endog, at Rus førte Kvinder til Klosteret. Han kom saaledes i Gunst hos Abbeden, at denne formaaede ham til at blive Munk, da han ønskede bestandig at kunne have saadan en Broder ved Haanden. Fra den Tid tog Kiv og Ondskab saaledes Overhaand i Klosteret, at det sikkert helt var kommet i den Ondes Vold, hvis ikke Brødrene i sidste Øjeblik havde omvendt sig. Det skete saaledes: Engang da Broder Rus var i Skoven og der saa en dejlig fed Ko, slagtede han den og tog en Fjerdepart af Kødet med sig til Klosteret; det øvrige hængte han op i et Træ. Da nu den Bonde, der ejede Koen, savnede den og opdagede, at Kødet hang i Træet, skjulte han sig i et andet Træ for der at vente paa Tyven. Han kom da paa den Maade til Kundskab om, hvorledes Djævlene havde deres Spil der i Skoven, og hørte tillige Tale om Broder Rus, hvorledes han vilde indbyde Abbeden og Munkene til Gæstebud hos sig i Helvede. Derved paakom der Bonden en stor Forfærdelse, saa han næste Dag gik til Abbeden og fortalte alt, hvad han havde set og hørt i Skoven. Da Abbeden fik dette at vide, lod han alle Brødrene komme til sig i Kirken og begyndte at læse og sjunge, saa at Rus, der ikke kunde fordrage saadant, forsøgte at snige sig ud, men Abbeden greb ham i Kappen og manede ham om til en rød Hest, idet han befalede ham i Helvedes Vold. Og i mange Tider efter den Tildragelse viste man endnu i Esrom Kloster Broder Rus's Jerngryde og Rist.

Saaledes gik Sagnet her i Egnen; men det kendes ogsaa andre Steder, den Slags Vandresagn er der mange af. I Nordtyskland var Sagnet ogsaa kendt, paa Plattysk sang man en

lang, meget dramatisk Vise derom, hvori han kaldtes „Rusche". Paa Højtysk forelaa Visen ogsaa, deri hed han „Bruoder Rauschen". Mens den plattyske Sang lader ham leve i Sachsen, fører den højtyske Fortællingen tilbage til Danmark. Visen synger: „Als ich von eim des ordens hab vernummen — der aus dem kloster was kummen — sagt, das kloster sey eszron in denmark genant — bey helsinghore in seelant wol bekant — und under dem bistum Russchilde gelegen — und des ordens bernhardini pflegen".

Dette Digt er fra omtrent Aar 1500. Det er det plattyske Digt, der oversættes til Dansk, saa vi gennem det faar Sachsen nævnt som Handlingens Aasted. Det danske Digt er meget bedre end de to tyske, muntert og fiks i Formen. Det kom her frem i Reformationstiden, da alle onde Ord om Munke og den katolske Kirke gjorde Lykke. Hvad ligger nu til Grund for Sagnet og Viserne? At Esrom bliver nævnt som Navnet paa det Kloster, hvor Djævelen har fejret sine Triumfer, betyder maaske kun, at den tyske Viseforfatter har villet lægge Begivenhedens Sted saa langt bort som muligt, og da nu Esroms Navn var vidt kendt, har han lige grebet det. Men maaske er der dog noget om det, en lille Kim.

Paa det kgl. Bibliotek (i gl. kgl. Samling 4 Nr. 3124, Blad 242—43) findes der et Dokument fra Aar 1371. Orginal er Skrivelsen ikke, det er en Afskrift fra hen imod 1500, og den er vanskelig at læse og tyde. Naturligvis er den paa Latin. Dette Dokument handler om en Munk, Hans Kraffse, hvilket Navn jo, dygtig fordrejet, nok kunde minde om de to tyske Former Rauschen og Rusche. Titelen er: Denunciacio contra apostatam o: Erklæring mod den frafaldne. „Vi sender de hæderværdige, regelbundne Mænd, Abbeder, Priorer, Kanniker o. s. v. Bøn om med Kærlighed at udføre nærværende Bispestols Paalæg. Hæderværdige Fader, Hr. Broder Peder, Abbed i Esrom Cistercienserkloster, har for os klaget over, at en Broder, Munken Johannes Kraffse (Hans Krause) har tilstaaet, at han, for at ophidse Klosterets øvrige Beboere, vistnok ved Djævelens Hjælp, har aflagt

sin Munketro og -dragt og letsindigt forstørret sin Brøde ved at vende tilbage til sin Verdslighed og anlagt verdslig Dragt til stor Fare for sin Sjæl og til Vanære for selve Cistercienser-ordenen". Kort fortalt: han foragter Abbedens Paamindelse; Biskoppen vil intet have med ham at gøre, og Lunds Ærkebiskop bliver da nødt til at bandsætte ham, da ellers Ordenens Ære staar i Fare. „Han skal jages bort fra alle Christentroende, hver Søndag og Helligdag skal Klokkerne tie og Lysene slukkes, hvis denne Djævel kommer til Huse. Fra hvert Sogn, hver Landsdel eller Borg, hvor han slaar sig ned, skal han fordrives straks fra de hellige, indtil han vender tilaage til Esrom Kloster og atter gør sig fortjent til Naade". — Da der kun siges, at hans Brøde bestaar i Frafald fra Ordensregelen og Tilbagegang til verdsligt Liv, forstaar man, hvor dybt Lydigheden blev opfattet, hvor forfærdeligt det var, om en Munk havde en Selvvilje, som førte til Konflikt med „Regelen". — Er denne Hans Krause nu den samme som Rauschen, Rusche, Rus? — I Esrom Klosters stille Samfund har han vakt Harme og Forargelse; men ogsaa udenfor Klosteret har hans Navn været kendt og afskyet. I Christiern Hansens „Den hellige Dorotheæ Comoedie" fra lige efter Aar 1500 hedder det: „Give Gud, hver vil ikke være saa fus [fremfusende, vild] ligervis som den Djævel, Broder Rus". — Maaske har han været af adelig Æt; en Hr. Broder Krafse ejede efter Københavns Jordebog for 1380 et Hus i København, og han var Adelsmand.

For Broder Hans Kraffse havde Regelens Baand været snærende, men for de Munke, der var, som de burde være, var de kun en Støtte. Her i Klosteret led de ingen Nød, her var de for Alvor saa fattige, at ingen kunde berøve dem noget. Fattigdom, siger den hellige Frans, gør Mennesket let, redebon, glad, rolig, avler Tryghed. Hvorledes skulde man finde Lejlighed til at begaa svære Synder! Klosteret har ingen Historie, her skete jo intet; ingen Afgørelser behøvede man at træffe; blot man lystrede, blev alt jo ordnet for En. Og saa boede man i selve Helligdommen, under Tag med Gud og de Hellige; og man le-

vede i Flok, saa den enkelte følte sig støttet. Man gik den lige Vej, den, der førte til Døden og Frelsen. Uden for Klosteret var Munken usikker, han kunde fortvivle, naar han f. Eks. blev valgt til Abbed i et andet Kloster, og søgte snarlig tilbage, som den Munk i Esrom, Saxo, der i 1233 blev udset til Abbed i Sorø. Da han havde forestaaet Klosteret dernede i 3 Aar, nedlagde han af egen Drift sit Embede og vendte tilbage til sit hyggelige Esrom, hvor han levede videre som simpel Munk, døde og blev begravet. Han havde været saa lykkelig i sin tjenende Stilling og havde en sand Afsky for den bydende Stand. Naar en Broder mærkede Dødens Komme, da støttedes han af Brødrenes Sang: Miserere (Herre, forbarm dig). Munkens Ideal var den ubrudte Sindsro, den fromme Munterhed. Selv om Kosten var nok saa tarvelig, havde Klosterfolkene runde, rødmossede Kinder; den, der var aflægs ude i Verden, blev ung igen, naar han blev Munk. — Er dette ikke en Skole i Selvfornægtelse og Selvovervindelse, en streng Skole ganske vist, men som gjorde Sjælen levende, mens det gjaldt at døde det tunge, træge, hindrende Legeme! Det skete ved absolut Kyskhed. Den kunde man opnaa ved haardt Arbejde og haardt Natteleje, og naar man drev paa med Bøn og Faste, da blev de fristende Tanker sjældne. Den Kamp mod Fjenden i Ens eget Bryst var tidt en saare streng Dyst; det hjalp godt, naar man hudflettede sin Ryg og inderst inde paa Kroppen bar en haard, kradsende Bodsskjorte. — Men til hvad Nytte levede da Munkene nu dette Liv i Selvfornægtelse? Ja, Munkene var de udvalgte, den kristne Adel, de, der kristelig set ydede noget udover Jævnmaalet. Alle skal ikke være af Adel, derved forsvandt, udslettedes jo Begrebet „Adel"; alle vi paa Lavmaalet skulde ikke være Munke eller dyrke Coelibat, derved vilde jo Menneskeslægten uddø; men der skulde sættes en Standard. Alle disse hellige Ord, disse frivillige Bodsgerninger skulde hjælpe paa Balancen i vort Synderegnskab med Gud. Det er det, Munkelivet betyder.

Og, som vi ved, Munkene var ikke Driverter, der vilde skulke fra Livets Slid. Munkene skal være flittige, siger Regelen; bli-

ver Klosteret derved rigt, kan det saa meget bedre yde de fattige Hjælp. Derfor vælges Abbeden efter baade Fromhed og praktisk Sans. Og der var, som fortalt, ingen, som ydede den Art Hjælp, Klosteret gav. „Enhver Gæst og syg skal modtages, som var det Christus selv", hed det i „Regelen". Men først og sidst var det dog Maalet at tjene Gud i Bøn og med Messer. Den Søjle af Virak, der i Bønnen steg op til Gud fra Esrom, skulde være som en Jakobsstige fra Jord til Himmel. At blive tagen op i Munkenes Bønner, det var Frelse, at faa sine Kæres Navne nævnet ved Gudstjenesten, det var en Frelse. Skulde det ikke være en Skat for en Egn at have et saadant helligt Asyl midt i sig, hvor alle tjener og fryder Gud, ogsaa ved deres Studium, ved Afskrivning af hellige Bøger, ved Udsmykning af Gudshuse!

Denne Skildring af Esroms Klosterliv gælder for hele det Tidsrum, hvori Klosteret bestod, i de 400 Aar fra 1153 til 1559. Vi ved intet om, at der var Perioder, hvor Tugten blev slap. Vi ved derimod, at man der var saa streng, at det blev holdt for en Synd at skrive Vers. Vi kan se, at Esrom var berømt udenlands. Ved Bingen i Tyskland levede saaledes en hellig Kvinde, Hildegard, bekendt for sine Mirakler. Hun har efterladt sig Breve til Broder Frederik i Esrom, rimeligvis den senere Abbed Frederik (1163). — Fra det nærliggende Æbelholt løb nogle Munke over til det strenge og ansete Esrom, hvor de blev godt modtaget. Forresten blev Abbed Vilhelm saa vred derover, at han i et Brev kaldte Esroms Abbed en „Menneskeæder", fordi han tog hans Munke fra ham. — En berømt Englænder, Carlyle, taler om Klosterliv og lader Munkene sige: „Vor Religion er ikke en frygtelig, rastløs Tvivl, endnu mindre et end frygteligere Hykleri, men den er en stor, himmelhøj Uomtvistelighed, der omfatter og gennemtrænger hele vort Liv. Vi vidner med vore Litanier og Breviarer, vore Rosenkranse og Fattigdomsløfter uophørligt og uimodsigeligt for ethvert Hjerte, at dette Jordeliv og dets Rigdom og Goder, dets Held og Uheld aldeles ikke i sig selv er nogen Virkelighed, men kun en Skygge

af evige, uendelige Virkeligheder, at Menneskets lille Liv har Pligter, der er store, der er det ene store, og som naar op til Himmelen".

Esrom Kloster nød i Middelalderen stor Anseelse i vort Samfund. Af Kongerne som af alle blev Klosterfolkene hædrede. De følte sig som de eneste Kulturbærere i Landet, der skulde lede og maatte have Magt bag sig, og den største Magt laa i at eje Gods. Saaledes følte Cistercienserne sig over- og udenfor det borgerlige Samfund, at de havde en Tidsregning for sig selv: deres Aar begyndte først med den 25de Marts, Mariæ Bebudelsesdag. — Det Gods, de ejede, udnyttede de fortrinligt, de ryddede Skov og udtørrede fugtige Jorder og udvidede derved deres Arealer. Det er sandsynligvis en Følge af deres dygtige Jordbrug og deres dybgaaende Foregangsvirksomhed, at vort Land i Valdemarernes Tid tog et saa uhyre økonomisk Opsving. Dyrkningsmaaderne fik de fra Ordenens Hjemland, hvorfra ogsaa mange herlige Kunstgenstande ved dem gik til vore Kirkers Altre og Skatkamre. Men den allervigtigste, men mindst haandgribelige Paavirkning har de øvet paa dansk Sind og Tankesæt.

Og dog kunde det ske, at Klosteret led Uret. I 1234 skete det, at en Ridder, Saxe Torbernsøn, vilde forholde Munkene noget Gods i Nøddebo, som hans Slægtninge havde testamenteret dem, saa der maatte klages til Paven. Først 12 Aar senere maatte han bøje sig. Ogsaa hændte det, at udenlandske Fjender brød ind og hærgede paa Klosterets Besiddelse. I 1342 rasede Holstenerne paa Egnen. Helsinge Kirke blev afbrændt, og mange Bønder blev drevet sammen som Faar i en Fold, nogle af dem blev brændt, andre hugget ned, af de fangne blev nogle gildet. Med Naboklosteret Æbelholt havde Esrom Stridigheder om Gods. De drillede hinanden, ved f. Eks. at spærre Alfarveje for hinanden. Esromabbeden Valbert gav efter, og Striden blev bilagt ved Absalons Mægling. I Virkeligheden elskede de to Abbeder hinanden, og siden var der bestandig Venskab mellem de to Munkesamfund. En Munk fra Esrom kom over og anlagde Vandledninger i Æbelholt, de anlagde ganske ens Abildhaver og

Urtebede, og de var lige ivrige i at lære Havekunst fra sig til Bønderne. — Det Jordegods, der laa under Klosteret, blev drevet paa forskellig Maade. Nogle Jorder blev overladt til Forpagtere (Bryder), andre, de enkelte Bøndergaarde, til Fæstebønder, som deraf svarede en vis aarlig Afgift in natura som Korn, Svin, Lam, Faar, Gæs, tilligemed Landgilde, og desuden skulde de til Klosterets Tjeneste stille visse Arbejdsfolk til bestemte Tider. Efter Klosterjordebogen fra 1497 er Hoveriet til Klosteret saaledes bestemt: I de Landsbyer, der ligger nærmest ved Klosterets Ladegaard („Esromgaard" hedder den nu) er alle Bønderne arbejdspligtige; hvad enten de er Gaardsæder eller Landboer (Fæstehusmænd eller Fæstegaardmænd) skal de yde et Dagsværk om Ugen Aaret rundt og tre i Høstens Tid, der varede fra Olufs Dag (29. Juli) til Mikkelsdag (29. Septbr.), hver altsaa i 70 Dage om Aaret. Men jævnsides hermed er ikke mindre end Halvdelen af alle Klosterets Bønder pligtige til at yde Hjælp ved Klosterets Avl; de skal pløje, harve, skære Hø og slaa Korn, age for Klosteret og meget andet, og selv om denne Pligt er ringe for hver enkelt — en 6 Dage om Aaret — saa er det dog en Byrde. Til Klosteret maatte mange Landsbyer yde Landgilde, som bestod i Sommergæld (Smør) og Vinterskat (dels Kvæg, dels Penge). Den tredie Maade, hvorpaa en Del af Klosterets Jord blev drevet, var den „paa Munkenes egen Bekostning og med deres Hænder", som det ofte hedder i Pavebreve. Dette maa forstaas om de Jorder, der ligger lige ved Klosteret og om dem under Ladegaardene. Esrom blev betragtet som en Mønstergaard, lærerig for Bønderne, om end dens Stordrift maatte opsluge eller forjage de smaa Jordbrug i Nærheden. — Alle disse Godsindtægter, støttet paa de mange Privilegier, som Esrom sad inde med, var yderst nødvendige, da alle Myndigheder ligefrem kappedes om at presse Penge ud af Klosteret. Baade Paverne og Kongerne lod sig betale meget rigeligt for at udstede deres Breve. Kong Abel tog f. Eks. 300 Mark (24,000 Td. Korn) for sit Beskyttelsesbrev. Det tvungne Gæsteri kunde være underholdende nok for den, der skulde

spise med de fremmede, men gav dog en trykkende Udgift, som næsten bragte Æbelholt Kloster paa Fallittens Rand. Modtagelsen af Sjælegaver kunde tidt være en sand Byrde. Esrom Kloster fik saaledes i 1306 noget Jordegods, om hvis Anvendelse der blev taget nøjagtige Bestemmelser: Aarlig skulde der gives en Dags Ekstramad med Hvedebrød, godt dansk og tysk Øl, Mælkemad og Fisk og forresten udredes Rug og Hvede til Brød, Byg til Øl og Havre til Grød for Brødrene i de nærmest følgende Dage. Saadanne Gaver følte nærmest som tyngende.

Trods Esrom Klosters Magtstilling kunde det ikke tage sig selv til Rette, men maatte længe finde sig i Plager fra vejfarende Folks Side, før Kongen vilde tage det i sin Beskyttelse. Kong Christiern den Første skrev i 1477, at „Os elskelige, renlivede Fader, Hr. Abbed Peder i Esrom, beretter for os, at der er lagt Veje i nogle Mænds Minde, som nu leve, gennem Klostergaarden, hannem og Klosteret i mange Maader til stor Forfang og Skade, og besynderlig i saa Maade, at han og Brødrene i samme Kloster aarle og silde og særdeles om Nattetide have stor Umage og Hinder af dem, som derigennem færdes, og ej kan derfor holde deres Kloster lukket, som det sig med Rette burde efter Kirkeloven og efter deres Ordensbøger og Regler". Og nu befaler han alle at gaa uden om Klosteret ad den Vej, der gaar ovre i Esromlund og over Tingbakken, og truer Voldsmændene med sin „kongelige Hævn og Vrede". — Ogsaa Ilden var slem ved Klosteret. 3 Gange noteres det, at Klosteret er lagt i Aske, i 1193, 1204 og 1205.

Kort efter Cisterciensernes Ankomst til Esrom skød den lille Stamme nye Skud, eller for at tale med Erik Pontoppidan (1730): som et Bistade sendte Klosteret Sværm paa Sværm ud at flyve. For Anno 1161 hedder det: „Abbeden udtog af den Aflægger fra den hellige Bernhard, som da blomstrede i Esrom, nogle fromme Mænd og anviste dem i Sorø en Plads til der at grunde et Kloster". Allerede nogle Aar før, i 1158, havde Esrommunkene grundlagt et Datterkloster i Vitskøl i Jylland. Atter i 1191 sendte de en Koloni ud, denne Gang til Guldholm, senere Ry

Kloster i Himmelbjergegnen. Ogsaa til fremmede Lande gik de, da Kristendommen under den Form for Korstog, vi Danske valgte, skulde bringes til Hedningerne, og der udmærkede sig særlig Munkene fra Esrom. Som det hedder: „Med brændende Iver og mandigt Mod bragte de Korset til de hedenske Egne". I Venden byggede og befolkede de 3 Klostre: Dargun, Hilda og Kolbaz.

Der nævnes 28 Abbeder. Af de mest bekendte nævnes her Gerhard, der levede paa Eskils Tid. Det var ham, der var Mægler mellem Kong Valdemar den Store og den stridige Ærkebiskop. Valbert nævnes mellem 1172 og 1195. Han var samtidig med Abbed Vilhelm i Æbelholt og har vekslet mange Breve med ham, hvoraf nogle er bevaret. Thorkil nød i 1203 den Ære at stede Abbed Vilhelm til Jorden. Han mødte til Jordfæstelsen i Spidsen for alle Esroms Munke. Der skete ved den Lejlighed og kort derefter utallige Undergerninger. Den mest kendte er dog Peder Andersøn fra 1473 til 1498. Han var uhyre virksom. Han iværksatte en Mængde Mageskifter med Adelsmanden Povl Laxmand om Gods i Odsherred og Stenholt, med Æbelholt, Søborg o. s. v. Det var ogsaa ham, der sørgede for, at alle Klosterets Værdipapirers Tekst blev indskrevet i en lille Bog, som vi endnu har. Henrik Christiernsøn Tornekrans var adelig. Han var først Abbed her, senere i Sorø. Han var Medlem af Rigsraadet og fik senere Overtilsynet med alle danske Cistercienserklostre. Den sidste Abbed var Peder Ingemarsøn. Han sad der til 1559, da han sendtes til Sorø, og Esrom Kloster blev ophævet. Holberg nævner ham som en af Deltagerne i Religionsdebatterne i København i 1544. Bogen om Esrom, codex Esromensis, rummer mange Pave- og Bispebreve, hvoraf der foran er citeret nogle Brudstykker. Næsten alle vore Konger har givet eller solgt Klosteret Beskyttelsesbreve, hvoraf her skal anføres nogle løsrevne Stykker. Valdemar den Store skænker Gods i Stenholt, der da var en lille By. Han begynder Brevet saaledes: „I den hellige Trefoldigheds Navn. Jeg Valdemar, af Guds Naade Danernes Konge, til alle, der er signet med Christi Tegn. Efter-

som det paaligger os at sørge for, at de, som bor i vort Rige, kan leve i Fred og Ro, og mest de, der endrægtig lever sammen i Fællesskab og beder for vor Frelse og Rigets Fasthed, gør vi bekendt saavel for nulevende som for dem, der skal komme efter os, at vi for vor Sjæls Frelses Skyld skøder det Sted, der hedder Steinholt, med dets Vande og Enge fra nu og til evig Tid til Brug for de Brødre, der tjener Gud i Esrom". Saa trækker Brevet Grænserne „mellem Byen Steinholt og Sedorph (Sørup), som gaar næsten til Hoterbæk, derfra til den Vej, som gaar uden om Grønholt mod Øst, derfra til Grønholtbækken, saa til Skarne mod Syd, derfra til Outevæk, saa til Hoterbæk Øster paa, hvor den flyder ud i Søen". Det er ikke godt at vide, hvilke Overgreb Kong Abel i følgende Brevstump sigter til, naar han siger: „Fordi Ondskaben saaledes har taget Overhaand, at man ikke skaaner Religionens Tjenere for Rov og alle Haande Forurettelser" o. s. v. Erik Plovpenning erklærer i sit Brev til Esrom, at han vel oprigtig elsker ethvert Munkesamfund, men dog skænker Brødrene af Cistercienserordenen i Esrom sin særdeles Naade. Ogsaa Erik Klipping siger, at han har særlig Yndest for Esrom Kloster, da han giver dem sit Frihedsbrev. Valdemar Atterdag beskikkede „ædle og hæderlige Mand, os i Christo elskelige Niels Eriksøn til Beskytter og Forsvarer for Esrom Kloster".

Kong Hans gav Klosteret Ret til at holde Birketing og siger bl. a., at han „gør vitterligt, at paa det Gudstjenesten maa desyder mere opholdes og forøges i Esroms Kloster, og at os elskelige og renlivede Brødre, som derinde er, skulle des troligere og inderligere bede til Gud for Os, vor kære Husfrue, Børn og for vor kære Faders, vore Forældres og alle Christnes Sjæle" o. s. v.

Den sidste katolske Konge, Christiern den Anden, besøgte som saa mange Konger før ham Klosteret og gav det Brev paa at eje alle de Vrag, der drev ind paa Stranden oppe ved Kattegat.

En Mængde af Dokumenterne er Gavebreve paa Gods, der gives for at opnaa Munkenes Forbøn. Fru Ingefrid, der tidligere

er nævnt, giver Gods paa det Vilkaar, at Munkene skal lade ophænge foran Alteret, „hvor Guds enbaarne Søn daglig ofres", et Vokslys paa 7 Mark i en Lampe at brænde Dag og Nat. „Thi det sømmer sig, at Kirkens Hus, hvori den hellige Kirkes uskabte Lys dyrkes af de troende, oplyses ogsaa ved et materielt Lys, om det end er ringe". Dronning Margrete giver Gods for sin Moder, der ligger begravet foran Alteret, og mange andre giver hver sit, snart en Gaard, snart en Mark, snart en Skov. Esrom Kloster kom i Forbindelse med en Rigmand, en Storgodsejer af Rang, den tidligere nævnte Povl Laxmand. Han var umaadelig rig; han ejede 5 Herregaarde, 900 Bøndergaarde, 14 Møller og 7 Købstadgaarde. En mærkelig Mand var han, paa een Gang rundhaandet mod Kirker og Klostre, stiftede Messer f. Eks. — og tillige Fjende af Kirkens verdslige Magt. Denne Mand elskede Esrom og havde ofte tænkt paa at tilbringe sine sidste Aar der, rive sig løs fra alle sine jordiske Begæringer og hele sin Magtstilling. Han skænkede paa Forhaand Gods til Klosteret, for at Brødrene engang skulde tage vel mod ham og hans Hustru, „velbaarne Fru Inger". Abbedens Svarbrev tilsagde ham, at han maatte vælge til Sjælesørger, hvem han vilde, de skulde løse ham fra Band og alle kirkelige Straffe, hjælpe ham i alle mulige Forhold, ogsaa skulde han renses for alle begaaede Forseelser, hvor store de saa var, endogsaa for Dødssynder, fuld Tilgivelse skulde blive ham til Del. „Endvidere giver vi eder Del i alle aandelige Goder: Messer, Prædikener, Faste, Afhold, Vaagen, Bod, Almissegaver, Gæsteri, Arbejde og de øvrige aandelige Øvelser, der ske kan, og om Gud vil, sker i Fremtiden i vor Orden, fuldt og helt, i eders Liv og Død, idet vi tilføjer, at naar eders Død — gid I maa dø salig i Herren! — bliver os forkyndt, skal vi højtideligt modtage Budskabet, og ligesom det plejer at ske med vore egne Brødre og vore øvrige Velgørere og Venner, Aar ud, Aar ind, saadan skal det gaa til ved eders Død, og der skal blive holdt Tale over eder. Givet i Esrom 5. Maj 1485". Han kom imidlertid ikke til at nyde godt af Tilbudet om Opholdet i Esrom. Da han i 1502 kom tilbage fra Krigstog

i Sverige, blev han paa Højbro i København af to Adelsmænd dræbt efter et Skændsmaal om Gods i Asserbo. De to kastede ham i Vandet med de Ord: „Du hedder Laxmand, du hører hjemme i Vandet, svøm nu". Ganske sikkert har Brødrene i Esrom modtaget Tidenden herom med Forfærdelse, har holdt det Ord, de havde givet ham, og ønsket for ham, at han i rette Tid havde skyet den onde Verden og var kommen til dem.

Jordebogen i codex Esromensis viser, at Esrom har været et af vore rigeste Kloste, idet det kun stod tilbage for Klostrene i Sorø og Antvorskov. Bogen opregner kun dets sjællandske Bøndergods og det beløb sig ialt til 307 Fæstere, Bryder, Gaardsæder og Landboer foruden 5 Møller. Landgilde regnes op for hver By og hver Gaard og mange mærkelige, næsten ukendelige Navne anføres for endnu eksisterende Lokaliteter. Det bestod i Rug, Byg, Havre, Fodernød; i Vinterskat afgaves en fed Okse, Svin, Faar, Lam, Gæs, Høns og Kyllinger, Æg, Smør, Fisk, Ved til Klosteret, Stegerset og Teglovnene. Men Klosteret ejede ogsaa Købstadgods i København, Roskilde, Helsingør, Helsingborg, i Søborg og Slangerup, dengang begge to Købstæder — og Bøndergods i Skaane og Halland (i sidstnævnte Provins alene 45 undergivne foruden 2 Møller). Saa rigt var altsaa Esrom Kloster, saa mange Husstande har været dets undergivne, og at det ikke har udpint Befolkningen om sig, viser en mærkelig Fortegnelse, der er os levnet, over de „rige Mænd i Holbo Herred" fra omtr. Aar 1500. Der tales f. Eks. om „Jens Møller i Sode Mølle, som haver 5 Sølvbælter, et af dennem gjaldt 120 Mark, og hvert af de andre gjaldt 30 Mark, og siden haver han Skeer, Binniker og andet smaat Sølv og Øksne og Køer som en anden rig Bonde, og er dette Abbedens Møller i Esrom".

Klosterets Historie er fattigt paa Begivenheder. Det har groet sin stille Vækst, gjort sit Arbejde; det ene Hold Munke er gaaet i Graven efter det andet i stille, ubemærket Virken, indtil Reformationen uformodet kom og ødelagde dets Liv. I det store, menige Folk her i Egnen var der ingen Opposition mod Klosteret og dets katolske Kristendom, derom vidner f. Eks. det Faktum, at det

Vægbillede af St. Laurentius, der findes i Esbønderup Kirke ved Siden af Korbuen, er malet efter Reformationen, da der fra oven var erklæret alle Helgener Krig.

Der kunde skrives en hel Bog om dansk Almues Vedhængen ved katolsk Tro langt ned mod vor Tid. Esrom Kloster fik foreløbig Lov til at bestaa, men dets Gudstjeneste skulde ske „efter vor Ordinans's Lydelse", som Kongen forordnede; det vil sige, det var nu ikke mere et katolsk Kloster, kun en Stiftelse for gamle Munke, hvis Tal langsomt svandt ind. I 1559 var kun en Abbed og 11 Munke tilbage, og dem lod Frederik den Anden flytte til Sorø, og dermed endte Esrom Klosters Saga. Næste Aar blev Kirken revet ned. Nogle faa Aar senere tænkte man stærkt paa at flytte det Krudt, som laa i „Blaa Taarn" i København, til Esrom, „hvor der findes skønne Hvælvinger". Det skete dog ikke, som vel er. Af Sten fra den nedrevne Kirke menes den gamle Kro i Esrom, den, som brændte i 1907, at være opført; Stenene og Bjælkernes Udseende gør det sandsynligt. Man hævdede ellers paa Egnen, at den var fra Absalons Tid, men den har ikke staaet der, mens Klosteret stod, thi det var jo i sig selv en Kro. De Bygninger, der saa var tilbage, blev af Kongen benyttet til Jagtslot; mange Breve daterer den store Jæger Frederik den Anden „udi vort Jagthus Esserom". Men da han havde bygget sit Frederiksborg, mistede han Interessen for Esrom; det mistede Ret til at holde Ting og Marked, alt Fiskeriet i „Ese søe ved Nøteboe" tager han selv, „ingen skal der maae fiske eller fiske lade". — Men i Klosteret — Navnet beholdt det fremdeles — boede i Rytterdistrikternes Tid Regimentsskriveren; senere blev det Bolig for Amtsforvalteren, og nu er der Filial for Kronborg Amtstue (Skovkassen).

Klosteret laa paa et meget lavt Terrain; mellem Holme og Moser gik Søen helt op til dets Bygninger. En Tegning fra 1677 viser 2 Fløje, den nuværende lange og et højt Sidehus, hvor nu Postmesteren bor — desuden 2 Mure og et Plankeværk med Port. I Gaarden ses der mellem de to Fløje et Aaløb — det er Vandløbet ind til „Vandhuset" i Kælderen, Datidens W. C., end-

videre en Vandmølle og den kgl. Stald i Forgrunden. Fra 1810 foreligger atter en Tegning, der viser 4 Fløje. Saaledes stod det til 1882. Da blev Østlængen desværre revet ned og en ny, tarvelig Bygning blev rejst. Af det gamle er nu kun Sydfløjen bevaret, og den er trods mange Forandringer helt fra Middelalderen. Bygningen har et Knæk i sin Grundplan; det faar man lettest Øje for, naar man ser langs Fløjen ude i Haven. Dette Knæk er fremkommet, fordi man, da Grunden under Opførelsen viste sig at være for blød, maatte afvige 2 Meter fra den rette Linie og bygge Nord efter for at søge sikrere Støtte.

Broder Rus's Rist er vist kun et Lad til at stege en hel Oksekrop paa, og da man i Klostertiden aldrig spiste Kød, maa den stamme fra en senere Periode. Den har været udsat for stærk Ild, det ser man af, at Længdestykkerne har bøjet sig nedad. Den har haft 4 Ringe til at stikke Bærestænger i. Det Hul, der tidligere var i Muren i „Broder Rus's Kælder", førte ikke ind til noget Fængsel, som man har ment, men til en Bagerovn. Hullet, som efter Folketroen ikke skulde være til at lukke, er nu muret til, og Indgangen til Ovnen er nu aabnet og befinder sig i Nabokælderen mod Vest. Inde i den er der et Skorstensrør, som løber derfra op gennem Murværket i hele dets Højde.

Den levnede Klosterbygning er opført i 3 Perioder. Det vestre Afsnit, ud mod Møllevejen, skriver sig fra ca. 1350; det gaar til Knækket og har en Kælder med fladt Bjælkeloft. Det næste Afsnit er bygget ca. 1450. Den lidt fremspringende Halvtagsbygning paa Midten er fra ca. 1490—1500. Hvælvingerne i Kældrene er lidt senere indbygget, Gulvene dernede er noget hævede, saa der har tidligere været højere til Loftet. De Plader med Kongenavne, der ses paa Façaden, er satte til Minde om indvendige eller udvendige Reparationer. Den med Christian den 9des Navnetræk betyder saaledes, at under ham er den Kalkpuds, der før dækkede Murværket, fjernet. Indvortes er alt omkalfatret og yder intet af Interesse, saa vidt vi da foreløbig ved.

Nogle stedlige Præster har i det 18. Aarhundrede givet Op-

lysninger om, hvad der paa deres Tid var levnet af Klosteret. Hr. Mesler siger i 1743: „For 31 Aar siden, da jeg uværdig blev kaldet til Esbønderup og Nødeboe Meenigheder, stod der høje Muure og adskillige Rudera af Esroms Kloster og dets Kirke, og berettede gamle Folk her i Meenigheden mig, at de i Deres tid havde Seet Ringmuurene omkring Klosteret, og over porten havde staaet en steen, hvorudi var udhugget: S. Roma, Hvorover Bønderne havde kaldt det Es-rom, som og den store, dybe Søe, som ligger nærhos og er ohngefær halfanden miil lang, kaldes Esromssøe. Om denne Overskrift haves altsaa den tradition, at som Klosteret hafde været i stor Udraab for sin Hellighed, saa hafde man lignet det med Rom i Italien og kaldet det Sancta Roma og udtalt det Esrom. Men denne tradition er ugrundet og en blot fabel. — Klosterkirken er efter Reformationen bleven forvandlet i et Vaanhuus. Men i 1718, da Baraquerne blive·byggede paa Esrom til Cavalleriet, blev hele Pladtzen efter høj kgl. Ordres schleifet og slettet af de svenske fanger som vare komne fra Tønningen. Da der fandtes, hvor Kirken hafde staaet, og Kirkegaarden hafde været, et og andet merkværdigt, nemlig een liden Tinkiste, hvorudi var nogle smaa been og Knogler. Desforuden fandtes dend tid paa Esroms Gaard graver meget næt muurede af tynde Klinker baade paa siderne, unden og oven till, og fandtes i nogle beenrader af 2 mennisker jefnsides hos hinanden, dog var icke tegn till, at de vare begravne i Liig-Kiste. Derforuden fandtes, hvor Kirke-gaarden hafde været, I den haarde Leer-jord Mangfoldige Menniske-been, som vare meget store og føre, hvoraf kunde kiendelig sees, at de Mennisker havde i levende live været langt høiere, større og førligere end som folck i vore tider. Den Lieutenant, som commenderede Mandskabet, der jevnede Pladtzen paa Esrom, loed næsten fylde een heel Dam og Morads med saadanne stoere Døde-Been. — Jeg har ellers hen ved 30 Aar siden læst i et gammelt Manuscript, som fandtes hos Hr. Christopher Lucasøn, at der i Kirken fandtes et Billede (enten det har været et Træ-Billede eller et Skilderi, veed ieg icke) eller og paa Esroms

Kirke-Gaard skal være fundet een Liigsteen, hvorpaa har været viist een samme Klosters forrige Munk, som gemeenlig kaldtes John Prest, men hedte Johannes Ruschius, der tillige maa have været Kok eller Kiøgemester i Klosteret, og paa hans Grav paa Kirke-gaarden var dette halv latinsk og halv dansk lystige Epitaphium indhugget:

Hic jacet John Prest	(Her hviler John Præst,
Qvi dedit suum graa Hæst,	som gav sin graa Hest
Nec non de siligine tue læss,	og endvidere to Læs Hvede.
semper commedebat, det Best,	Stadig aad han, det Bæst,
reqviescit in pulvere, Syd-Vest.	og ligger i Støvet i Syd-Vest.)

Men denne rare Liig-steen er for lang tid siden forkommet, og veed ingen af at sige, hvor den er bleven af.

Den Bygning, som i denne Tid findes paa Stædet og kaldes Esrom Gaard er, som før meldt, en Deel af det gamle Kloster, og bestaaer af 2de Længder (Længer) Grundmuur, den ene ickun een Etage høy siden 1734, da den ene Etage blev nedbrudt. I samme Længde er nu Stald, Bryggers og Bagehus. Den anden Længde er endnu 2de Etager høy, foruden Loftet, med 5 Kieldere under, af hvilke de 3 ere hvælvede med Pillere i, og de andre 2 med Loft over. Samme Kielder bruges for nærværende Tid som Arresthuus for Amtets Arrestanter. Værelserne i nederste Etage bestaar af 3 reale Stuer, 6 Kammere og et Kiøken. I øverste Etage ere 2 Stuer eller Sale, samt 8 Kamere og et lidet Kiøken; altsammen indrettet for den kgl. Regimentskriver i Cronborg Distrikt, som med kgl. Tilladelse beboer det, men saa længe her var Rytter-Qvarteer og Baraquer, logerede den commenderende Officer der paa Gaarden. Med samme Bygning har og Regimentskriveren en skiøn Have, og tet derved ligger Esseroms Mølle".

Denne lille Afhandling om Esrom Kloster er et kortfattet Uddrag af Oplysninger om dette Æmne, jeg har samlet. Pastor Meslers Historie om John Præst er naturligvis atter Broder Rus, der har spøget for den gamle Præst. At denne lille dumme

Krønike er det eneste, man husker om Livet i det forsvundne Kloster, synes at tyde paa, at der intet ondt har været at sige paa de fromme Munke, der har gjort deres Gerning: At bygge Landet og opbygge Sjælene, mens de levede, og nu fortjente at hvile i Fred og med Ære i deres Grave.

KILDER: I. Kornerup: Cistercienserklostrene, Aarbog for nord. Oldkyndighed 1878, Side 1—18. — Iwar Hertzsprung: Hist. Tidsskrift, VII Række, 5. Bind. — Dr. Ellen Jørgensen: Helgener og Bønner. — Løffler: Om Esrom. — Daugaard: De danske Klostre i Middelalderen. — V. Vedel: Bag Klostermure. — C. Bruun: Broder Rus's Historie. — A. C. A. Kierulf: Esrom Klosters og Abbeders Historie. — Rugaard: Codex Esromensis. — Scriptores Rerum Danicarum. — Thieles Folkesagn II, 74. — Rector Schrøder (Kall. Fol. 48. Jessens Samlinger til Frederiksborg Amts Hist., Kongl. Bibl.).

CHR. FABER OG „GRANSKOVEN" VED GILLELEJE

Ved Otto Jensen.

DEN mest udbredte og mest kendte Sandflugt, der har fundet Sted i Nordsjælland, er utvivlsomt den, der i det 18. Aarhundrede lagde store Strækninger øde ved Tisvilde og Egnen deromkring, og hvorover Tisvilde Hegn endnu staar som et levende Minde.

Af ulige ringere Almenbetydning er den Sandflugt, der ca. 1830 foregik langs Kysten fra Raageleje mod Vest indtil Nakkehoved; men ogsaa den har faaet sit varige Mindesmærke, Granskoven ved Gilleleje. Om de Ødelæggelser, den forvoldte, kendes ingen Meddelelser; det var i Forvejen sparsomt bebyggede, ufrugtbare Egne, det gik ud over. Derimod findes der et interessant Dokument om Bekæmpelsen, en „Sandflugtsprotokol", beroende i Nakkehoved Fyrs Arkiv. Grunden til, at den er havnet dér — eller rettere aldrig kommet derfra — er den, at det var den daværende Fyrinspektør, som forestod Arbejdet og førte Protokollen.

Krigsraad Christian Faber, der 1824 var blevet constitueret Fyrinspektør, var god Bekendt og Ven af Forstraad, Skovrider Valdemar Bjørnsen paa „Valdemarslund" ved Gurre. Han havde gjort sig bemærket ved Anlægget af den store Have „ved østre Fyr" og i alt øvrigt som en meget energisk Embedsmand af den gamle Skole; det er da rimeligt, at da en Plads som Tilsyn ved

Sjællands Nordkysts Klitter og Foresat for de lokale „Klitfogeder" skulde besættes, faldt Valget paa Chr. Faber, en Stilling, som han, Jagtelskeren, Plantningsvennen og Friluftsmanden, omfattede med den største Interesse og varetog til sin Død. Lønnen var beskedne 30 Rbd. aarligt.

Hans nærmeste Overordnede („Superieur") blev nævnte Skovrider, Forstraad Bjørnsen paa „Valdemarslund", der var „Sandflugts-Commissair". Det er væsentligt paa Grundlag af Indberetningerne til denne, at vi kan følge de udførte Arbejder.

Om Udnævnelsen, der fik Kongens Underskrift d. 3. Septbr. 1831, fik Faber Meddelelse d. 1. Oktbr. Hans Distrikt var inddelt i Nakkehoved, Bonderup, Gilleleje østre, Gilleleje vestre, Tinkerup, Smidstrup, Udsholt og Hesselbjerg „Sande".

Faa Dage efter sin Udnævnelse, den 9. Oktbr., sender han allerede følgende karakteristiske Indberetning til sin „Superieur":

„Jeg kan ei undlade hermed ærbødigst at tilmelde Hr. Skovrideren, at der af Folden paa Gilleleje østre Sand atter er bortstjaalen 3de Stk. Lægter.

Om disse Tyverier foranlediges af Egennytte eller Hevngjerrighed, skal jeg lade være usagt: men jeg er tilbøielig til at antage Sidste for at være Tilfældet, thi Folden har naturligviis Fiender; men ihvad der nu end er Foranledningen, saa bliver det nok rigtigst som nødvendig (i Fabers Sprog: baade rigtigt og nødvendigt) snarest ske kan, at hemme dette Onde, saa at Gjerningsmanden kan faae Straf og Folden kan faae Roe; hvilket jeg formener vilde være bedst at opnaae, deels om det for Fremtiden var mig tilladt i Forening med Klitfogeden — ligerviis som i Forstvæsenet — at foretage Huussøgning og Randsagning efter det Bortstjaalne, saasnart det savnedes; deels om en Belønning udlovedes for sligt Tyveries Opdagelse herefter, og deels om disse trufne Foranstaltninger bekjendtgjordtes paa Sognestevne til almindelig Kundskab og Advarsel.

Er jeg saa heldig, at min højstærede virksomme Hr. Superieur finder denne min Anskuelse af Sagen nogenlunde rigtig, da vil det være overflødigt, at jeg tilføier Bøn om, at slig Til-

ladelse, slig Udlovelse, slig Bekjendtgørelse forhjelpes til at finde Sted til Beskjærmelse for samtlige Folde mod Tyve og Voldsmænd.

ærbødigst
Faber."

I denne Skrivelse har man hele Krigsraaden: ivrig og uegennyttig, omsorgsfuld for Bagateller, der for ham svulmer op til Principspørgsmaal, rede til at foreslaa Forandringer i Retsplejen, fordi en Gilleleje-Gadedreng igen har revet 3 Lægter ud af et raaddent Hegn.

Men hans Forslag havnede i Skovriderens Papirkurv.

Derimod fik han omgaaende tilsendt „endeel Planter af forskjellige Sorter Træe- og Buskvæxter, som overeensstemmende med Forordningen af 19. Septbr. 1792, § 29, skal til et Forsøg indplantes paa Sanden ved Gilleleie". Faber tilskrev ufortøvet Amtstuen en Anmodning om at give vedkommende Sognefoged Ordre til at tilsige 6 Mand at møde med Spade til næstkommende Torsdag d. 20. Oktbr. om Morgenen Kl. 7 samt vedblive med Tilsigelsen af 6 Mand daglig, indtil Udplantningen er fuldendt.

Denne første Plantning foregik derpaa de følgende 8 Dage. I Indberetningen af Januar 1832 omtales Tilstanden som „temmelig god". Det samme var Gilleleje vestre Sand (fra Broen og ca. 200 Favne mod Vest, det nuværende „Strandborg"), samt Tinkerup og Udsholt Sande; Nakkehoved, Bonderup og Hesselbjerg Sande var „gode", hvorimod Smidstrup Sand „meget maadelig".

Indberetningen fandt Sted paa et af Faber selv komponeret Skema, hvor der var anført de udførte Arbejder (Plantning og Tangkørsel), Antallet af Arbejdsdage, Bøderne for optagne Kreaturer, Køer og Ungnød; alt var opsummeret forneden: „altsaa er brugt, dækket, beplantet, optaget og indbetalt i alt 42 Vogne, 439 Læs Tang, 45 Dage, 8 Mand, 7 Tdr. 2 Skp. Land, 18 Køer, 9 Ungnød, 8 Faar og 4 Rdl. 72 Sk.". — Dette Skema anvendtes *ikke* oftere.

Da Faber et Par Maaneder forgæves havde ventet paa at modtage den ønskede Politimyndighed, som aldrig indtraf, greb han Sagen an paa en anden Maade; d. 20. Januar 1832 sendte han følgende skrappe Skrivelse til sin underordnede Klitfoged i Gilleleje, Jørgen Jørgensen. Skrivelsen giver et vist Indblik i Byens „idylliske" Forhold.

„Da det erfares, at løsgaaende og uringede Sviin løbe om paa Gilleleie Gader (i Januar!) og ei allene beskadige dersteds Flyvesand, men ogsaa tilføie Leiets Beboere (!) betydelig Fortred og Skade, saa bliver Klitfoged Jørgen Jørgensen herved paa det alvorligste tilholdt, enten at optage disse Sviin eller at søge beviislig Vished om, hvem sammes Ejere ere og derefter uopholdelig at melde mig saadant.

Ved herom at tilskrive Dem, maa jeg tillige tjenstligst erindre Dem om at iagttage Deres Pligter som Klitfoged, da jeg i fremdeles manglende Fald ellers nødes derom til Vedkommende at indberette.

Faber,
Sandfoged".

Denne Skrivelse — med det uhyggelige, ubestemte, truende „i fremdeles manglende Fald" — synes at have frugtet; i det mindste ses det ikke, at Klitfogeden har faaet Lejlighed til at optage Svin saa lidt som Kreaturer i den derpaa følgende Tid, og Faber kommer ikke oftere tilbage til denne Sag. Derimod finder han ved en Inspektion d. 11. Febr. adskillige Tangdynger sammenkørt paa Sandgræsset; gennem sin Klitfoged lod han vedkommende tilholde om at fjærne dem inden 14 Dage, — hvad der rimeligvis ogsaa vilde være sket uden dette Tilhold.

Da Foraaret kom, blev der taget energisk fat paa Plantningen, der foregik fra 9. til 24. April og omfattede ca. $1^1/_2$ Td. Land. De dermed beskæftigede Arbejdere var Husfæstere fra Søeborg Sogn, som udførte det som Hoveriarbejde. Hvormange Planter der blev udplantet, oplyses ikke. „Det Udplantede tegnede i Begyndelsen godt og vilde under gunstigere Veirligt sikkert have lykkedes; men da her i Omegnen ikkuns er falden

1/2 Times Regn i det hele Foraar og derimod daglig haves Tørke og Storme, saa har det med Træeplantningen ligesom med Vaarsæden kuns maadelige Udsigter her i denne sandige Egn". (30. Juni 1832).

Om Efteraaret fortsattes Plantningen; fra „Valdemarslund" sendte Skovrider Bjørnsen et Læs med 5400 Stk. omplantede 3 Aars Fyr, 3000 Stk. 3 Aars Gran, 100 Stk. 5 Aars Gran, 500 Stk. 3 Aars „og øverst paa Læsset en vældig Portion 3 Aars Fyr af Frøebede". Ialt blev der ved denne Lejlighed anvendt 12000 „forskellige Sorter Naaletræesplanter" paa ca. 3 Tdr. Ld., og Udplantningen, der foretoges med en halv Snes Mand om Dagen, varede 7 Dage. Samtidig blev et „nyelig opbrudt Sandrev" dækket med 6 Læs Tang; det var dog intet imod, at der paa Gilleleje vestre Sand blev udkørt 100 Læs, og at paa Smidstrup 1 Td. Land blev dækket med 62 Læs, og et lignende Areal blev tilsaaet med 6 Tdr. Klittagvipper. Gillelejerne var nærmest imod, at der blev plantet paa hvad de fra gammel Tid mente at have Ret til at benytte som Græsgang, og lod uforstyrreligt deres Kreaturer gaa derind. Sandfogeden lod dem imidlertid belære om noget andet; han holdt over, at Klitfogeden skulde optage dem, han kunde, og Folkene maatte indløse ialt 31 Stkr. Hornkvæg à 16 Sk. Sølv og 8 Ungnød à 8 Sk. Halvdelen af Optagelsespengene tilkom Klitfogeden.

I Sammenligning med den østre Sand var Gilleleje vestre og Smidstrup Sande „maadelige", fordi der ikke fandtes faste Veje, men enhver, der hentede Tang, kørte, hvor han vilde, og det tynde Plantedække blev stadig kørt itu, Blæsten sugede Sandet ud af Hjulsporene, saa at man ikke kunde benytte dem igen, men maatte køre ved Siden af o. s. v. Imod dette er der kun eet Middel: Der maa anlægges faste Lerveje, som *skal* følges. Dette skete ogsaa, navnlig blev Vejen fra Gilleleje Kro og vestpaa i en Strækning af 200 Favne (til det nuværende Sving ved „Blaabærbækken") istandsat saa godt, at den vestre Sand efter faa Aars Forløb kom i upaaklagelig Stand.

Udplantningen i Aaret 1833 var mindre omfattende end Aaret

forud; af Gran og Fyr var der kun ankommet 3500 Planter; til Gengæld blev der sat 600 Stk. Lærk, 1253 Stk. Birk og 1600 Popler; den 1. Juli bemærkes derom: „Det udplantede leed meget ved Foraarets langvarige Tørke; men den siden jevnlig faldende Regn gavnede dog saa meget, at Arbejdet paa ingen Maade kan kaldes forgjeves, eiheller Planterne spildte". Plantningen foretoges i April, som forhen ved Hoveri af Mænd fra Søeborg Sogn.

Det ser ud til, at det hele skulde opgives nu; det saa ganske haabløst ud; selv Faber maa indrømme, at Naaletræsplantningen „trykkes af det skarpe Vindstrøg, men naar det blot fortsættes og forundes Efterplantning, da bliver Arbejdet og Umagen neppe forgjeves".

Vinterstormene 1834 foraarsagede adskillige „sandfugne Steder", især paa Hesselbjerg Sand, hvor der fremkom 19 store Sandrev. De blev tilplantede med Klittag, ialt 36 Traver (1 Trave er 20 Neg), som blev oprykket paa Nakkehoved Sand. Plantning paa østre Sand fandt ikke Sted, men Faber lokker for Forstraaden: Tilstanden er „god, de først udplantede Naaletræer ere i skjøn Fremvæxt og vidne om, at Plantningens Fortsættelse ikke vilde have været noget forgjeves Arbejde. Det er ophørt af Mangel paa Planter og vil *med Glæde* igjen foretages, naar disse dertil maatte meddeles, og i saa Fald vil, ifølge Erfaring, Planter af almindelig Fyr og Gran og 2 Aar gamle være de bedste, især om de have været omplantede". Med andre Ord: Lærk og Birk og Poppel var uanvendelig, og paa den Td. Ld., hvor man havde plantet de næsten 3500 Planter, maatte Arbejdet gøres fuldstændigt om.

Faber fik sit Ønske opfyldt; i Slutningen af April 1835 modtog han 8200 Stk. Rødgran, og „for dem er der godt Haab om Fremvæxt, saafremt Væde ei aldeles udebliver". I Nytaarsindberetningen hedder det: „Træeplantningen er i Fremgang, som vel er langsom, men dog lovende, og bør derfor efter min Formening fortsættes til Foraaret". Dette skete ogsaa; i Slutningen af April 1836 blev der sat 5000 Graner.

Lagde saaledes dette Arbejde kun ringe Beslag paa Faber, saa havde han i en Udkant af sit Distrikt saa meget mere at gøre: Ørby Baunehøj var oprevet, og en Sandflugt var i Færd med at ødelægge Gdr. Ole Larsens Marker der. Til Værn sattes et 12 Favne langt, dobbelt Risgærde paa $3^1/_2$ Alens Højde, hvad der var et omstændeligt Arbejde, saasom alle Materialerne maatte hentes langvejs fra. En Ærgrelse havde Faber samme Efteraar desuden, idet 6 Husfæstere fra Fjellingstrup trods Tilsigelse en Dag strejkede; „kuns Vognene mødte", og Faber skriver derfor en Indberetning, hvori han „tør haabe det anset for nødvendig, at jeg hermed, for tillige Følgernes Skyld ærbødigst andrager paa meerbemeldte Udeblevnes Tiltale og Bestraffelse". — Den sædvanlige Bøde i slige Tilfælde var 4 Mark Sølv.

Det var dog ikke alene om de bedst tjenlige Træer, at Faber havde indhøstet Erfaring. Han skriver i Januarindberetningen 1837 bl. a.: „Da Plantningen skeer ved Hoveriearbejde og saaledes ialmindelighed af aldeles uøvede Hænder, som hverken forstaaer eller ville lære, tilgavns at lægge Plantens Rødder, saa forvolder dette mange skjønne Planters Undergang. Kunde det derfor udvirkes: at Plantningen udførtes for Betaling; da tør jeg indestaae for, at den vil i det hele lykkes. For nogle Aar siden lod jeg en Mand, som jeg i flere Aar har brugt til Plantning hos mig selv, udplante en Deel Fyrplanter paa et særskildt Sted paa Sanden; disse lykkedes næsten alle og staae den Dag idag som Vidner om det Ovenanførtes Sandhed".

Saa var det altsaa utvivlsomt, at der kunde gro Træer derude; men hvem der ikke skønnede paa det, var — Gillelejerne!

„I Dag fandtes" — skriver Chr. Faber i en Indberetning af 3. Maj 1837 — „4 Stk. Planter (1 Alen høje) af den forreste og skjønne Fyrplantning oprevne og henslengte paa Gangstien over Sanden, og for et par Dage siden fandtes et lignende Antal paa samme Sted og Maade oprevne og henslengte.

At ondskabsfulde Mennesker udøve dette Niddingsværk i den slette Hensigt, at man skal blive træt og kjed af at fortsætte Plantningen paa Sanden, som i sin forhen ufredede Tilstand blev

ulovlig afbenyttet af mange med Fordeel, er indlysende". Sandfogeden foreslaar derfor haardt imod haardt: Gærdet langs Sanden fra Bonderup Mark til Gilleleje By maa sættes i forsvarlig Stand, Gangstien over Sanden aflyses, Dusør udloves for Anmeldelse af Ugerningsmændene og endelig maa Gabet for Gilleleje By tillukkes med et Stengærde. Dette sidste ændrer han senere til et Forslag om at opføre et Risgærde til Værn mod Blæsten.

Men samtidig havde han, vistnok uden ret selv at være sig det bevidst, fundet en lykkelig Maade at vække Interesse paa hos Ungdommen. Som omtalt havde han faaet Tilladelse til at anvende lønnet Medhjælp i Stedet for de tidligere Hoveriarbejdere. Nu modtog han en stor Portion Planter, 10,000 Graner og 300 Hyld, samt 1 Lpd. Frø, og til Udplantningen hvervede han unge Gillelejepiger; desuden valgte han Fyrkarlen, Hans Andersen, som plejede at hjælpe til i hans Have, og Klitfogeden, Jørgen Jørgensen; disses Løn var henholdsvis 2 M. 8 Sk. og 2 M. daglig; de for største Delen nykonfirmerede Piger fik hver 1 M. 8 Sk., hvilken Løn dog efter faa Dages Forløb blev nedsat til 1 M. 4 Sk.

Første Dag stillede 5 modige Piger: Nicoline Andersdatter, Sidse Rasmusdatter, Severine Hansdatter, Christine Abrahamsdatter og Ane Madsdatter; et Par Dage efter kom desuden Sidse Marie Jørgensdatter og Ane Christine Larsdatter, som dog fik nok af det efter een Dags Arbejde; to Dage før det hele afsluttedes tog ogsaa Peternille Svendsdatter fat, og hun maa have haft virkelig Interesse for Sagen, idet hun holdt ved, saalænge der i det hele plantedes. Arbejdet gik saaledes for sig: En af Mændene gravede Hullerne, den anden fyldte disse med Jord — der blev købt og tilkørt 33 Læs Jord à 6 Sk. — og Pigerne laa paa Knæ og plantede, medens Krigsraaden selv, undersætsig og bred og allerede noget til Aars, færdedes, vejledede og rettede, og hans tro Følgesvende, de store Hunde, sprang inde i Plantagen og kyste Pigerne.

De rørte paa sig: Før havde de voksne Mænd, som prop-

pede Planterne ned, som det bedst kunde falde sig, besørget ca. 160 Planter pr. Mand om Dagen; denne Gang blev der plantet ca. 135 Planter pr. Arbejdsdag. „Plantningen tegnede i Begyndelsen godt, men siden Udplantningen er aldeles ingen Regn falden, den til nogen Nytte. Efter Befaling blev derfor vandet med tilkjørt Vand af 1 Vogn i 4 Dage og Vandingen udført med 3 à 4 Personer daglig i bemeldte 4 Dage, og hver Plante givet 1 Pt. Vand, hvorefter Plantningen grønnedes paanye, men da endnu ingen Regn vil qvæge Plantningen, saa sees den atter vand(!)smægte og gaaer rimeligviis aldeles forloren, om ei en nye Vanding tilstaaes den". (Af Indberetning 16. Juli 1837).

Kort efter kommer Chr. Faber igen tilbage til det kongelige, men ak! saa daarlige Hegn.

„Dette Hegn befindes for nærværende Tid i en saa forfalden Tilstand, at man paa flere Steder kan gaae, ride og kjøre derover, uden i mindste Maade at generes; hvilket derfor ogsaa har haft til Følge, at naar Faar, Køer eller hvilkesomhelst Kreature komme løse paa Gilleleie Mark, løbe de i Fart ind paa den fredede Sands bedre Græsning, hvor de ydermere fristede af Granplanternes indbydende Grønt iilsomt tye til disse, som de jo rigtignok ikke æde, men dog saa alvorlig smage paa, at Planterne sees hundredviis oprevne og henvisnede. — Vee! Vee! hele Plantningen; thi nu forestaar Ævret[1]. Det er jo godt nok med Optagning og Mulct, men naar de kostbare Planter engang ere døde, kan ingen Mulct hjelpe dem tillive! — At Gilleleierne derfor snarest erholde Amtsordre til uopholdelig at sætte meerbemeldte Hegn i forsvarlig Stand, derom beder paa Planternes, Klitfogdens og egne Vegne, saa bønligst som

ærbødigst

Nakkehd., d. 24. Aug. 1837. *Faber.*"

Det var nu ikke alene Kreaturer, der rev Planter op; Byens Beboere stod delt paa Spørgsmaalet: Plantning eller ej. Og Mod-

[1] d. v. s. Efteraarsgræsningen, især paa Stubmarker, med løsgaaende Kreaturer.

standerne fik Drengene til at gaa paa natlige Togter ind i Plantagen og trampe ned og rive op, hvad en rask Dreng, som foragtede Tøseroderiet paa Sanden, ikke skulde opfordres til to Gange.

Næste Foraar, 1838, ankom der fra „Valdemarslund" 6800 Graner, som midt i Maj blev udplantet med delvis nyt Personale, deriblandt 3 unge, gifte Koner. Ogsaa disse tog rask fat, 126 Planter om Dagen blev nedsat. Og Naturforholdene var gunstigere, saa Forholdet efter to Maaneders Forløb betegnedes som særdeles godt.

Det var Hegnet derimod ingenlunde; i Aarets Løb var der optaget Kreaturer til Beløb 2 Rdl. 3 M. 8 Sk. (Køer à 16 Sk., Ungkvæg à 8 Sk.) og endnu flere var vel nok undsluppet Klitfogedens Optagning. Faber søgte da om Tilladelse til at anlægge en Jordvold eller et Stengærde, 16 Favne langt, udfor Gabet for den østre Ende af Gilleleje By, med et Led og en Stænte, og et andet Gærde paa 32 Favne fra „Hjørnet af Niels Henningsens Haugegjærde ud til det ved sidste Sandsyn paaviste Bryn mod Stranden", hvad der især skulde være til Værn imod Vinden. Dertil behøves ialt 230 Læs Sten à 8 Sk., forudsat, at Gærdet skal være 9 Kvarter højt, „der er Steen nok at bekomme i Stranden langs Sanden med Udfalds Vande". Desuden behøves til hver Favn Gærde 2 Læs Ler til at lægge mellem Stenene; Leret kommer paa 5 Rdl. 4 M. 8 Sk., Stenene 19 Rdl. 1 M., hvortil kommer Arbejdsløn samt Led med Laas og Beslag og Stænten; „hvad dette kan koste, veed jeg for Øieblikket ikke med tilbørlig Vished, men jeg er overbevist om, at min Hr. Superieur veed det af egen Erfaring".

Hegnet blev der dog foreløbig ikke noget af; „igjennem Plantningen vandrer ideligen Fodgjængere, som ofte betegne deres Vej med oprevne Planter", siges der kort efter.

I Aaret 1838 gik man over til Efteraarsplantning og opgav derefter at foretage noget om Foraaret, hvad der maa betyde, at de foraarsplantede Smaatræer normalt ikke vilde trives og komme i Vækst, selv om enkelte nok kunde slaa an. Der ud-

plantedes i 1838 ialt 9000 Træer, og næste Efteraar 7800. Men det gik ikke saa rask fra Haanden som tidligere; endnu i 1838 var der plantet 107 Planter daglig pr. Mand, men det følgende Aar naaedes der kun 65, og højere kom man ikke op noget senere Aar. Hvad Grunden til denne paafaldende Forskel, som Faber dog intetsteds skænker Omtale, kan have været, er det nu umuligt at sige. Nogen ny Metode ved Udplantningen nævnes ikke, og selv om en Del af Mandskabet skiftede, var der dog en fast Stab af Medhjælpere, der holdt ud Aar efter Aar. Sandsynligvis er det de korte Efteraarsdage, der har gjort sig gældende; ogsaa Lønningerne var nedsat, for Mændene med 8 Sk., for Pigerne med 4 Sk.

Det i 1839 udplantede befandt sig godt, med Undtagelse af de 4 Aars Graner, som var „deels meget sygelige, deels hensovede. De vare for store til Udplantningen", siger Faber med et Udtryk, som var det Smaabørn, Talen gjaldt.

Næste Aar nøjedes man med 5000 Graner; men det gik saa smaat med Arbejdet denne Gang, kun 55 Planter pr. Arbejdsdag. Maaske var det, fordi der var kommet en ny Formand, Fyrkarlen Lars Wejle; den gamle Klitfoged, Jørgen Jørgensen, var ikke med mere, han var blevet aflægs og døde Aaret efter, 1841. Hans Eftermand i Stillingen blev Lodsformand Bjørn Larsen, „en af Gilleleje Byes agtværdigste Mænd og derhos kan han fra sin Boepæl overskue hele Sandsletten, saa han egner sig fortrinlig til den vacante Bestilling". (Han boede, omtrent hvor nu Kbm. P. Rasmussen bor, paa Østergade ved „Grønland").

Den langsomme Plantning gjorde Chr. Faber lidt betænkelig, han foretog derfor, da Efteraaret og med det Planterne fra Forstraaden kom, den Forandring ved Arbejdsfordelingen, at sætte 3 Mand ind. Det gik ogsaa lidt hurtigere fremad, man kom op paa 69 Planter pr. Arbejdsdag. Men det var dyrt. Udplantningen af de tilsendte 10,000 Rødgraner kostede dette Aar 28 Rdl., hvorimod et Par Aar forud 9000 Planters Behandling havde kostet 15 Rdl. 4 M. 8 Sk., og for Eftertiden nøjedes man med de sædvanlige 2 Mand.

Det følgende tørre Foraar fik Skylden for, at denne Plantning mislykkedes og behøvede Efterplantning. Om Efteraaret blev der sat 6000 Stk. Rødgran, og samtidig blev et slemt Sandrev dækket med 33 Læs Ler, kørt paa 1 Dag med 3 Vogne og udstrøet med 3 Mand, som ikke kan antages at have spildt Tiden.

Til Sammenligning kan anføres, at paa Nakkehoved Sand blev der samme Efteraar med 6 Vogne paa 1 Dag kørt 30 Læs Ler og paa Tinkerup Sand i 2 Dage med henholdsvis 4 og 3 Vogne kørt 56 Læs. Kunde hver Vogn her paa Gilleleje Sand køre 11 Læs Ler, har Grunden været den korte Afstand: de havde Leret paa første Haand i Bakkens egen Lergrav.

Novemberplantningen var i det hele vellykket, og næste Foraar oplevede Faber den Glæde, at der blev bevilget Penge til en Fold. Han taler med en „Tømrermand", som lover at umage sig for at anskaffe de nødvendige Materialier dertil og, om dette lykkes(!), da at opslaa Folden paa bemeldte Sand. Om den gode Hr. Superieur intet derimod har at indvende, kan Arbejdet begyndes om 14 Dage. (Juli 1843).

Folden blev til Virkelighed; Faber fik 4 Mand af Søeborg Sogn til Hoveriarbejde i 1 Dag, og saa kunde det gaa løs. Helt ny blev Folden dog ikke; det var hovedsalig Materialerne fra den gamle Fold paa Sandens østre Ende, som anvendtes. Mændene gravede dennes Egestolper og Stivere op og satte dem paa det nye Sted; derimod maatte der Ekstramandskab til at køre dem tværs over Sanden, hvad der kostede 32 Sk. Laagen kostede 4 M., Beslaget til den 1 Rdl. 2 M., og der medgik for 4 M. 6 Sk. Søm.

Bag denne Fold plantedes der saa i November 6000 Graner; paa Grund af Sygdom var Faber hindret i at være til Stede og lede Arbejdet.

Næste Aar kom der igen 6000 Planter, men var ingen Fest mer over det hele; Manden selv var ganske vist tilstede, men langtfra i sin gamle Kraft, og Sidse Rasmusdatter og Nicoline Andersdatter, der havde været hans trofaste Hjælpere hver eneste Gang, der skulde tages fat, de faldt denne Gang fra; af den gamle Stab fra 1837 var kun Petronelle Svendsdatter tilbage.

Det viste sig desværre, at Folden ikke hjalp synderligt; Faar forvildede sig hyppigt derind og blev nu og da til Skræk og Advarsel optaget, d. 28. November ikke færre end 13. Men Klitfogeden var ikke kær af det Rend; han var Byens rigeste Mand — selvfølgelig næst efter Kammerraad, Købmd. Mentz—, og det vakte Uvilje, naar han maatte inddrive Optagelsespenge hos de fattige Fiskere. Fra sit Sygeleje sendte derfor Faber Gilleleje Oldermandskab Opfordring til at vedligeholde Stendiget og dække de betydelige store og farlige sandfugne Huller og Grave paa den fraskilte Mark, der var Beboerne overladt til Græsning, mod at de vedligeholdt Hegnet. Endnu en Maaned efter var der intet foretaget fra Byens Side, hvorfor Sandfogeden rettede en Klage til Amtsforvalteren desangaaende, uden Haab om Resultat. Og nu var selv han blevet træt og kunde ikke mere lægge sin vante Energi i sin Henvendelse. „Formedelst en langvarig Sygdom har jeg længe været — og er endnu — fængslet til Sygelejet. Nakkeh., d. 8. Febr. 1845".

Med disse Ord slutter den gamle Protokol. Endnu nogle Maaneder levede Chr. Faber, men den 3. Juni 1845 lukkede han sine Øjne.

— — —

Der er intet, der tyder paa, at Plantningen efter hans Død er fortsat; har han haft en Efterfølger som Sandfoged, saa har vedkommende i alle Tilfælde ikke sørget for at faa Sandflugtsprotokollen udleveret.

Maaske var Tidspunktet til at holde op ogsaa kommet. De sidste Indberetninger fra Faber betegner hele Strækningens Tilstand som god, selv den i Aaringer saa maadelige Smidstrup Sand, hvor der var blevet anlagt Tangveje, hvis Gavnlighed saavel for Sanden som for de tangkørende nu var almindelig anerkendt.

* * *

I hvor høj Grad Fabers Arbejde var i første Række en Kamp mod Naturen — en Kamp, hvori han sejrede —, ses bedst ved

at betragte, at han fik udplantet noget over 100,000 Planter. Under normale Forhold skulde disse kunne dække ca. 25 Tdr. Land, men det Areal, der blev beplantet, var højst 8 Tdr. Land. I Gennemsnit 3 Gange Omplantning over hele Linien, eller, da adskillige af Planterne fra Begyndelsen af dog maa forudsættes at være kommet i Vækst, mange, mange Gange Efterplantning paa de Steder, hvor Naturen og Menneskene viste deres Modvilje mod hans Bestræbelser.

En Gang plantedes 1600 Popler! Hvor er de nu, med Undtagelse af den Række langs Fyrstien, der nu er faldet som Offer for en Elektricitetsledning.

Det var i Sandhed med fuld Ret, at det for et Par Aar siden blev foreslaaet, at den nyoprettede „Bakkeforening" skulde bære Navnet „Fabers Minde". Navnet vandt ikke Tilslutning, Foreningen kom til at hedde „Matr. Nr. 89 db". Men Granskoven er Fabers Minde i Gilleleje.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED

FRA 1. OKTOBER 1920 TIL 30. SEPTEMBER 1921

MANDAG den 29. November 1920 blev Samfundets 15. ordentlige Generalforsamling holdt i Hillerød. Dirigent var Borgmester *Zahlmann.*

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur Rektor *Hude,* Hillerød, Lektor *Boisen,* Hillerød, Lærer *O. Larsen,* St. Hagelse, og Gaardejer *Niels J. Nielsen,* Ramløse, der genvalgtes. Endvidere valgtes i Stedet for fhv. Adjunkt *Plesner,* Helsingør, der fratraadte i Fjor og hvis Plads havde staaet vakant, Læge *A. Riise,* Hillerød. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen**), Mørdrup, Lektor *H. Boisen,* Hillerød (Formand), Overlærer *Carl Christensen,* Frederiksværk, Rektor, Dr. phil. *K. Hude,* København, Sparekassedirektør *Jensen Bjellekjær,* Hillerød (Foredragsleder), Lærer *O. Larsen,* St. Hagelse, Overretssagfører *H. Mourier,* Helsingør, Skoleinspektør *P. Petersen**), Hillerød (Skriftudvalget), Gaardejer *Niels J. Nielsen,* Ramløse, Læge *A. Riise**), Hillerød (Sekretær og Kasserer), Lærer *Sørensen**), Seksgaarde, og Højskolelærer, Forfatter *A. Uhrskov,* Frederiksborg Højskole (Skriftudvalget). (De med *) betegnede fratræder efter Tur til Generalforsamlingen i 1922).

Til Revisorer genvalgtes Toldkontrollør *Heilmann,* Helsingør, og Lektor *Carstens,* Hillerød; til Decisor Amtmand, Kammerherre, Greve *Schulin,* Frederiksborg.

Det vedtoges ved 2den Behandling at forhøje Medlemskontingentet fra 2 til 3 Kr.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt,* Frederikssund, Lærer *Holm,* Svedstrup, Gaardejer *Chr. Jensen,* Græse, Lærer *A. E. Nielsen,* Slangerup, og Sløjdlærer *Thorup,* Ebberødgaard.

Der har været afholdt 1 Foredragsmøde, nemlig:

Den 29. November 1920 i *Hillerød* (efter Generalforsamlingen). Overlærer *Laurits Pedersen,* Helsingør, talte om „Marienlyst (Kronborg Have)" med Lysbilleder. Formanden ledede.

Samfundets Aarbog for 1920 udkom i Januar 1921 og udsendtes til Medlemmer og Subskribenter.

Samfundets Medlemsantal var ved Regnskabsaarets Begyndelse: Livsvarige Medlemmer 4, Medlemmer 624, Subskribenter 14. I Aarets Løb er afgaaet 32 Medlemmer (døde og udmeldte), tilgaaet 63 Medlemmer, altsaa Tilgang 31.

Samfundet har saaledes den 1. Oktober 1921: 4 livsvarige Medlemmer, 655 Medlemmer og 14 Subskribenter.

Fra hendes Majestæt Enkedronningen har Samfundef atter i Aar modtaget et Bidrag af 50 Kr.

Paa Finansloven for 1921—22 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 400 Kr.

Fremdeles har Samfundet modtaget Tilskud for det kommunale Budgetaar 1921—22 fra Frederiksborg Amtsraad, Byraadene i Helsingør, Hillerød, Frederiksværk og Frederikssund, Sogneraadene i Esbønderup-Nøddebo, Tikøb, Hørsholm, Skibby, Ølstykke, Hjørlunde, Helsinge-Valby, Søborg-Gilleleje, Gjerløv-Draaby, Nr. Herløv, Lynge-Uggeløse, Tjæreby og Stenløse-Vixø, samt for Aaret 1921 fra Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Hefte og en Række paa 4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Ønske herom fremsættes gennem Sekretæren.

De historiske Amtsforeninger er komne overens om at give hverandres Medlemmer Adgang til for en Betaling lig det halve Medlemsbidrag (foruden Postopkrævning) at subskribere paa de

Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig deraf, bedes henvende sig til Sekretæren.

Opmærksomheden henledes paa det af Dansk historisk Fællesforening udgivne Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie *„Fortid og Nutid"*, angaaende hvis Plan henvises til vor Aarbog for 1914, S. 102 f. 1. og 2. Bind samt 3. Binds 1.—4. Hefte Hefte er tidligere omtalt.

3. Binds 5.—8. Hefte indeholder:

E. Marquard: Folketællingerne og deres Benyttelse. *Otto Smith:* Laugsvæsenet i de danske Provinsbyer. *P. Severinsen:* Oldemoders Kirkeliste. Endvidere Anmeldelser, Foreningsmeddelelser og Beretning om Nationalmuseets 2. Afdelings Virksomhed 1917—20.

Tidsskriftet udkommer med 4 Hefter à 2 Ark aarlig og koster 5 Kr. pr. Aargang, for Medlemmer af vort Samfund, der bestiller det gennem Sekretæren, dog kun Halvdelen. 2 Aargange udgør eet Bind.

Der gøres for Tiden et stort Arbejde for at faa optegnet *vore gamle Stednavne,* mens de endnu huskes. Stednavneudvalget har udsendt et Opraab om at yde det al mulig Bistand. Det vilde da være rimeligt, om Samfundets Medlemmer viste deres Interesse for Sagen ved at stille mulig Viden til Udvalgets Raadighed.

Der ønskes optegnet alt, hvad der kommer ind under *Begrebet Stednavne.* a) Navne paa Gaarde, Huse, Møller, Kroer og andre Bebyggelser, paa gamle Gaardsteder, Voldsteder og andre Spor af ældre Bebyggelse, b) paa Agre, Markstykker, Hede-, Strand- og Moselodder, c) paa Høje, Bakker, Dale, d) paa Veje, Stier, Gærder, Led og Broer, e) paa Skær, Rev, Grunde, Holme, Øer i Vandet, f) paa Bække, Aaer, Søer, Damme, Vige, Kær, Mose- og mindre Vandhuller, g) paa Kilder og Væld,

h) paa enkeltstaaende store Sten eller Træer, paa Knolde og Tuer, Render og Grøfter. Der ønskes ogsaa Oplysning om gamle Gaardes ældre Plads, hvis de er flyttet, eller om deres gamle Plads paa Bygaden, hvis de er udflyttet. — Ved Gengivelse af Navnene er det af Betydning, at de gengives, som de *lyder i den daglige Tale blandt Byens Mænd.* — Er Meddeleren i Stand til at afmærke Stedet paa et *Kort,* vil dette have sin store Betydning; det vil her være praktisk at sætte Tallene 1 og fremefter paa Kortet og at skrive Navnet udfor det samme Tal paa en medfølgende Liste; det kan ogsaa have sin Betydning at tilføje en kortere Beskrivelse af Stedet og dets Naturforhold.

Ligeledes vil det være af stor Betydning at fremskaffe *de gamle Bykort,* som stammer fra Udskiftningstiden, eller at give Oplysninger om deres Skæbne og Udseende. Ogsaa andre gamle Papirer som Byvedtægter, Privilegier, Skøder, Fæstebreve o. lign. kan være af Betydning.

Oplysninger og Meddelelser af ovennævnte Art bedes enten sendt under Mærket *Stednavneoptegnelsen* til Stednavneudvalget, Rigsarkivet, København, eller til Lektor Boisen, Hillerød, eller Højskolelærer Uhrskov, Lindevang, Hillerød.

REGNSKABSOVERSIGT FOR 1920—21

INDTÆGT:	Kr.	Øre	UDGIFT:	Kr.	Øre
Overført fra 1919—20 . .	731	22	Aarbogen	2393	95
Tilskud fra Hds. Majest. Enkedronningen, paa Finansloven, fra Amts-, By- og Sogneraad samt fra Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse .	820	00	Møder	177	00
			Andre Udgifter	215	75
			At overføre til 1921—22.	987	35
Medlemsbidrag og Subskribenter	2016	00			
Solgte ældre Aargange .	190	00			
Renter	16	83			
	3774	05		3774	05